

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

KUNGL. BIBL.
26 JAN 1957
STOCKHOLM

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1956:62

Jordbruksdepartementet

BETÄNKANDE MED FÖRSLAG TILL

ÄNDRINGAR I LAGSTIFTNINGEN

ANGÅENDE

UPPSIKT Å JORDBRUK M.M.

AVGIVET AV KUNGL. LANTBRUKSSTYRELSEN

Stockholm 1956

Statens offentliga utredningar 1956

Kronologisk förteckning

1. Aldringssvård. Idun. 344 s. S.
2. Fiskhandeln i Sverige. Idun. 194 s. Jo
3. Restaurering av Uppsala domkyrka. Victor Pettersson. 170 s. E.
4. Statens stöd åt växtförädlingen m. m. Egnellska. 295 s. Jo.
5. Standardtariffer för detaljdistribution av elektrisk kraft. Hægström. 96 s. K.
6. Statsägda aktiebolag i Sverige. Av R. Tersman. Idun. 110 s. Fi.
7. Städernas donationsjord. Kihlström. 86 s. I.
8. Förenklad statsbidragsgivning. Idun. 109 s. Fi.
9. Frågan om fortsatt samarbete mellan staten och TGO i LKAB. Marcus. 48 s. Fi.
10. Investeringsverksamhet och sparande. Balansproblem på lång och kort sikt. Av L. Lindberger. Hægström. 267 s. Fi.
11. Atomenergien. Beckman. 117 s. H.
12. Bihang till kyrkohandboken. Idun. 100 s. E.
13. Konstbildning i Sverige. Kihlström. 443 s., 24 s. pl. E
14. Tulltaxa. 1. Allmänna synpunkter. Hægström. 219 s. Fi.
15. Tulltaxa. 2. Detaljmotivering. Hægström. 849 s. Fi.
16. Tulltaxa. 3. Taxan. Hægström. 179 s. Fi.
17. Fiskeområde. Idun. 106 s. Jo.
18. Seminarieorganisationen. 1. Idun. 237 s. E.
19. Kommunalförbund och indelningsändringar. Idun. 228 s. I.
20. Utredningen om kortare arbetstid. Kihlström. 277 s. S.
21. Utredningen om kortare arbetstid. Bilagor. Kihlström. 236 s. S.
22. Alternativt aftonsångsritual. Idun. 85 s. E.
23. Vissa ändringar i nöjesbeskattningen m. m. Beckman. 239 s. Fi.
24. Statsägda företag i utlandet. Idun. 351 s. Fi.
25. Upphovsmannarätt till litterära och konstnärliga verk. Idun. 633 s. Ju.
26. Byggnadsminnen. Victor Pettersson. 156 s. Ju.
27. Betänkande med förslag till sjukhuslag m. m. Kihlström. 227 s. I.
28. Rådhusrätts sammansättning i brottmål. Norstedt. 54 s. Ju.
29. Lag om rätt att utöva läkekonsten. Beckman. 192 s. I.
30. Prästvalslag. Kihlström. 204 s. E.
31. Remissyttranden. Kihlström. 400 s. S.
32. Hemmen och samhällsplaneringen. Beckman. 210 s. S.
33. Skogsindustrins utbyggnad. Idun. 235 s. H.
34. Kliniska utbildningsplatser för blivande läkare. Idun. 173 s. E.
35. Upplysningsverksamhet vid folkomröstningar. Kihlström. 141 s., 6 s. pl. Ju.
36. Skogsbrukets arbetsmarknad. Idun. 292 s. S.
37. Alkoholblodprovet. Idun. 110 s. I.
38. Strålskydd. Kihlström. 348 s., 1 s. pl. I.
39. Offentliga byggnader. Översikt och byggnadsbehov. Idun. 267 s. K.
40. Riktlinjer för bostadspolitiken. Idun. 175 s. S.
41. Nya kommunala ortsavdrag. Idun. 247 s. Fi.
42. Staten och de politiska ungdomsorganisationerna. Kihlström. 102 s. E.
43. Zigenarfrågan. Framtiden. Malmö. 153 s., 8 s. pl. S.
44. Översyn av Förenta Nationernas stadga. Norstedt. 83 s. U.
45. Nordiska parlamentariska kommitténs slutbetänkande. Kihlström. 58 s. U.
46. Bränsleförsörjningen i atomåldern. 1. Förutsättningar, slutledningar, rekommendationer och förslag. Idun. 94 s. H.
47. Stöd åt ofullständiga familjer. Idun. 91 s. S.
48. Statsbudgetens verkningar på konjunkturutvecklingen. Av A. Lindbäck. Idun. 114 s. Fi.
49. Tillsynen å djurskyddslagens efterlevnad. Kihlström. 86 s. Ju.
50. 1951 års oljeutredning. Brandfarliga varor. Del 1. Norstedt. 188 s. H.
51. 1951 års oljeutredning. Brandfarliga varor. Del 2. Bilagor. Norstedt. 116 s. H.
52. Domartjänster i häradsrätt och hovrätt. Idun. 118 s. Ju.
53. Balanserad expansion. Marcus. 240 s. Fi.
54. Statens Järnvägars taxor. Beckman. 556 s. K.
55. Skyddslag. Marcus. 512 s. + 180 s. bilagor. Ju.
56. Ekonomiska villkor för rusdrycksutskänkingen. Idun. 391 s., 1 s. pl. Fi.
57. Undersökning av taxeringsutfallet. Norstedt. 151 s. Fi.
58. Bränsleförsörjningen i atomåldern. 2. Grundläggande studier av energiförsörjningens förutsättningar inom viktiga områden. Idun. 214 s., 4 s. pl. H.
59. Statens reproduktionsanstalt. Kihlström. 71 s. Fi.
60. Tulltaxeförordning. Hægström. 139 s. Fi.
61. Ny barnavårdslag. Katalog och Tidskriftstryck. XVI + 848 s. S.
62. Betänkande med förslag till ändringar i lagstiftningen angående uppsikt å jordbruk m. m. Kihlström. 138 s. Jo.

Anm. Om särskild tryckort ej angives, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. E. = ecklesiastikdepartementet. Jo. = jordbruksdepartementet.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1956:62

Jordbruksdepartementet

BETÄNKANDE MED FÖRSLAG
TILL
ÄNDRINGAR I LAGSTIFTNINGEN
ANGÅENDE
UPPSIKT Å JORDBRUK
M. M.

*Avgivet av
Kungl. Lantbruksstyrelsen*

EMIL KIHLSSTRÖMS TRYCKERI AKTIEBOLAG
STOCKHOLM 1956

STATIONER & PRINTER
JAMES B. HARRIS
100 N. 3rd St.
St. Louis, Mo.
ANDREW J. HARRIS
100 N. 3rd St.
St. Louis, Mo.
JAMES B. HARRIS
100 N. 3rd St.
St. Louis, Mo.

Innehåll

<i>Skrivelse till statsrådet och chefen för jordbruksdepartementet</i>	5
<i>Lagförslag</i>	
Förslag till lag angående ändring i lagen den 30 juni 1947 (nr 288) om uppsikt å jordbruk	7
Förslag till lag angående upphävande av lagen den 30 juni 1947 (nr 290) om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom	11
<i>Motiv</i>	
Kap I Lantbruksstyrelsens framställning om översyn av 1947 års uppsiktslag	12
Kap II Tidigare och nu gällande lagstiftning	16
Tidigare lagstiftning	16
Den nuvarande uppsiktslagstiftningens huvudsakliga innehåll . .	19
Kap III Uppsiktslagens tillämpning åren 1949—1954	22
Kap IV De huvudsakliga syften som uppburit tidigare och nu gällande uppsiktslagstiftning i Sverige	40
Kap V Jordbrukets lönsamhet m.m.	49
Kap VI Allmänna synpunkter rörande behovet av och syftet med en uppsiktslagstiftning	58
Kap VII Allmänna riktlinjer för tillämpningen av uppsiktslagstiftningen	77
Kap VIII Användning av uppsiktslagstiftningen i rationaliseringssyfte . .	84
Kap IX Uppsiktslagstiftningens omfattning med hänsyn till skilda grupper av jordägare och brukningsenheternas storlek	92
A. Omfattning med hänsyn till skilda grupper av jordägare . .	92
B. Omfattning med hänsyn till brukningsenheternas storlek . .	94
Kap X Det allmänna vanhävdsbegreppet och undantagen från detsamma	102
Kap XI Uppsiktsorganen och deras verksamhet	116
Kap XII Speciell motivering	123
Förslaget till lag angående ändring i lagen om uppsikt å jordbruk	123
Kap XIII Särskilda regler för ingripande mot vissa slag av vanhävdsfall	128

Einleitung

Die vorliegende Arbeit ist eine Zusammenfassung der Ergebnisse der Untersuchungen über die Wirkung von ...

Methodik

Die Untersuchungen wurden in der Zeit vom 1. Januar bis zum 31. Dezember 1957 durchgeführt. Die Probenahme erfolgte in ...

Ergebnisse

- Kap. I. Einleitung und Zusammenfassung der Ergebnisse der Untersuchungen über die Wirkung von ...
- Kap. II. Die Wirkung von ...
- Kap. III. Die Wirkung von ...
- Kap. IV. Die Wirkung von ...
- Kap. V. Die Wirkung von ...
- Kap. VI. Die Wirkung von ...
- Kap. VII. Die Wirkung von ...
- Kap. VIII. Die Wirkung von ...
- Kap. IX. Die Wirkung von ...
- Kap. X. Die Wirkung von ...
- Kap. XI. Die Wirkung von ...
- Kap. XII. Die Wirkung von ...
- Kap. XIII. Die Wirkung von ...
- Kap. XIV. Die Wirkung von ...

*Till Herr Statsrådet och Chefen för
Kungl. Jordbruksdepartementet*

Efter framställning av lantbruksstyrelsen i skrivelse den 28 april 1953 uppdrog Kungl. Maj:t genom beslut den 11 december 1953 åt styrelsen att företaga en översyn av lagen den 30 juni 1947 om uppsikt å jordbruk och bemyndigade chefen för jordbruksdepartementet att tillkalla högst fem sakkunniga att biträda styrelsen i detta arbete.

Jämlikt detta bemyndigande tillkallades genom beslut den 4 juni 1954 såsom sakkunniga lantbruksdirektören vid lantbruksnämnden i Gävleborgs län E. O. Sjölund i Gävle, samt ledamöterna av riksdagens andra kammare lantbrukaren S. F. Hansson i Önnarp, Skurup, lantarbetaren S. G. F. Persson i Appuna, lantbrukaren S.-O. Antby i Anten, och direktören vid hus-hållningssällskapet i Jämtlands län N. Agerberg i Östersund. Sedan förordnandet för f. d. bankofullmäktige J. A. Andersson i Tungelsta att vara ledamot i lantbruksstyrelsen upphört i och med utgången av juni månad 1956 och Kungl. Maj:t från och med den 1 juli 1956 till ny ledamot i lantbruksstyrelsen förordnat en av de ovan nämnda sakkunniga, riksdagsmannen S. G. F. Persson i Appuna, har Kungl. Maj:t från och med sistnämnda datum förordnat f. d. bankofullmäktige Andersson att såsom sakkunnig biträda styrelsen vid ifrågavarande utredningsuppdrag.

På uppdrag av lantbruksstyrelsen har assessorn i Svea Hovrätt S.-G. B. Jonzon biträtt vid utformandet av lagtext m. m.

Vid avfattandet av kapitel VIII har samråd med lantmäteristyrelsen ägt rum.

Efter verkställt utredningsarbete får lantbruksstyrelsen härmed vörd- samt överlämna ett betänkande, innefattande förslag till

dels lag angående ändring i lagen den 30 juni 1947 (nr 288) om uppsikt å jordbruk,

dels lag angående upphävande av lagen den 30 juni 1947 (nr 290) om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom.

De i betänkandet framlagda förslagen ha i sin helhet biträtts av ovan- nämnda jämlikt Kungl. Maj:ts bemyndigande särskilt tillkallade sakkun- niga.

Under utredningsarbetet har lantbruksstyrelsen funnit anledning att över- väga frågan om vidtagande av särskilda åtgärder till stöd för vidmakthål-

lande av jordbruket i vissa delar av Kopparbergs län. Denna fråga kommer styrelsen att behandla i ett särskilt betänkande. Bortsett därifrån anser sig styrelsen i och med överlämnandet av det nu föreliggande betänkandet ha slutfört sitt utredningsuppdrag.

I behandlingen av detta ärende ha inom styrelsen deltagit generaldirektören, överdirektörerna Ytterborn och Wetterhall, särskilda ledamöterna Andersson (fram till den 1 juli 1956), Hammarskjöld, Persson (från och med den 1 juli 1956), Svensson och Själander, byråcheferna Collin, H. Gustafsson och Ståhlberg samt e. o. byrådirektören Hansén, föredragande.

Stockholm den 11 december 1956.

C.-H. Nordlander

B. O. Hansén

Förslag till Lag angående ändring i lagen den 30 juni 1947
(nr 288) om uppsikt å jordbruk.

Härigenom förordnas, *dels* att 1, 2, 7, 11, 13 och 14 §§ lagen den 30 juni 1947 om uppsikt å jordbruk skola erhålla ändrad lydelse på sätt nedan angives, *dels ock* att i lagen skall införas en ny paragraf, betecknad 9 a §, av nedan upptagen lydelse.

(Gällande lydelse)

1 §.

Omfattar brukningsdel odlad jord till en vidd överstigande två hektar, skall uppsikt hållas däröver att brukningsdelen ej vanhävdas, vare sig därigenom att jordbruket så vanskötes, att dess vidmakthållande äventyras, eller därigenom att för jordbruket erforderliga byggnader bortföras eller lämnas utan nödigt underhåll.

Uppsikten skall utövas av lantbruksnämnderna.

2 §.

Till vanhävd är ej att hänföra nedläggande av jordbruk å brukningsdel eller del därav, om med hänsyn till jordens naturliga beskaffenhet och belägenhet samt övriga omständigheter det måste anses olämpligt att där driva varaktigt jordbruk.

Ej heller skall den omständigheten att byggnad bortföres eller lämnas utan nödigt underhåll anses såsom vanhävd, om byggnaden blivit obehövlig till följd av sådan förändring i driften av jordbruket, som är

(Föreslagen lydelse)

1 §.

Till förebyggande av vanhävd skola lantbruksnämnderna hålla uppsikt

dels däröver att å brukningsdel, som omfattar odlad jord till en vidd överstigande två hektar, jorden icke så vanskötes, att vidmakthållandet av jordbruket därå äventyras,

dels ock däröver att å brukningsdel, vars odlade jord överstiger fyra hektar, för jordbruket erforderliga byggnader icke bortföras eller lämnas utan nödigt underhåll.

2 §.

Till vanhävd är ej att hänföra nedläggande av jordbruk å brukningsdel eller del därav, om med hänsyn till jordens naturliga beskaffenhet och belägenhet samt övriga omständigheter det måste anses olämpligt att där driva varaktigt jordbruk, *eller om nedläggandet eljest överensstämmer med en ändamålsenlig utveckling av jordbruksnäringen.*

Ej heller skall den omständigheten att byggnad bortföres eller lämnas utan nödigt underhåll anses såsom

(Gällande lydelse)

till varaktig fördel för detsamma, eller på grund av sådan sammanslagning av brukningsdelar, som står i överensstämmelse med en ändamålsenligt *planläggning* av jordbruket i orten, eller ock av annan giltig anledning.

Ägare av — — — nödigt underhåll.

7 §.

Har anmälan jämlikt 6 § skett, skall länsstyrelsen höra den, som är ansvarig för avhjälpan av vanhävden, *samt, om denne så påkallar, förordna om syn*. Sådan syn hålles av tre gode män, vilka av länsstyrelsen utses bland dem som i orten äro valda till nämndemän, ägodelningsnämndemän eller gode män vid lantmåteriförrättning. En av synemännen må, där så finnes lämpligt, i stället vara tjänsteman hos hushållningssällskap. Synemännen skola snarast möjligt verkställa undersökning å stället samt senast inom fjorton dagar efter synen till länsstyrelsen inkomma med skriftlig redogörelse för vad vid densamma förekommit.

Länsstyrelsen skall — — — utdöma vitet.

Försittes tid — — — finnas erforderligt.

Länsstyrelsen äger — — — sådant vite.

(Föreslagen lydelse)

vanhävd, om byggnaden blivit obehövlig till följd av sådan förändring i driften av jordbruket, som är till varaktig fördel för detsamma, eller på grund av sådan sammanslagning av brukningsdelar, som står i överensstämmelse med en ändamålsenlig *utveckling* av jordbruket i orten, eller ock av annan giltig anledning.

7 §.

Har anmälan jämlikt 6 § skett, skall länsstyrelsen höra den, som är ansvarig för avhjälpan av vanhävden. *Länsstyrelsen äger jämväl förordna om syn*. Sådan syn hålles av tre gode män, vilka av länsstyrelsen utses bland dem som i orten äro valda till nämndemän, ägodelningsnämndemän eller gode män vid lantmåteriförrättning. En av synemännen må, där så finnes lämpligt, i stället vara tjänsteman hos hushållningssällskap. Synemännen skola snarast möjligt verkställa undersökning å stället samt senast inom fjorton dagar efter synen till länsstyrelsen inkomma med skriftlig redogörelse för vad vid densamma förekommit.

9 a §.

Finner lantbruksnämnden beträffande viss brukningsdel skäligen anledning befara att matjord eller byggnad skall bortföras i strid mot bestämmelserna i 1 och 2 §§, äger

*(Gällande lydelse)**(Föreslagen lydelse)*

nämnden meddela förbud vid vite att där vidtaga dylik åtgärd utan nämndens tillstånd. Innan förbud meddelas, skall tillfälle beredas ägaren och, om särskild brukare finnes, jämväl denne att yttra sig i ärendet. Tål saken ej uppskov, må nämnden, innan ärendet slutligen avgöres, meddela förbud tills vidare och intill dess annorlunda förordnas.

Förbud, som sägs i första stycket, skall utan hinder av besvär genast träda i kraft samt, där fråga icke är om förbud enligt sista punkten, gälla för viss tid, högst fem år, med rätt för lantbruksnämnden att, om så anses påkallat, vid utgången av denna tid förlänga förbudet för ytterligare högst fem år. Om förbudets innehåll skall ofördröjligen genom nämndens försorg ägaren och brukaren bevisligen underrättas. Förbud skall gälla jämväl mot framtida ägare och brukare.

Lantbruksnämnden äger uppdraga åt enskild ledamot av eller viss befattningshavare hos nämnden att å dess vägnar meddela förbud enligt första stycket sista punkten. Om sålunda meddelat förbud skall ofördröjligen göras anmälan hos nämnden.

Det ankommer på länsstyrelsen att, efter anmälan av lantbruksnämnden, besluta om utdömande av vite som avses i denna paragraf samt om utsättande av nytt vite.

11 §.

11 §.

För syneförrättning — — — särskilt stadgas.

Kostnaden för syn skall, där före-

Kostnaden för syn skall, där före-

(Gällande lydelse)

läggande enligt 7 § andra stycket meddelats *den som påkallat synen, gäldas av denne*, där ej särskilda skäl till annat föranleda.

13 §.

Klagan över — — — ämbetsverks beslut.

Över lantbruksnämndens beslut i ärende som omförmäles i 2 § tredje stycket må klagan föras genom besvär hos lantbruksstyrelsen *inom en månad från den dag klaganden erhöll del av beslutet*. Över lantbruksstyrelsens beslut i dylikt ärende må klagan ej föras.

14 §.

Vad i — — — — — tillhör kronan.

Angående tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom är särskilt stadgat.

(Föreslagen lydelse)

läggande enligt 7 § andra stycket meddelats, *gäldas av den mot vilken föreläggandet riktats*, där ej särskilda skäl till annat föranleda.

13 §.

Över lantbruksnämndens beslut i ärende som omförmäles i 2 § tredje stycket *eller 9 a §* må klagan föras genom besvär hos lantbruksstyrelsen. *Talan mot styrelsens beslut i ärende som avses i 9 a § föres hos Konungen genom besvär. Mot styrelsens beslut i ärende varom förmäles i 2 § tredje stycket* må klagan ej föras.

14 §.

Denna lag träder i kraft den . . .

**Förslag till Lag angående upphävande av lagen den 30 juni 1947
(nr 290) om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom.**

Härigenom förordnas, att lagen den 30 juni 1947 om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom skall upphöra att gälla.

Denna lag träder i kraft den . . .

FÖRSTA KAPITLET

Lantbruksstyrelsens framställning om översyn av 1947 års uppsiktslag

De erfarenheter, som efter hand vunnos vid lantbruksnämndernas och lantbruksstyrelsens tillämpning av 1947 års lag om uppsikt å jordbruk föranledde år 1953 styrelsen att hos Kungl. Maj:t hemställa om en översyn av lagen. Skälen härför utvecklades närmare i styrelsens inledningsvis nämnda skrivelse till Konungen den 28 april 1953. Styrelsen framhöll däri till en början att det, sedan lagen tillämpats i snart sex år, som ett allmänt omdöme om densamma torde kunna sägas, att den i stort sett visat sig tillfredsställande. Samtidigt hade dock tillämpningen av densamma i vissa avseenden visat sig förenad med svårigheter. Dessa gällde speciellt innebörden av vanhävdsbegreppet och undantagen från detsamma. Rörande dessa frågor anfördes i skrivelsen följande.

Vad angår innebörden av vanhävdsbegreppet må erinras om att enligt 2 § första stycket uppsiktslagen till vanhävd ej är att hänföra nedläggande av jordbruk å brukningsdel eller del därav, om med hänsyn till jordens naturliga beskaffenhet och belägenhet samt övriga omständigheter det måste anses olämpligt att där driva varaktigt jordbruk. I propositionen nr 78/1947 anförde även dåvarande statsrådet och chefen för jordbruksdepartementet, att det ej borde komma i fråga att medelst uppsiktslagstiftningen söka att oberoende av de ekonomiska konsekvenserna framtinga ett uppehållande av jordbruket å brukningsdelar, till vilka på grund av deras läge eller andra av ägaren oberoende faktorer brukare ej kunde erhållas på rimliga villkor eller vilkas nedläggande skulle sakna betydelse för näringslivet i orten. Samtidigt underströk han emellertid att man i skogsbygderna vid bedömningen av jordbrukets lönsamhet ej finge enbart fästa sig vid jordbruksekonomiska synpunkter utan även måste taga hänsyn till det stöd, som skogen utgjorde.

Dessa allmänt hållna riktlinjer ge uppenbarligen en betydande frihet vid bedömningen av de enskilda fallen och även möjlighet att taga hänsyn till förändringar eller förskjutningar i de allmänna förutsättningarna för jordbruksdriften. En sådan frihet är också nödvändig med hänsyn till de vitt skilda förhållanden, som kunna föreligga. I vissa avseenden synes det dock önskvärt, att en närmare precisering skall ske. Styrelsen tänker härvid bland annat på spörsmålet i vad mån man vid prövningen av frågor om nedläggande av jordbruk bör taga hänsyn till andra faktorer än sådana som ha samband med brukningsdelens bärkraft. Som exempel härpå må nämnas den ej sällan förekommande frågan, huruvida tillstånd bör lämnas till nedläggande av jordbruk i skogsbygderna i sådana fall, där nedläggandet måste anses försvarligt ur rent jordbruksekonomiska synpunkter.

ter och den bristande bärkraften ej heller uppväges av tillgång på skog men där det med hänsyn till skogsbrukets behov av mänsklig arbetskraft och dragare skulle vara önskvärt att brukningsdelen skulle äga bestånd såsom jordbruksfastighet. I detta sammanhang kan även pekas på de problem som uppstått i och med att produktionen i fråga om flertalet produktionsgrenar kommit i nivå med eller till och med överstiger det inhemska konsumtionsutrymmet. Enligt vad som uttalades i propositionen nr 75/1947 angående grunderna för den framtida jordbrukspolitiken böra i ett dylikt läge vissa åtgärder vidtagas för att minska risken för överproduktion. Bland dessa åtgärder har nämnts övergång till extensiv drift å vissa brukningsdelar samt plantering av skog å för jordbruksdrift mindre lämpad mark. Frågan om de grunder, efter vilka man i den sålunda föreliggande situationen bör pröva ärenden om överföring av jordbruksjord till skog, fordrar emellertid noggrant övervägande, ej minst då det gäller att mot varandra väga jordbruksekonomiska och andra synpunkter.

Ett annat område där behov gjort sig gällande av närmare riktlinjer vid handhavandet av uppsiktsbestämmelserna, utgöra bestämmelserna om vanhävd i fråga om byggnader. Enligt 2 § andra stycket i lagen skall den omständigheten att byggnad bortföres eller lämnas utan nödigt underhåll ej anses såsom vanhävd, om byggnaden blivit obehövlig till följd av sådan förändring i driften av jordbruket, som är till varaktig fördel för detsamma, eller på grund av sådan sammanslagning av brukningsdelar, som står i överensstämmelse med en ändamålsenlig planläggning av jordbruket i orten, eller ock av annan giltig anledning. Tillämpningen av denna undantagsbestämmelse blir bland annat ofta aktuell, då övergång till kreaturslös jordbruksdrift anföres som skäl för att bortföra en ladugårdsbyggnad eller lämna densamma utan nödigt underhåll. Denna fråga berördes visserligen i motiven till uppsiktslagen. På grund av den nedgång i kreatursstammen, som — i anslutning till en av statsmakterna eftersträvad ändring i produktionsriktningen — ägt rum efter lagens tillkomst, synes det emellertid nödvändigt att frågan om omfattningen av det byggnadsbestånd, vars uppehållande bör krävas med stöd av uppsiktslagen, på nytt övervägas.

I skrivelsen framhölls vidare att ändringar i och tillägg till lagen syntes kunna övervägas även på vissa andra punkter. Härom anfördes följande.

Detta gäller till en början lagens tillämpningsområde. Styrelsen vill erinra om att 1947 års lag äger tillämpning å alla fastigheter omfattande odlad jord med en areal av mer än två hektar, medan 1927 års uppsiktslag endast avsåg sådana fastigheter, som vid utarrendering skulle gå in under de sociala arrendebestämmelserna. Särskilt vad gäller fastigheter, vilkas areal endast obetydligt överstiger den i lagen angivna undre arealgränsen, torde behovet av uppsikt från det allmännas sida i regel vara ganska ringa. En begränsning i någon form av lagens tillämpningsområde synes därför kunna övervägas.

I ett annat avseende synes det däremot önskvärt, att uppsiktsorganen skola erhålla ökade befogenheter. Särskilt i närheten av vissa städer förekommer ej sällan, att matjord bortföres från jordbruksfastigheter på ett sätt, som måste anses innebära uppenbar vanhävd. Möjligheterna att komma till rätta med dylika missförhållanden äro emellertid med lagstiftningens nuvarande utformning ytterst begränsade. Innan den procedur, som skall föregå föreläggande enligt 7 § uppsiktslagen, hunnit avslutas, är fastigheten ej sällan helt spolierad såsom jordbruk, och för övrigt är det av praktiska skäl i regel ej möjligt att påfordra åtgärder till avhjälpande av skadan. Dylika konsekvenser skulle kunna undvikas, därest rätten att från jordbruksfastighet bortföra jord till avsalu reglerades eller

åtminstone lantbruksnämnden — i analogi med de befogenheter, som tillkomma skogsvårdsstyrelsen vid tillämpning av skogsvårdslagen — medgäves rätt att temporärt meddela förbud mot dylikt bortförande.

Frågan om befogenhet för lantbruksnämnd att meddela temporärt förbud mot bortförande har för övrigt aktualitet ej enbart beträffande matjord. Även i fråga om byggnader har det visat sig, att det understundom skulle vara av värde, om dylikt förbud kunde meddelas i avbidan på en närmare prövning av åtgärdens tillåtlighet.

Överhuvud torde beträffande förfarandet vid ingripanden enligt uppsiktslagen kunna sägas, att detsamma visat sig tämligen omständligt och att en förenkling av detsamma är önskvärd.

Slutligen berörde styrelsen i skrivelsen frågan om möjligheten att medelst uppsiktslagstiftningens hjälp bereda ett ökat skydd mot olämpliga sammanföranden av bärkraftiga brukningsenheter. Härom anfördes följande.

Det har under senare år i ökad omfattning synts förekomma att ägare av jordbruksfastigheter i situationer, då de tidigare normalt skulle ha sålt fastigheterna eller utarrenderat dem för att brukas såsom fristående brukningsenheter, i stället utarrenderat dem till någon närboende brukare för att brukas tillsammans med dennes övriga jord. I en motion till 1953 års riksdag (II:76) har påtalats, att nämnda förfaringssätt leder till en minskning av antalet bärkraftiga jordbruk samt ifrågasatts om ej uppsiktslagen borde överses och kompletteras med bestämmelse om att brukningsdel icke skulle få på sätt som angäves i motionen utarrenderas i avsikt att från jordägaren avlasta skyldighet att hålla hus och jord i önskvärt skick, därest lantbruksnämnden funne jordbruket bärigt och ansåge att det borde ha en på detsamma boende brukare.

I yttrande över motionen anförde lantbruksstyrelsen bland annat, att ett sambruk av den art, som angivits i motionen, ibland kunde leda till en icke önskvärd nedgång av antalet bärkraftiga jordbruk i en viss bygd. Styrelsen kunde likväl icke tillstyrka den metod, som motionärerna föreslagit för att råda bot på sistnämnda missförhållande. En sådan komplettering av uppsiktslagen, som de föreslagit, skulle nämligen medföra att utarrenderingen av jordbruksjord i mycket stor utsträckning skulle läggas under statlig myndighets kontroll. Styrelsen anförde emellertid samtidigt, att styrelsen hade för avsikt att hos Kungl. Maj:t hemställa om uppdrag att företaga en översyn av uppsiktslagen i vissa andra avseenden än det som behandlats i motionen. Vid en sådan översyn skulle även kunna beaktas i vad mån man utan sådana långt gående åtgärder som de, vilka motionärerna föreslagit, skulle kunna komma till rätta med det av dem upptagna spörsmålet. Styrelsen hemställde därför att motionen icke skulle föranleda någon riksdagens åtgärd.

Tredje lagutskottet har även i sitt utlåtande över motionen anfört, att man tills vidare borde låta sig nöja med den granskning av frågan, vilken lantbruksstyrelsen sålunda ämnade företaga.

Skrivelsen utmynnade i en hemställan att Kungl. Maj:t ville dels uppdraga åt lantbruksstyrelsen att företaga en översyn av lagen den 30 juni 1947 om uppsikt å jordbruk samt till Kungl. Maj:t inkomma med de förslag, vilka översynen kan föranleda, dels förordna lämpligt antal sakkunniga att biträda styrelsen vid detta arbete. Såsom inledningsvis nämnts bi-

följs denna framställning av Kungl. Maj:t genom beslut den 11 december 1953, varefter chefen för jordbruksdepartementet den 4 juni 1954 tillkallade särskilda sakkunniga att biträda styrelsen vid översynen.

För att studera aktuella fall rörande tillämpningen av nu gällande uppsiktslag har lantbruksstyrelsen och de sakkunniga företagit resor i Kronobergs län och Kalmar läns södra landstingsområde den 10 och den 11 juni 1954, i Västerbottens län den 28 och den 29 juli 1954, i Södermanlands län den 5 maj 1955 samt i Kopparbergs län den 5 och den 6 juni 1956.

Såsom lantbruksstyrelsen angivit i sin förut nämnda skrivelse den 28 april 1953 ha de svårigheter, som mött vid tillämpningen av nu gällande uppsiktslag, icke så mycket varit föranledda av brister i lagens konstruktion eller det sätt, på vilket de grundläggande bestämmelserna i lagen formulerats, utan fastmera berott på att i olika viktiga avseenden en viss oklarhet rått rörande de allmänna riktlinjer, som skolat vara vägledande vid tillämpningen av lagen. Styrelsen har därför vid sin översyn huvudsakligen uppehållit sig vid frågor av mera allmän räckvidd vilka, även om någon ändring i själva lagen ej ansetts påkallad, likväl syntts vara i behov av närmare belysning.

I samband med översynen av 1947 års uppsiktslag har lantbruksstyrelsen vidare ansett sig böra upptaga frågan, huruvida något behov kan anses föreligga av att bibehålla lagen den 30 juni 1947 om tvångsinlösen av vanhävad jordbruksegendom. Styrelsen har därvid, av skäl som redovisas i kapitel XIII, funnit övervägande skäl tala för att denna lag skall upphävas.

ANDRA KAPITLET

Tidigare och nu gällande lagstiftning

Tidigare lagstiftning

I det betänkande med förslag till ny lagstiftning om uppsikt å jordbruk, som år 1946 avgavs av 1944 års vanhävdsutredning (SOU 1946:64), har lämnats en tämligen omfattande redogörelse för innehållet av den lagstiftning, som tidigare gällt beträffande tillsyn och kontroll från det allmännas sida över den enskilda jordbruksjordens skötsel och hävd. Lantbruksstyrelsen torde därför här kunna begränsa sig till att i korthet återge huvuddragen av den uppsiktslagstiftning i mera modern mening, på vilken den nu gällande lagen den 30 juni 1947 (nr 288) om uppsikt å jordbruk bygger.

Den s. k. norrländska *uppsiktslagen av år 1909*, som kan sägas utgöra den första vanhävdslagstiftningen i modern mening i Sverige, gällde för Norrland och Dalarna (vissa delar av Gävleborgs och Kopparbergs län dock undantagna till år 1912, då tillämpningsområdet utsträcktes även till dessa). Lagen ägde tillämpning endast å vissa jordägarekategorier, nämligen bolag, föreningar och s. k. enskilda skogsspekulanter. (Med sistnämnda kategori avsågs personer, som uppenbarligen besutto fastighet för att tillgodogöra sig skogsavkastningen och icke voro mantalsskrivna å fastigheten eller å fastighet, som var i sambruk med densamma.) Lagen gällde vidare endast sådana fastigheter, å vilka åker och äng fanns i den omfattning att självständigt jordbruk kunde å dem idkas. Den geografiska begränsningen i lagförslaget motiverades av att de missförhållanden man ville avhjälpa vore en direkt följd av den industriella utvecklingen i Norrland, vilken lett till att träindustribolagen därstädes kommit att förvärva ett betydande innehav av jordbruksjord och skogsmark, samt av att en benägenhet framträtt hos bolagen att nedlägga jordbruket å brukningsdelar, som sålunda kommit i deras ägo. Begränsningen till vissa ägarekategorier motiverades åter av att den vanhävd man ville förekomma var den, som innebar ett medvetet åsidosättande av jordbruket på grund av att jordägaren icke hade lust att vara jordbrukare utan fått sina intressen riktade åt annat håll, något som icke ansågs kunna väntas förekomma i fråga om andra jordägare än de i lagen angivna.

Vanhävdsbegreppet i 1909 års lag hade den innebörden att uppsikten

skulle avse förekommande av att jordbruket å bruksningsdelen nedlades eller att ägor och byggnader eljest så vanhävades att jordbrukets vidmakthållande därigenom äventyrades.

Den norrländska uppsiktslagen var avsedd att utgöra ett komplement till den samtidigt antagna norrländska arrendelagen. Sistnämnda lag pålade idkarna av trävaruindustrien, vilka i allmänhet hade sina jordbruksfastigheter utarrenderade, till förmån för arrendatorerna vissa tämligen betungande förpliktelser, vilka ej ansågos kunna åläggas andra jordägare. Man befarade emellertid, att åtskilliga av trävaruindustriens idkare hellre än att underkasta sig de ifrågavarande arrendebestämmelserna, vilka i många fall kunde ha stor ekonomisk räckvidd, helt och hållet skulle nedlägga jordbruket åtminstone på de svagare av sina hemman. På detta sätt skulle arrendelagens ändamål att tillskapa en arrendatorsklass med en relativt tryggad ställning motarbetas. Uppsiktslagen skulle därför tjäna som ett korrektiv mot de befarade följderna av de stränga arrendebestämmelserna. Avgränsningen beträffande jordägarekategorier och fastighetsarealer blev, som naturligt är, densamma i båda dessa lagar.

Uppsiktslagen kom även i viss mån att suppleras den s. k. norrländska ägostyckningslagen, som likaledes tillkom år 1909, och som för Norrland stadgade särskilda inskränkningar i rätten att erhålla ägostyckning. Eftersom möjligheterna för bolag att avveckla jordbruket genom att sälja fastigheternas inägor och behålla skogsmarken minskades, tedde sig behovet av lagstiftning för att förhindra bolagen att upphöra med jordbruket på fastigheterna än större i och med ägostyckningslagens tillkomst.

År 1917 utsträcktes den norrländska uppsiktslagens giltighet till Värmlands län. Orsaken var närmast att den norrländska ägostyckningslagen då gjordes tillämplig på Värmland, och här kom uppsiktslagen att få karaktären av ett supplement till ägostyckningslagen. Någon utsträckning till Värmland skedde däremot ej beträffande den norrländska arrendelagen. Orsaken var att vissa för Värmland speciella förhållanden ansågos hindra en tillämpning av norrlandsbestämmelserna i oförändrad form. För Värmlands del erhöll alltså uppsiktslagen mera än i Norrland ställningen av en självständig vanhävdslag, i det att den icke var knuten till någon särskild arrendelag.

Vid 1924 års riksdag företogs vissa ändringar i 1909 års lag innebärande en viss omformulering av det allmänna vanhävdsbegreppet. Detta bestämdes då sålunda att jordbruket å bruksningsdelen ej finge så vanvårdas, att dess vidmakthållande därigenom äventyrades, och att ej heller för fastigheten såsom särskild bruksningsdel nödiga byggnader finge bortföras eller lämnas att förfalla.

Sedan 1924 års riksdag, i anledning av motioner, i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställt att förslag till ny vanhävdslag måtte utarbetas tillkom

efter förslag av 1924 års jordsakkunniga den första för hela landet gällande *uppsiktslagen år 1927*. Även denna var knuten till arrendelagstiftningen. Den norrländska arrendelagen utsträcktes detta år till att avse vissa tidigare undantagna delar av Kopparbergs län, hela Värmlands och vissa delar av Örebro län, samtidigt som man för övriga delar av riket införde en motsvarande specialreglering för jordbruksarrenden under bolag och med dem likställda jordägare i den allmänna nyttjanderättslagen. (Därjämte infördes även vissa bestämmelser för jordbruksarrenden under fideikommiss.) 1927 års uppsiktslag skulle komplettera dessa s. k. sociala arrendebestämmelser. Lagen kom därför att vända sig mot vanhävd endast av sådan brukningsdel, på vilken vid dess utarrendering de sociala arrendebestämmelserna skolat bli tillämpliga, alltså brukningsdel tillhörig bolag, ekonomisk förening eller enskild skogsspekulant och innehållande högst 25 ha odlad jord och — i Norrland och vissa delar av Svealand — minst 4 ha rösningsjord eller — i landet i övrigt — minst 4 ha odlad jord.

1927 års uppsiktslag gällde formellt fram till ikraftträdandet av den nuvarande uppsiktslagen av år 1947. De sista åren var den dock i realiteten ersatt av 1942 års *lag om åtgärder mot vanhävd av jordbruk*. 1942 års vanhävdslag ägde tillämplighet å alla jordägarekategorier utom kronan och å alla brukningsenheter utom sådana, som hade högst ett hektar odlad jord. Dessutom skärptes vanhävdsbegreppet beträffande jorden sålunda att jorden ej finge så vanskötas att dess avkastningsförmåga äventyras.

De skäl, vilka ansågos motivera så betydande utsträckningar av uppsiktslagstiftningens tillämpningsområde som de ovan nämnda, hänförde sig till då rådande försörjningssvårigheter. På grund av avspärrningen under kriget hade landet för livsmedelsförsörjningen blivit så gott som helt hänvisat till egna resurser. Då läget till följd av felsegna skördar därtill blivit ytterligt ansträngt, var det av största vikt, att all odlad jord utnyttjades. Under sådana förhållanden ansågs det icke kunna tillåtas att jordbruk förföllo eller vansköttes.

Vid sidan av folkförsörjningssynpunkten gällde emellertid för 1942 års vanhävdslag självfallet samma huvudsynpunkter som för 1927 års uppsiktslag. År 1946 företogs vidare en ändring i 1942 års lag i syfte att motverka en för långt gående sammanslagning av brukningsdelar. Bakgrunden till lagändringen var, att jordägarnas benägenhet att genom indragning av arrendegårdar under eget bruk och genom sammanslagning av utarrenderade brukningsdelar minska antalet brukningsdelar på grund av de år 1943 vidtagna ändringarna i arrendelagstiftningen blivit större än tidigare och visat tendenser att taga en ur allmän synpunkt icke önskvärd omfattning. I syfte att motverka dylika tendenser skärptes den bestämmelse i 1942 års vanhävdslag, som gav möjlighet till bortförande av byggnad så smart densamma blev obehövlig på grund av sådan sammanslagning, som med-

förde väsentliga fördelar för jordbruksdriften. Sålunda infördes bestämmelser av innehåll, att sammanslagning kunde godtagas endast om någon av de i sammanslagningen ingående brukningsdelarna var av sådan beskaffenhet eller omfattning, att brukaren därav icke kunde erhålla sin huvudsakliga bärgning och det icke kunde anses förmånligare för jordbrukets bedrivande, att denna brukningsdel toges i anspråk för annan sammanslagning av brukningsdelar i orten. För sådana brukningsdelar, som avsågs i 1927 års uppsiktslag, stadgades — för övrigt i överensstämmelse med vad som redan gällde enligt 1927 års lag — ytterligare en inskränkning i möjligheterna till sammanslagning, nämligen villkoret att genom densamma skulle uppkomma ett fullständigt jordbruk.

1942 års uppsiktslag var av provisorisk karaktär och dess giltighetstid utgick den 30 juni 1947. Den ersattes då av *lagen den 30 juni 1947 om uppsikt å jordbruk*, vilken alltjämt är gällande. Till grund för sistnämnda lag låg det förut omnämnda betänkandet av 1944 års vanhävsutredning.

Den nuvarande uppsiktslagstiftningens huvudsakliga innehåll

Nu gällande uppsiktslag har i fråga om tillämpningsområdet samma principiella uppläggning som 1942 års lag, d. v. s. den är av så gott som generell natur. Uppsikten skall sålunda avse alla brukningsdelar innehållande odlad jord till en vidd överstigande två hektar, dock med undantag för kronan tillhörig jord (1 och 14 §§).

Det allmänna vanhävsbegreppet definieras sålunda att vanhävd anses föreligga, då jordbruket vanskötes så att dess vidmakthållande äventyras, eller då för jordbruket nödvändiga byggnader bortföras eller lämnas utan nödigt underhåll (1 §). Tillämpligheten av detta vanhävsbegrepp är dock i betydande mån inskränkt särskilt med hänsyn till jordbruksekonomiska synpunkter samt verksamheten för jordbrukets rationalisering. Till vanhävd skall sålunda ej hänföras nedläggande av jordbruk å brukningsdel eller del därav om med hänsyn till jordens naturliga beskaffenhet eller belägenhet samt övriga omständigheter det måste anses olämpligt att där driva varaktigt jordbruk. Ej heller skall den omständigheten att byggnad bortföres eller lämnas utan nödigt underhåll anses som vanhävd, om byggnaden blivit obehövlig till följd av sådan förändring i driften av jordbruket, som är till varaktig fördel för detsamma, eller på grund av sådan sammanslagning av brukningsdelar, som står i överensstämmelse med en ändamålsenlig planläggning av jordbruket i orten, eller ock av annan giltig anledning (2 § första och andra styckena). Ägare av brukningsdel må hos lantbruksnämnden påkalla prövning huruvida förhållande föreligger, som enligt nyss återgivna stadganden skulle berättiga till nedläggande av jordbruket å brukningsdelen eller del därav eller till bortförande eller lämnande utan nödigt underhåll av därå befintlig byggnad (2 § tredje stycket).

Brukningsdel må vidare utan hinder av bestämmelserna i lagen tagas i anspråk för bostadsändamål eller för beredande av plats för industriell anläggning eller i annat liknande syfte (12 §).

Ansvarigheten för avhjälpande av vanhävd i fråga om byggnaderna åvilar ägaren och i fråga om jorden i första hand brukaren (3 §). Under vissa förhållanden kan dock ägaren bli ansvarig för vanhävd av jorden även då brukningsdelen brukas av annan (8 §).

Uppsikten över efterlevnaden av bestämmelserna handhas av lantbruksnämnderna (1 § andra stycket). Finner nämnden på grund av inkommen anmälan eller eljest skäligen anledning antaga att vanhävd förekommer skall nämnden företaga besiktning å brukningsdelen, varvid protokoll skall föras över gjorda iakttagelser (4 §).

Finner lantbruksnämnden vid besiktningen att å brukningsdelen föreligger vanhävd, skall nämnden omedelbart söka med den, som är ansvarig för avhjälpande av vanhävd, träffa skriftlig överenskommelse, varigenom denne åtager sig att inom viss tid vidtaga erforderliga åtgärder till vanhävdens avhjälpande.

I överenskommelsen skola angivas de åtgärder, som skola vidtagas, även som utsätts tid, inom vilken varje särskild åtgärd skall vara verkställd. Tiden bör i allmänhet ej överstiga två år men må, där så anses oundgängligen erforderligt, utsträckas till fyra år. Tillika må i överenskommelsen fastställas vite för underlåtenhet att fullgöra densamma (5 §).

Om överenskommelse ej träffas eller åtagande i överenskommelse ej fullgöres, skall lantbruksnämnden utan dröjsmål anmäla förhållandet till länsstyrelsen och därvid angiva de åtgärder, som nämnden finner nödiga för vanhävdens avhjälpande (6 §). Då anmälan skett, skall länsstyrelsen höra den, som är ansvarig för avhjälpande av vanhävd samt, om denne påkallar syn, förordna om syn av tre gode män, som utses av länsstyrelsen. Synmännen skola utses bland dem, som i orten äro valda till nämndemän, ägodelningsnämndemän eller gode män vid lantmåteriförrättning. En av synmännen må dock, där så finnes lämpligt, i stället vara tjänsteman hos hushållningssällskap. Synmännen skola snarast möjligt å stället undersöka förhållandet samt senast inom fjorton dagar efter synen till länsstyrelsen inkomma med skriftlig redogörelse för vad vid densamma förekommit.

Länsstyrelsen skall därefter föreskriva de åtgärder, som erfordras för vanhävdens avhjälpande, samt förelägga den, som är därför ansvarig, för en var av åtgärderna viss tid, inom vilken åtgärden skall vara verkställd.

För att framtvinga verkställighet av givet föreläggande må länsstyrelsen i vissa fall fastställa vite för underlåtenhet att ställa sig föreläggandet till efterrättelse ävensom fälla till sådant vite (7 §).

Är den för vanhävdens ansvarige på grund av medellöshet eller annan

giltig orsak urståndsatt att avhjälpa vanhävden skall ingripande enligt lagen icke ske. Föreligger sådant fall och är fråga om vanhävd av jorden å brukningsdel, som brukas av annan än ägaren, äger lantbruksnämnden, därest ägaren kan antagas vara i stånd att avhjälpa vanhävden, mot denne företaga ingripande på samma sätt, som om han vore brukare (8 §).

Av lagens övriga bestämmelser må här endast nämnas att klagan över länsstyrelsens beslut i ärende enligt lagen må föras hos Kungl. Maj:t, medan klagan över lantbruksnämndens beslut i ärende, som avses i 2 § tredje stycket (prövning huruvida nedläggning av jordbruket må ske etc.), må föras hos lantbruksstyrelsen, vars beslut i dylikt ärende ej må överklagas (13 §).

För ingripande i vissa fall av vanhävd gäller, såsom ett komplement till uppsiktslagen, en särskild lag, nämligen lagen den 30 juni 1947 om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom. Enligt denna lag äger Konungen under vissa förutsättningar förordna att vanhävdad jordbruksegendom eller, om särskilda omständigheter föranleda därtill, del av sådan egendom skall mot lösen avstås till Kronan.

TREDJE KAPITLET

Uppsiktslagens tillämpning åren 1949—1954

För att söka belysa tillämpningen av 1947 års uppsiktslag har lantbruksstyrelsen under år 1955 företagit en statistisk undersökning. För detta ändamål ha använts uppgifter, som insamlats från lantbruksnämnderna på ett särskilt frågeformulär, årsstatistiken rörande nämndernas verksamhet samt visst övrigt material, som erhållits vid behandlingen inom lantbruksstyrelsen resp. jordbruksdepartementet av besvär i ärenden enligt uppsiktslagen.

Lantbruksstyrelsen vill redan här understryka att en undersökning av de ärenden enligt uppsiktslagen, som behandlats av vederbörande myndigheter, endast kan ge en mycket ofullständig bild av omfattningen av förekommande vanhävd och framför allt i och för sig säger ytterst litet om lagens verkningar. Vad förstnämnda spörsmål beträffar må till en början framhållas att uppsiktsorganen, lantbruksnämnderna, med hänsyn till de omfattande uppgifter med handhavandet av den statliga verksamheten för jordbrukets rationalisering, som i övrigt åvila dem, och till den knapphet på personal, som ständigt förelegat, haft endast mycket begränsade arbetskraftsresurser att sätta in i verksamheten för uppsikt över lagens efterlevnad. Det har för nämnderna gällt att vid dispositionen av tillgänglig arbetskraft söka göra en lämplig avvägning alltefter de olika arbetsuppgifternas betydelse och angelägenhetsgrad. Den avvägning som skett torde i stort sett kunna sägas ha inneburit att nämnderna tagit upp till utredning i och för åtgärder enligt uppsiktslagen endast mera flagranta fall av vanhävd. Man har sålunda icke bedrivit någon systematisk verksamhet i syfte att få kännedom om alla de fall, där det möjligen skulle kunna ifrågasättas att ett tillstånd, som enligt lagen är att karakterisera som vanhävd, förelegat. En dylik verksamhet skulle till en början ha fordrat personalresurser av en helt annan storleksordning än vad som stått till nämndernas förfogande, och även bortsett därifrån torde en dylik inriktning av verksamheten icke ha varit önskvärd. Nämndernas inställning till nyssnämnda avvägningsproblem har även påverkats av att det under de gångna åren med hänsyn till svårigheten att överblicka utvecklingen knappast tett sig som önskvärt att fullfölja någon mera aktiv linje i fråga om uppsiktslagens tillämpning.

Sålunda har exempelvis ofta, när det gällt byggnadsvanhävd, övervägan-

den om utvecklingen av fastighetsförhållandena i området och möjligheterna att åstadkomma rationaliseringsåtgärder medfört att behovligheten på längre sikt av byggnadsbeståndet kunnat ifrågasättas. I de talrika fall när nämnderna uppmärksammat övergång till kreaturslös drift har det merendels även varit mycket tveksamt vilket betraktelsesätt man över huvud taget borde anlägga i fråga om denna i stort sett tämligen nya företeelse, som ju icke var föremål för sådan behandling vid uppsiktslagens tillkomst att några säkrare riktlinjer för handläggningen av dylika fall kunnat hämtas ur lagen eller dess förarbeten. När härtill kommer att byggnadskostnaderna ligga på en utomordentligt hög nivå i förhållande till de gängse jordbruksföretagens möjligheter att förränta investeringar i jordbruket är det naturligt att nämnderna på detta område gått fram med stor försiktighet.

Med hänsyn till vad nu anförts är det även naturligt att variationerna i betraktelsesätten och tillämpningen när det gäller vanhävdsfrågor ha varit stora de olika lantbruksnämnderna emellan. Man kan därför icke draga några längre gående slutsatser av den fördelning på lantbruksnämndsområden, som de i materialet behandlade företeelserna uppvisa.

Ännu mera begränsad användbarhet torde undersökningsmaterialet ha, när det gäller att belysa det andra här ovan omnämnda spørsmålet, d. v. s. frågan om uppsiktslagens verkningar och betydelse. Uppenbart torde vara, att lagens betydelse icke ens till någon huvudsaklig del kommer till uttryck i uppgifter om antalet av de uppsiktsärenden, som anhängiggjorts hos nämnderna, eller om det sätt på vilket dessa ärenden avgjorts. Det är i stället givetvis genom sin blotta existens och därmed sammanhängande, allmänt förebyggande verkan, som lagen haft sin största betydelse.

Oaktat de starka reservationer, som man sålunda måste anföra beträffande det statistiska materialet, kan det dock vara av visst intresse att taga del av detta material. Även om detsamma icke kan tillmätas större vikt vid bedömning av de större principfrågorna rörande uppsiktslagstiftningen ger det nämligen en viss uppfattning om hur nämndernas praktiska verksamhet med uppsiktsärendena gestaltat sig.

Undersökningen, liksom samtliga de tabeller nr 1—12, i vilka densamma redovisas, hänför sig till sexårsperioden 1949—1954. Lantbruksnämnderna trädde visserligen i verksamhet den 1 juli 1948. Det har emellertid bland annat av praktiska skäl ansetts lämpligast att icke medtaga senare delen av 1948 i undersökningen.

De ärenden enligt uppsiktslagen, som lantbruksnämnderna handlagt, kunna uppdelas i två huvudavdelningar, nämligen dels vanhävdsärenden och dels nedlägningsärenden. Med vanhävdsärenden avses givetvis ärenden, där frågan gällt huruvida ingripande enligt uppsiktslagens bestämmelser

rörande vanhävd skulle företagas. Med nedlägningsärenden avses här ärenden enligt 2 § tredje stycket uppsiktslagen, d. v. s. ärenden, där ägaren av brukningsenhet hos lantbruksnämnden påkallat prövning huruvida förhållande föreligger, som enligt bestämmelserna i första eller andra stycket av samma paragraf berättigar till att nedlägga jordbruket å brukningsenheten¹ eller del därav eller till att bortföra därå befintlig byggnad eller lämna densamma utan nödigt underhåll.

Beträffande vanhävdsärendena ingå i undersökningen endast de fall, där lantbruksnämnden ansett vanhävd föreligga. Inga uppgifter redovisas sålunda rörande de fall, där lantbruksnämnden, sedan frågan om ingripande enligt uppsiktslagen aktualiserats genom anmälan till nämnden eller på annat sätt, fattat beslut, som innebär att vanhävd ej ansetts föreligga.

Beträffande nedlägningsärendena ha däremot såväl avslagna som bifallna ansökningar medtagits. Redovisningen är sålunda här fullständig.

Det har — såvitt av den företagna undersökningen framgår — i 30 fall förekommit, att nedlägningsansökan gjorts beträffande brukningsenhet, som varit föremål för ingripande av lantbruksnämnden på grund av vanhävd. Dessa fall redovisas i det följande icke som nedlägningsärenden utan endast som vanhävdsärenden.

Tabell 1 visar hur antalet vanhävdsfall (brukningsenheter beträffande vilka lantbruksnämnd fattat beslut, innebärande att vanhävd ansetts föreligga) fördelar sig på år och lantbruksnämndsområden.

Beträffande fördelningen i tiden är den nedåtgående tendensen tydlig. Bortsett från år 1951, då siffran var högre än år 1950, har antalet vanhävdsfall minskat för varje år, från 179 stycken år 1949 till 43 stycken år 1954. Tendensen är i stora drag gemensam för alla de lantbruksnämndsområden, som uppvisa något mera betydande antal vanhävdsfall. Av ströfallens fördelning i övriga län kan givetvis inga slutsatser dragas.

En anledning till nedgången torde vara att lantbruksnämnderna under de första åren hade att handlägga ett betydande antal fall vilka upptagits till behandling av jordbrukskommissionerna och vid dessas avveckling överfördes till nämnderna. Sedan denna balans av ärenden avvecklats, har antalet nytillkomna ärenden, av skäl som förut antytts, varit mindre. Huruvida nedgången härjämte beror på ändringar i de faktiska förhållandena eller i nämndernas bedömning av vad som skall anses utgöra vanhävd är omöjligt att med säkerhet ange. Det torde emellertid kunna antagas att ned-

¹ I stället för och såsom liktydigt med det i 1947 års uppsiktslag använda uttrycket brukningsdel har i den jordpolitiska lagstiftningen under senare år (t. ex. lagen den 3 juni 1955 (nr 272) om inskränkning i rätten att förvärva jordbruksfastighet) ävensom i andra författningar rörande jordbruksfrågor i allmänhet använts uttrycket brukningsenhet. I anslutning härtill har lantbruksstyrelsen ansett det lämpligt att även i det följande i den allmänna motiveringen — utom då det gäller referat av tidigare gjorda uttalanden — använda den sålunda under senare år i allmänhet vedertagna terminologin. I förslaget till lag om ändring i 1947 års uppsiktslag har däremot uttrycket brukningsdel bibehållits (se även sid. 123).

Tabell 1.

Län	Hela antalet vanhäv- dade br.-enheter	Fördelning på år för LN:s beslut					
		1949	1950	1951	1952	1953	1954
		1	2	3	4	5	6
Stockholms	25	4	4	4	5	6	2
Uppsala	6	2	—	1	2	1	—
Södermanlands	14	6	—	1	2	3	2
Östergötlands	4	—	2	—	—	—	2
Jönköpings	50	7	8	15	7	10	3
Kronobergs	80	12	12	7	27	15	7
Kalmar norra	13	1	3	3	3	—	3
Kalmar södra	9	2	2	—	3	1	1
Gotlands	—	—	—	—	—	—	—
Blekinge	1	1	—	—	—	—	—
Kristianstads	58	19	17	13	5	3	1
Malmöhus	2	2	—	—	—	—	—
Hallands	15	5	—	1	3	1	5
Göteborgs o. Bohus	8	—	1	4	1	2	—
Älvsborgs norra	28	15	5	4	1	1	2
Älvsborgs södra	12	4	3	3	1	1	—
Skaraborgs	1	1	—	—	—	—	—
Värmlands	72	25	17	22	4	4	—
Örebro	7	3	—	3	1	—	—
Västmanlands	14	8	1	1	—	3	1
Kopparbergs	10	6	—	1	3	—	—
Gävleborgs	46	18	3	13	9	1	2
Västernorrlands	6	1	1	1	2	—	1
Jämtlands	89	13	17	25	14	15	5
Västerbottens	40	8	6	14	1	7	4
Norrbottens	102	16	33	20	12	19	2
Hela riket	712	179	135	156	106	93	43

gången åtminstone delvis ger uttryck för att uppfattningen om de krav, som böra ställas på en fastighets bärkraft för att ingripande enligt uppsiktslagen skall anses motiverat, successivt förändrats under den tid varom nu är fråga.

Det må här även nämnas att antalet fall, där nedläggning av jordbruk beviljats under samma tid, visat en klar tendens att öka (tabellerna 9 och 12).

Tabell 2 visar vanhävdsfallens fördelning efter bruksenheter, åker- och skogsmarksareal. (I 7 fall saknas uppgifter rörande storleksgrupp såväl i åker som i skogsmark. Vidare saknas uppgift om storleksgrupp i skogsmark i ytterligare 33 fall. Då uppgift saknas rörande vanhävdssegen- domarnas skogsmarksarealer torde detta i flertalet fall bero på att det då är fråga om bolagsägda egendomar där skogsmarken vanligen sambrukas med annan bolaget tillhörig skogsmark.)

I kolumnen för storleksgruppen 2—5 hektar åker ingår ett fåtal fall, där

Tabell 2.

Län	Storleks- grupper efter skogs- marks- arealen ha	Storleksgrupper efter åkerarealen, ha							Summa
		2—5	5—10	10—20	20—30	30—50	50—100	100—	
Stockholms, Uppsala, Södermanlands och Östergötlands län	— 10	3	6	1					10
	10—25		3	3		1			7
	25—50		1	7	3		1		13
	50—100			1	3	2	1	1	8
	100—200			2	1		1	3	7
	200—400				1			1	2
	400—								—
	Uppgift saknas								—
	Summa	3	2	14	8	4	3	5	49
Jönköpings, Kronobergs och Kalmar län	— 10	4	2	1			1		8
	10—25	14	3	1					18
	25—50	17	20	8					45
	50—100	14	20	14	1	1			50
	100—200	4	10	2	2	1			19
	200—400	1	2	2	1	1			7
	400—					2	1	1	4
	Summa	54	57	28	4	5	2	1	152
Blekinge, Kristianstads, Malmöhus o. Hallands län	— 10	13	9	9	5	1			37
	10—25	5	6	5	1				17
	25—50	2	7	3		1			13
	50—100	2	2	3					7
	100—200								—
	200—400								—
	400—								—
	Summa	22	24	20	6	2	—	—	176
Göteborg o. Bohus, Älvsborgs och Skaraborgs län	— 10	4	6	1					11
	10—25	3	5	2					10
	25—50	2	5	2					9
	50—100	1	2	4					7
	100—200		5	3	2				10
	200—400								—
	400—		1						1
	Summa	10	24	12	2	—	—	—	149
Värmlands, Örebro och Västmanlands län	— 10	7	4	2	1		2	1	17
	10—25	3	11	7	4				25
	25—50	6	6	8	1				21
	50—100	6	4	2		2	1		15
	100—200		1	3	3	1	1		9
	200—400							2	2
	400—	1						1	2
	Summa	23	26	22	9	3	4	4	193

¹ Att siffran ej exakt överensstämmer med summan av i tabellen redovisade tal beror på att uppgift om storleksgrupp såväl i åker som skogsmark saknas i sammanlagt 7 fall.

Forts.

Tabell 2, forts.

Län	Storleks- grupper efter skogs- marks- arealen ha	Storleksgrupper efter åkerarealen, ha							Summa
		2—5	5—10	10—20	20—30	30—50	50—100	100—	
Kopparbergs, Gävleborgs, Väster- norrlands, Jämt- lands, Västerbot- tens och Norrbot- tens län	— 10	17	6	2					25
	10— 25	21	4						25
	25— 50	16	22	8					46
	50—100	18	38	6					62
	100—200	31	17	14	5				67
	200—400	13	8	6	1				28
	400—	3	3	1		1			8
	Uppgift saknas	19	9	3					31
	Summa	138	107	40	6	1	—	—	1293
Hela riket	— 10	48	33	16	6	1	3	1	108
	10— 25	46	32	17	6	1			102
	25— 50	43	61	36	4	2	1		147
	50—100	41	66	30	4	5	2	1	149
	100—200	35	33	24	13	2	2	3	112
	200—400	14	10	8	3	1		3	39
	400—	4	4	1		3	1	2	15
	Uppgift saknas	19	11	3					33
	Summa	250	250	135	36	15	9	10	1712

¹ Att siffran ej exakt överensstämmer med summan av i tabellen redovisade tal beror på att uppgift om storleksgrupp såväl i åker som skogsmark saknas i sammanlagt 7 fall.

arealen åker något understiger 2 hektar, men där uppsiktslagen ändå varit tillämplig enär hela arealen odlad jord, d. v. s. åker samt kultiverad ängs- eller betesmark, varit större än 2 hektar — arealgränsen för uppsiktslagens tillämplighet är 2 hektar odlad jord.

Som av tabellen framgår ligga vanhävdsfallen tämligen jämnt fördelade över storleksgrupperna i skogsmark upp till 200 hektar skogsmark, dock med en märkbar förhöjning för grupperna 25—50 och 50—100. Den kombination åker-skogsmark, som uppvisar största antalet vanhävdsfall, synes vara 5—10 ha åker — 25—100 ha skogsmark.

Av intresse kan vara att jämföra vanhävdsfallens fördelning efter de berörda bruksenheterens areal med det totala antalet bruksenheter inom respektive storleksgrupper.

Om åkerarealen toges till utgångspunkt, visar en sådan jämförelse att andelen vanhävdsfall inom olika storleksgrupper, uttryckt i procent av hela antalet vanhävdsfall, är i stort sett densamma som de olika storleksgruppernas andel i det totala antalet bruksenheter. Detta kan belysas av följande uppställning.

	Storleksgrupper i åker (hektar)							Summa
	2—5	5—10	10—20	20—30	30—50	50—100	100—	
Vanhävsfallens fördelning, %	34	36	20	5	2	1	2	100
Brukningsenheternas fördelning, %	34	32	21	6	4	2	1	100

Tages skogsmarksarealen till utgångspunkt erhållas följande procentserier.

	Storleksgrupp i skogsmark (hektar)							Summa
	0—10	10—25	25—50	50—100	100—200	200—400	400—	
Vanhävsfallens fördelning, %	16	15	22	22	17	6	2	100
Brukningsenheternas fördelning, %	34	26	20	12	5	2	1	100

(En jämförelse av de två sista procentserierna blir ej fullt adekvat emedan brukningsenheternas fördelning i % avser endast gruppen »enskilda ägare». De övriga ägarekategoriernas andel i såväl »vanhävsfallen» som totala antalet brukningsenheter är emellertid så låg som cirka 7 %, varför nämnda ofullständighet i materialet ej torde behöva beaktas i detta sammanhang.)

Tabell 3 visar vanhävsfallens fördelning på ägarekategorier.

Den dominerande gruppen, cirka 60 % av samtliga vanhävsfall, utgör brukningsenheter tillhöriga enskilda personer, ej bosatta på brukningsenheten. Härfter följa fall som berört enskilda personer, bosatta på brukningsenheten, med 25 %, samt dödsbon med 7 %. Dessa tre grupper, som kunna sammanföras under beteckningen enskilda ägare, representera 91,7 % av hela materialet. Återstoden fördelas på bolag 6,7 %, kommuner 1,0 % och andra juridiska personer 0,6 %.

Som en bakgrund till de angivna siffrorna kunna tjäna följande uppgifter ur 1951 års jordbruksräkning. Gruppen enskilda ägare svarade då för 93 % av hela antalet brukningsenheter med mer än 2 hektar åker. Återstoden 7 % fördelar sig på staten, andra samfälligheter samt aktiebolag. Uppgift om antalet brukningsenheter för vardera av dessa tre grupper saknas, men man kan utan vidare förutsätta att bolagens andel väsentligt understiger siffran 6,7 %, d. v. s. andelen i vanhävsfallen.

Detta förhållande ger dock icke något säkert stöd för antagande att bolagen svarat för vanhävd i större omfattning än som motsvaras av deras procentuella del av antalet brukningsenheter varå uppsiktslagen äger till-

Tabell 3.

Län	Hela antalet br.-en- heter	Fördelning på ägarekategorier					
		Enskild person, bosatt på br.- enheten	Enskild person, ej bo- satt på br.-en- heten	Dödsbo	Bolag eller ekono- misk före- ning	Kom- mun	Annan juridisk person
		1	2	3	4	5	6
Stockholms	25	8	11	5	1	—	—
Uppsala	6	2	4	—	—	—	—
Södermanlands	14	6	7	1	—	—	—
Östergötlands	4	1	3	—	—	—	—
Jönköpings	50	10	37	1	2	—	—
Kronobergs	80	11	62	3	3	—	1
Kalmar norra	13	2	11	—	—	—	—
Kalmar södra	9	4	2	2	—	—	1
Gotlands	—	—	—	—	—	—	—
Blekinge	1	—	1	—	—	—	—
Kristianstads	58	24	33	—	—	—	1
Malmöhus	2	—	2	—	—	—	—
Hallands	15	6	9	—	—	—	—
Göteborgs o. Bohus ...	8	3	5	—	—	—	—
Älvsborgs norra	28	10	10	6	1	—	1
Älvsborgs södra	12	1	10	—	1	—	—
Skaraborgs	1	1	—	—	—	—	—
Värmlands	72	16	45	6	3	2	—
Örebro	7	3	3	1	—	—	—
Västmanlands	14	11	3	—	—	—	—
Kopparbergs	10	3	5	1	—	1	—
Gävleborgs	46	10	28	3	4	1	—
Västernorrlands	6	—	4	—	2	—	—
Jämtlands	89	10	38	11	30	—	—
Västerbottens	40	1	36	2	1	—	—
Norrbottnens	102	35	54	10	—	3	—
Hela riket	712	178	423	52	48	7	4

lämpning. Sannolikt har nämligen vanhävd å bolagsägda egendomar — vilka ju i huvudsak utgöra arrendejordbruk — kommit att beivras förhållandevis oftare än förekommande vanhävd i övrigt.

Vid undersökningen ha vidare inhämtats uppgifter rörande vanhävdsfallens fördelning på bruksenheter, som brukas av ägaren resp. av arrendatorn ävensom rörande det sätt, på vilket vanhävdsfallen inom dessa två grupper fördela sig på olika ägarekategorier. Dessa uppgifter redovisas i tabell 4.

Siffrorna ge vid handen, att de bruksenheter, som avses i vanhävdsfallen, i 51 % av fallen brukats av ägaren och i 47 % av arrendator. I 2 % av fallen saknas uppgift.

Tabell 4.

Ägarekategorier	Hela antalet vanhävdade br.-enheter	Brukningsenheten brukad av	
		ägaren	arrendator
	1	2	3
Enskild person, bosatt på br.-enheten	178	163	14
Enskild person, ej bo- satt på br.-enheten	423	169	243
Dödsbo	52	26	24
Bolag eller ek. före- ning	48	1	46
Kommun	7	1	5
Annan juridisk person	4	—	4
Totalt	712	360	336

¹ I 16 fall saknas uppgift om brukningsformen.

Enligt 1951 års jordbruksräkning är 18 % av antalet brukningsenheter med mer än 2 hektar åker utarrenderade. I förhållande till totala förekomsten av arrendeegendomar är sålunda — beträffande de av nämnderna behandlade vanhävdsfallen — vanhävd betydligt vanligare på sådana egendomar än på egendomar brukade av ägaren.

Det må här påpekas att arrendator enligt uppsiktslagen är ansvarig för vanhävd endast vad beträffar jorden. Vid byggnadsvanhävd är däremot jordägaren ansvarig även om brukningsenheten är utarrenderad. Av de 336 vanhävdsfall, där brukningsenheten brukats av arrendator, ha 73 avsett endast jordvanhävd, 97 såväl jordvanhävd som byggnadsvanhävd samt 166 endast byggnadsvanhävd. Fallen där arrendator varit ansvarig för vanhävd ha sålunda uppgått till ett antal av 170.

Tabellen visar även bland annat, att när i vanhävdsfallen ägaren varit enskild person, bosatt på brukningsenheten, har ägaren i allmänhet även haft gården under eget bruk. När ägaren varit enskild person, ej bosatt på brukningsenheten, har brukningsenheten brukats av ägaren i 40 % av fallen och av arrendator i 57 %. Bolagen, kommunerna och övriga juridiska personer ha i nästan samtliga fall haft arrendator. Vanhävd å brukningsenheter, som tillhört enskild person, bosatt på brukningsdelen, och legat under eget bruk, har förekommit i 163 fall, utgörande 23 % av samtliga vanhävdsfall.

Tabell 5 lämnar upplysning angående vanhävdsens materiella beskaffenhet, d. v. s. vilka slag av åtgärder, som erfordrats för densammas avhjälpande.

Förutom vad som framgår av tabell 5 kan nämnas, att byggnadsvanhävd utan samtidig jordvanhävd förekommit i 265 fall, utgörande 37 % av hela antalet vanhävdsfall. Byggnadsvanhävd och jordvanhävd på samma bruk-

Tabell 5.

Län	Hela antalet vanhävade br.-enheter	Erforderliga åtgärder enligt LN:s beslut, antal fall				
		Uppfö- rande av ny bost.- byggn.	Uppfö- rande av ny ek.- byggn.	Istånd- sättn. av bost.- byggn.	Istånd- sättn. av ek.- byggn.	Åtgärder betr. jorden
		1	2	3	4	5
Stockholms	25	—	3	4	7	19
Uppsala	6	2	2	—	—	6
Södermanlands	14	—	—	6	8	8
Östergötlands	4	1	—	2	2	2
Jönköpings	50	4	11	25	29	28
Kronobergs	80	7	18	31	44	43
Kalmar norra	13	2	5	4	6	6
Kalmar södra	9	—	2	1	4	6
Gotlands	—	—	—	—	—	—
Blekinge	1	—	—	1	—	—
Kristianstads	58	—	—	9	32	47
Malmöhus	2	—	1	—	1	—
Hallands	15	1	—	3	9	14
Göteborgs o. Bohus	8	1	—	1	2	8
Älvsborgs norra	28	5	1	6	10	22
Älvsborgs södra	12	—	3	5	6	5
Skaraborgs	1	—	—	—	1	—
Värmlands	72	10	27	32	27	48
Örebro	7	—	—	1	2	7
Västmanlands	14	—	—	1	9	12
Kopparbergs	10	—	—	—	2	9
Gävleborgs	46	3	14	19	21	20
Västernorrlands	6	2	2	1	1	4
Jämtlands	89	6	22	52	56	21
Västerbottens	40	8	22	16	15	17
Norrbottnens	102	2	11	11	42	96
Hela riket	712	54	144	231	336	448

ningsenhet har förekommit i 235 fall, utgörande 33 %, samt jordvanhävd utan samtidig byggnadsvanhävd i 211 fall, utgörande 30 % av hela antalet vanhävdsfall.

(Summan av kolumnerna 2—6 i tabellen blir givetvis större än siffran i kolumn 1, eftersom ofta mer än ett av de fem slagen av åtgärder erfordrats för vanhävdens avhjälpande.)

Tabell 6 visar vanhävdsfallen fördelade efter vanhävdens materiella beskaffenhet och brukningsenheternas storleksgrupper i avseende å åker resp. skogsmark.

Tabell 7 avser att påvisa eventuella skiljaktigheter i fråga om vanhävdens beskaffenhet mellan de två kategorier, som representeras av brukningsenheter, tillhöriga och brukade av enskilda personer bosatta resp. ej bosatta

Tabell 6.

Erforderliga åtgärder enligt LN:s beslut	Storleksgrupper efter skogsarealen, ha	Storleksgrupper efter åkerarealen, ha							Summa
		2—5	5—10	10—20	20—30	30—50	50—100	100—	
Uppförande av ny bost.-byggnad	— 10	3			2				5
	10—25	2	2	2	1				7
	25—50		4	3	1				8
	50—100	1	9	1		1			12
	100—200	2	6	1	2	1			12
	200—400	1	2	2	1				6
	400—	1	1			1		1	4
	Summa	10	24	9	7	3	—	1	54
	Uppgift saknas	2		1				1	3
	Summa	39	51	36	13	4	—	1	144
Uppförande av ny ek.-byggnad	— 10	3	3	1	1				8
	10—25	4	4	3	2				13
	25—50	5	11	9	1				26
	50—100	10	23	11	2	1			47
	100—200	8	6	6	5	2			27
	200—400	6	3	5	2				16
	400—	1	1			1		1	4
	Uppgift saknas	2		1					3
	Summa	39	51	36	13	4	—	1	144
	Uppgift saknas	11	6	2					19
Istandsättning av bost.-byggnad	— 10	9	4	6					19
	10—25	10	9	3	1				23
	25—50	13	30	14			1		58
	50—100	18	14	13			1		46
	100—200	15	13	9	5		1	2	45
	200—400	4	4	2	1				12
	400—	2	2	1		1		1	7
	Uppgift saknas	11	6	2					19
	Summa	82	82	50	7	2	3	3	1231
	Uppgift saknas	15	7	2					24
Istandsättning av ek.-byggnad	— 10	17	10	12	3	1	1		44
	10—25	18	13	7	1				39
	25—50	23	38	18	3	2	1		85
	50—100	18	24	15		2	1		60
	100—200	16	19	12	5		2		56
	200—400	4	5	4	1	1		1	16
	400—	2	2	1		2		1	8
	Uppgift saknas	15	7	2					24
	Summa	113	118	71	13	8	5	4	1336
	Uppgift saknas	1	3	1					5
Åtgärder betr. jorden	— 10	37	30	11	3		3	1	85
	10—25	35	25	14	5	1			80
	25—50	28	38	23	3		1		93
	50—100	29	42	18	2	4	1		97
	100—200	20	12	11	3	1	1	1	49
	200—400	11	5	4	3			2	25
	400—	2	2			2	1	2	9
	Uppgift saknas	1	3	1					5
	Summa	163	157	82	19	8	7	7	1448
	Uppgift saknas								

¹ Uppgift om såväl storleksgrupp i åker som skogsmark saknas i sammanlagt 11 fall.

på brukningsenheten. Det torde få anses att dessa två grupper approximativt representera de egentliga självägande jordbrukarna resp. de jordägare som, ehuru de formellt ha egendom under eget bruk, ej i egentlig mening ägna sig åt jordbruket. (Här bortses alltså från de utarrenderade brukningsenheterna.)

Tabell 7.

Erforderliga åtgärder enligt LN:s beslut	Antal fall då br.-enheten tillhört		Summa
	enskild person bosatt på br.-enheten	enskild person ej bosatt på br.-enheten	
Uppförande av ny bostadsbyggnad	7	16	23
Uppförande av ny ek.-byggnad	22	37	59
Iståndsättn. av bostadsbyggnad	30	56	86
Iståndsättn. av ek.-byggnad	80	66	146
Åtgärder betr. jorden	130	112	242
Summa	269	287	556

Det visar sig, att ingripanden beträffande uppförande eller iståndsättning av bostadsbyggnad förekommit i ungefär dubbelt så många fall bland »de icke boende» som bland »de boende» (72 mot 37), medan beträffande uppförande eller iståndsättning av ekonomibyggnad antalet ingripanden blivit ungefär detsamma i båda grupperna (103 mot 102). Ingripanden i fråga om jordvanhävd är något vanligare bland »de boende» än bland »de icke boende».

Beträffande de åtgärder, som lantbruksnämnderna vidtagit för att komma till rätta med vanhävdsfallen, kan först nämnas att det av de uppgifter, som erhållits från lantbruksnämnderna, framgår att sådan överenskommelse om vanhävdsens avhjälpande, som avses i 5 § uppsiktslagen, träffats mellan lantbruksnämnden och den för vanhävden ansvarige i 365 fall eller 51 % av antalet vanhävdsfall, medan överenskommelse ej kunnat träffas i 347 fall eller 49 % av vanhävdsfallen. Det framgår även att tillämpning av 8 § uppsiktslagen — d. v. s. de fall där vanhävden ej föranlett åtgärd, emedan den för vanhävden ansvarige på grund av medellöshet eller annan giltig orsak varit urståndsatt att avhjälpa vanhävden samt de fall där nämnden vid jordvanhävd, av sådant skäl som nyss nämnts, vänt sig mot jordägaren i stället för mot arrendatorn — förekommit i endast ringa utsträckning.

I de fall där överenskommelse om vanhävdens avhjälpande ej kan träffas, eller åtagande i sådan överenskommelse ej fullgöres, skall lantbruksnämnden enligt 6 § uppsiktslagen anmäla förhållandet till länsstyrelsen. Hela antalet till länsstyrelserna anmällda fall är 169. Härav utgör största delen, 146, sådana fall, som anmälts på grund av att överenskommelse med den för vanhävden ansvarige ej kunnat träffas, medan endast 23 fall anmälts på grund av att åtagande i överenskommelse ej fullgjorts. I 201 fall ha lantbruksnämnderna sålunda icke gjort anmälan till länsstyrelsen, oaktat överenskommelse ej träffats angående vanhävdens avhjälpande. Förklaringen torde i regel vara, att den för vanhävden ansvarige, utan att överenskommelse formellt träffats, dock vidtagit de åtgärder, som erfordrats för vanhävdens avhjälpande, eller att egendomen i fråga bytt ägare och denne vidtagit åtgärderna, eller att avhjälpande av byggnadsvanhävd blivit inaktuellt, emedan egendomen ingått i något rationaliseringsföretag, som gjort byggnaderna överflödiga. Det framgår t. ex. i några fall av de från lantbruksnämnderna inkomna uppgifterna, att nämnden själv inköpt egendomen för rationaliseringsändamål.

I 76 av de 169 anmällda fallen ha länsstyrelserna beslutat föreskriva åtgärder för vanhävdens avhjälpande. Med allenast ett fåtal undantag har därvid lantbruksnämndens förslag följts.

I 57 av de anmällda fallen har länsstyrelsen beslutat ej föreskriva åtgärder. Detta har i 4 fall berott på att länsstyrelsen tillämpat 8 § första stycket (medellöshet el. dyl.), i 1 fall på att länsstyrelsen tillämpat 8 § andra stycket (jordägaren ansvarig i stället för arrendatorn), i 17 fall på att överenskommelse mellan lantbruksnämnden och den för vanhävden ansvarige angående åtgärder för vanhävdens avhjälpande träffats efter det ärendet anmälts till länsstyrelsen samt i 11 fall på att anmälan av annan anledning, t. ex. att de erforderliga åtgärderna redan verkställts, återkallats av lantbruksnämnden. I de återstående 24 fallen framgår av undersökningsmaterialet ingenting om skälen för länsstyrelsens beslut. Detta utesluter emellertid icke att även dessa fall helt eller delvis kunna vara att hänföra till sådana, där anmälan av en eller annan orsak blivit inaktuell.

Tabell 8 lämnar vissa uppgifter angående storleken av de vitesbelopp, som fastställts enligt uppsiktslagen. (Enligt bestämmelserna i 5 och 7 §§ nämnda lag må i överenskommelse mellan lantbruksnämnden och den för vanhävden ansvarige fastställas vite för underlåtenhet att fullgöra överenskommelsen. Länsstyrelsen äger vid meddelande av föreläggande fastställa vite för underlåtenhet att ställa sig föreläggandet till efterrättelse. Såväl lantbruksnämnden som länsstyrelsen har alltså valfrihet i berörda hänseende. Utdömande av vite verkställs av länsstyrelsen vare sig vitet fastställts i överenskommelse eller av länsstyrelsen.)

Tabell 8.

Antal fall, då i överenskommelse mellan LN och den för vanhävden ansvarige angående åtgärder för vanhävden avhjälpande vite

fastställt	202
ej fastställt	163
	365

Vitesbeloppets storlek, antal fall:

100— 500 kronor	27
600— 5.000 »	151
5.100—25.000 »	22
25.100—45.000 »	2
	202

Antal fall, då i överenskommelse fastställt vite utdömts (båda fallen i gruppen 600—5.000 kronor)

2

Antal fall, då i länsstyrelsens beslut att föreskriva åtgärder för vanhävden avhjälpande vite

fastställt	69
ej fastställt	7
	76

Vitesbeloppets storlek, antal fall:

100— 500 kronor	11
600— 5.000 »	49
5.100—25.000 »	8
25.100—45.000 »	1
	69

Antal fall, då av länsstyrelse fastställt vite utdömts (samtliga i gruppen 600—5.000 kronor)

9

Tabell 9 liksom de följande tabellerna (9—12) innehåller uppgifter rörande de s. k. nedläggningsärendena. Med nedläggningsärenden avses här, som redan inledningsvis berörts, ärenden som aktualiserats genom att fastighetsägare jämlikt bestämmelserna i 2 § tredje stycket uppsiktslagen påkallat prövning huruvida förhållande förelegat, som berättigat till att nedlägga jordbruket å bruksenheten eller del därav eller till att bortföra därå befintlig byggnad eller lämna densamma utan nödigt underhåll.

Det må här påpekas att lagen ej stadgar någon obligatorisk skyldighet att inhämta lantbruksnämndens medgivande innan dylik åtgärd företages. Bestämmelserna i nämnda lagrum innebära endast ett förfarande varigenom fastighetsägaren, om han så önskar, har möjlighet att i förväg förvissa sig

Tabell 9.

Län	Hela antalet ansökningar	Fördelning på år för LN:s beslut					
		1949	1950	1951	1952	1953	1954
		1	2	3	4	5	6
Stockholms	96	14	5	7	13	15	42
Uppsala	36	1	4	3	15	11	2
Södermanlands	32	9	2	2	7	6	6
Östergötlands	97	5	27	16	22	9	18
Jönköpings	51	1	7	20	10	4	9
Kronobergs	45	6	3	14	5	8	9
Kalmar norra	32	5	7	5	6	4	5
Kalmar södra	62	8	6	11	10	18	9
Gotlands	1	—	—	—	—	—	1
Blekinge	13	—	2	1	—	5	5
Kristianstads	67	3	6	11	16	16	15
Malmöhus	42	5	7	11	7	5	7
Hallands	7	—	—	—	—	—	7
Göteborgs o. Bohus ..	30	—	6	—	3	6	15
Älvsborgs norra	33	6	2	2	4	9	10
Älvsborgs södra	16	1	4	2	2	4	3
Skaraborgs	18	—	1	—	5	2	10
Värmlands	241	4	14	8	19	52	144
Örebro	—	—	—	—	—	—	—
Västmanlands	12	—	—	—	—	10	2
Kopparbergs	21	5	—	—	—	5	11
Gävleborgs	128	8	19	21	28	25	27
Västernorrlands	83	7	12	8	8	10	38
Jämtlands	28	7	4	4	3	8	2
Västerbottens	177	15	32	32	39	23	36
Norrbottnens	73	13	7	12	10	22	9
Summa	1 441	123	177	190	232	277	442

om att den tilltänkta åtgärden ej strider mot lagen. Den nedläggning, som skett efter dylik förprovning, omfattar även otvivelaktigt endast en begränsad del av den överföring av jordbruksjord till skog, som faktiskt ägt rum under den tid uppgifterna avse.

Hela antalet nedläggningsansökningar är enligt tabell 9 1.441. Av tabellen framgår en mycket klar tendens till ökning av antalet nedläggningsärenden, således en motsatt tendens till den, som gjort sig gällande beträffande vanhävsfallen.

I 366 av de 1.441 fallen ha ansökningarna avsett nedläggning av bostadsbyggnad, ekonomibyggnad och jord, d. v. s. helt nedläggande av brukningsenhet.

I omkring 90 fall synes avsikten ha varit att jorden alltjämt skulle brukas men byggnaderna nedläggas, således storleksrationaliseringsfall, medan i 50

av de redovisade fallen övergång till kreaturslös jordbruksdrift synes ha avsetts.

Nedläggning av endast en del av den ifrågavarande brukningsenhetens jord har varit avsikten i det ojämförligt största antalet nedläggningsärenden eller i 912 fall.

Det bör emellertid anmärkas, att rubriceringen av nedläggningsärendena i det föreliggande undersökningsmaterialet är behäftad med viss osäkerhet. Den verkliga innebörden av en nedläggningsansökan framgår nämligen ofta icke helt av ansökningens formulering.

Tabell 10 visar nedläggningsärendenas fördelning på ägarekategorier.

Tabell 10.

Län	Hela antalet ansökningar	Fördelning på ägarekategorier					
		Enskild person bosatt på br.- enheten	Enskild person ej bosatt på br.- enheten	Dödsbo	Bolag	Kom- mun	Annan juridisk person
		1	2	3	4	5	6
Stockholms	96	21	17	5	41	9	2
Uppsala	36	7	4	—	20	3	2
Södermanlands	32	5	20	2	1	3	1
Östergötlands	97	20	45	3	4	1	22
Jönköpings	51	10	27	2	7	3	2
Kronobergs	45	12	25	1	5	1	1
Kalmar norra	32	8	20	—	3	—	1
Kalmar södra	62	27	25	1	2	3	3
Gotlands	1	—	—	—	1	—	—
Blekinge	13	3	9	—	—	1	—
Kristianstads	67	19	40	—	3	3	2
Malmöhus	42	3	26	—	3	8	2
Hallands	7	—	2	2	2	1	—
Göteborgs o. Bohus	30	15	5	—	—	5	4
Älvsborgs norra	33	9	12	2	7	1	2
Älvsborgs södra	16	6	6	—	4	—	—
Skaraborgs	18	7	7	—	1	1	2
Värmlands	241	128	80	12	14	5	2
Örebro	—	—	—	—	—	—	—
Västmanlands	12	2	1	—	9	—	—
Kopparbergs	21	10	3	—	6	2	—
Gävleborgs	128	79	14	1	20	8	6
Västernorrlands	83	23	29	1	23	4	3
Jämtlands	28	7	10	1	5	2	3
Västerbottens	177	45	104	7	12	8	1
Norrbottnens	73	17	38	3	14	—	1
	¹ 1 441	483	569	43	207	72	62

¹ Uppgift om ägarekategori saknas i 5 fall.

Den procentuella fördelning, som tabellen anger, är följande:

Enskilda personer, bosatta på brukningsenheten	34 %	
Enskilda personer, ej bosatta på brukningsenheten	40 %	
dödsbon	3 %	77 %
bolag		14 %
Kommuner	5 %	
andra juridiska personer	4 %	9 %
		100 %

I *tabell 11* ha nedlägningsärendena fördelats efter ägarekategorier och brukningsform (brukningsenheten brukad av ägaren resp. arrendatorn).

Tabell 11.

Ägarekategori	Hela antalet ansökningar	Brukningsenheten brukad av		
		ägaren	arrendator	uppgift saknas
Enskild person bosatt på br.-enheten	483	442	40	1
Enskild person ej bosatt på br.-enheten	569	249	292	28
Dödsbo	43	25	16	2
Bolag	207	43	156	8
Kommun	72	11	59	2
Annan juridisk person	62	5	54	3
Uppgift saknas	5	3	1	1
Summa	1 441	778	618	45

Tabellen visar för de olika ägarekategorierna var för sig och tillsammans en fördelning på eget bruk resp. arrende liknande den, som tabell 4 anger beträffande vanhävdsfallen. Andelen bolagsegendomar under eget bruk är dock större för nedlägningsärendena än för vanhävdsfallen. Bland de av ägarna brukade brukningsenheterna har vidare vid nedlägningsärendena en förhållandevis större del ägts av personer bosatta på brukningsenheten än vad som befunnits vara fallet vid vanhävdsfallen (57 resp. 45 %).

Tabell 12 visar nedlägningsärendenas fördelning på avslagna resp. bifallna ansökningar.

Som av tabellen framgår har flertalet nedlägningsansökningar beviljats. Avslagsprocenten är 16 %. För flertalet av de lantbruksnämndsområden, som ha något mera betydande antal nedlägningsärenden, är avslagsprocenten av ungefär samma storleksordning, 10—30 %.

Tabellen visar vidare att det största antalet av nämnderna beviljade nedläggningar skett i Västerbottens, Norrbottens, Värmlands och Stockholms län. Det är naturligt att denna nedlägningsfrekvens är relativt hög i de tre förstnämnda länen med dess i inlandet ofta ensligt belägna jordbruk. Mera

Tabell 12.

Län	Hela antalet ansökningar	Därav med		
		avslag	bifall	delvis bifall
		1	2	3
Stockholms	96	20	76	—
Uppsala	36	2	34	—
Södermanlands	32	6	26	—
Östergötlands	97	18	78	1
Jönköpings	51	13	35	3
Kronobergs	45	8	37	—
Kalmar norra	32	7	25	—
Kalmar södra	62	8	54	—
Gotlands	1	—	1	—
Blekinge	13	1	12	—
Kristianstads	67	10	57	—
Malmöhus	42	4	38	—
Hallands	7	—	6	1
Göteborgs o. Bohus	30	2	28	—
Älvsborgs norra	33	6	27	—
Älvsborgs södra	16	1	15	—
Skaraborgs	18	3	15	—
Värmlands	241	26	214	1
Örebro	—	—	—	—
Västmanlands	12	—	12	—
Kopparbergs	21	1	20	—
Gävleborgs	128	11	117	—
Västernorrlands	83	—	83	—
Jämtlands	28	17	11	—
Västerbottens	177	51	126	—
Norrbottnens	73	20	53	—
Summa	1 441	235	1 200	6

anmärkningsvärt är att icke någon av de större skogsbygderna i övriga landsdelar uppvisa någon nämnvärd sådan frekvens. Det må emellertid här återigen framhållas att förhandsprövning av en nedläggningsåtgärds tillfällighet icke är obligatorisk och att de nedläggningsärenden, som här redovisas, sannolikt avse endast en mindre del av all åkerjord, som i verkligheten nedlagts under ifrågavarande tidsperiod (här bortses då även från jord, som tagits i anspråk för sådant ändamål som avses i 12 § i lagen).

Slutligen må nämnas vissa uppgifter angående hos Kungl. Maj:t anförda besvär över länsstyrelsens beslut i uppsiktsärenden. Sålunda ha över länsstyrelsernas beslut om föreskrivande av åtgärder för vanhävds avhjälpande, avseende 76 brukningsenheter, av enskild part anförts besvär avseende 24 brukningsenheter, d. v. s. 32 %. Dessutom ha i 3 fall besvär anförts av lantbruksnämnd.

FJÄRDE KAPITLET

De huvudsakliga syften, som uppburit tidigare och nu gällande uppsiktslagstiftning i Sverige

Innan man går in på en diskussion av behovet av en uppsiktslagstiftning och vilka syften en sådan lagstiftning bör tjäna torde det kunna vara av värde att mera utförligt än som skett i kapitel II redovisa de huvudsakliga syften, som legat till grund för tidigare och nu gällande lagstiftning.

Framställningen avser uppsiktslagarna från och med 1909 års lag.

Vad först angår *1909 års lag* hade väl i början av 1900-talet i landet som helhet något behov av en uppsiktslagstiftning icke framträtt. Det förelåg brist på arbetsmöjligheter för den starkt ökande befolkningen, vilket ledde till stor efterfrågan på jordbruk och mark, lämplig för uppodling till jordbruk. Någon egentlig risk för att befintliga jordbruk ej skulle komma att brukas för sitt ändamål och hållas i hävd torde med hänsyn härtill på det hela taget icke ha ansetts föreligga.

Beträffande Norrland bedömdes emellertid läget annorlunda. Den i kapitel II berörda utvecklingen i samband med träindustriens markförvärv och inrättandet av den norrländska arrendelagen ansågs där medföra risk för att bolagen — för att undgå de förpliktelser mot arrendatorerna, som denna lag pålade jordägaren — skulle föredraga att icke utarrendera sina brukningsdelar. Denna risk ville man eliminera genom att föreskriva skyldighet för jordägaren att i allt fall hålla brukningsdelen i hävd.

Även om uppsiktslagen av år 1909 sålunda ingick som ett led i norrlands-lagstiftningen och väl i och för sig torde ha ansetts tillräckligt motiverad av syftet att säkerställa att de lagar till förbättring av arrendatorernas ställning, som då inrättades, verkligen skulle få avsedd praktisk tillämpning, framfördes emellertid även mot bakgrunden av ovan antydda förhållanden på näringslivets område såsom självständiga motiv för en uppsiktslag vissa grundläggande betraktelsesätt rörande jordbruket och dess betydelse för landet.

Den för en allmän undersökning av den s.k. norrlandsfrågan år 1901 tillsatta Norrlandskommitténs uppfattning om uppsiktslagens syfte kommer tydligt fram bl. a. i ett uttalande å sid. 201—202 i dess år 1904 avgivna betänkande.

Kommittén har vidare föreslagit, att såsom sådan grövre vanvård, varom nu är fråga, skulle anses jämväl om för jordbruket nödiga byggnader bortföras eller lämnas att förfalla. Dessa åtgärder behöva visserligen icke alltid medföra, att själva jordbruket försämrar, ty detta kan sammanläggas med annat jordbruk, som äger för båda fastigheterna tillräckliga byggnader. Men fastighetens värde såsom självständig jordbrukspossession förminskas likväl därigenom i högst avsevärd grad och lika litet som trävaruindustrien bör få föranleda därtill, att landets odlade områden minskas lika litet bör det tillåtas, att densamma orsakar en reducering av de särskilda självständiga brukningsdelarnas antal.

Vederbörande departementschef karakteriserade i propositionen till 1909 års lag (nr 154/1909 sid. 20) kommitténs syfte med förslaget sålunda.

Syftet med vanhävdslagen var att råda bot på de sociala och ekonomiska olägenheter, som vore förbundna härmed, att den av ålder upptagna jordbruksjorden genom ägarnas försummelse, ligkiltighet eller övervägande intresse för trävarurörelse råkade i sådan vanvård, att deras avkastningsförmåga såsom jordbruksjord för framtiden äventyrades; och låg en särskild anledning till den föreslagna vanhävdslagen i farhåga därför att jordägarna kunde finna den nya arrendelagen för dem så betungande, att de hellre nedlade jordbruket å sina fastigheter än underkastade sig arrendeavtal enligt nya lagen.

Längre fram i propositionen anförde departementschefen slutligen »att man med fullt fog kan stanna vid en lag, som allenast supplerar arrendelagen och som går därpå ut att jordbruk, därå arrendelagen skulle vara tillämplig, i händelse de utarrenderades, men som icke på sådant sätt upplåtas, icke få nedläggas utan skola fortfarande uppehållas såsom jordbruk».

När i förarbetena till 1909 års lag talas om önskemålet om den odlade jordens bevarande som sådan synes detta icke direkt ha ställts i samband med några resonemang om jordbruksproduktionens storlek med hänsyn till landets behov etc. Den tankegång, som låg till grund för detta önskemål, har i stället, i propositionen (nr 191/1927) till 1927 års *uppsiktslag* av vederbörande departementschef angivits på följande sätt (sid. 19).

Ändamålet med den för de nordliga delarna av vårt land gällande uppsiktslagen (1909 års lag) har varit att förhindra den vanvård av jordbruket, som leder till odlingens tillbakagång. Man har velat förekomma, att det kapital, som ligger i jordens egenskap att vara odlad, försvinner och att dess avkastningsförmåga för framtiden därmed väsentligt förminskas. Med lagen har däremot icke avsetts att framtvinga en ökad produktiv verksamhet inom jordbruket.

I sistnämnda proposition anförde vidare departementschefen rörande syftet med 1909 års lag följande (prop. sid. 19):

Jämte nyss antydda, i nationalekonomiskt hänseende viktiga syfte har lagen att tjäna ett även ur social synpunkt betydelsefullt ändamål, nämligen bevarandet av de gamla brukningsdelarna. Lika väl som det allmänna har ett påtagligt intresse av att den odlade marken inom landet icke förminskas, ligger det tydligen vikt vid att nedgång icke inträder i de självständiga jordbrukens antal. Härav har framgått lagens ståndpunkt att såsom regel icke tillåta ett förintande av befint-

liga åbyggnader å en självständig brukningsdel, även om åtgärden ur jordbruks-ekonomisk synpunkt till äventyrs kunnat vara befogad.

Vid bedömmande av frågan om uppsiktslagens utsträckande till hela riket måste efter min uppfattning konsekvent fasthållas, att med lagen avses att befordra båda nu nämnda ändamål, jordbrukets vidmakthållande och befintliga brukningsdelars bevarande.

Departementschefen yttrade härjämte med avseende å det då aktuella lagförslaget (prop. sid. 24—25):

Vidkommande spörsmålet om rätt att sammanslå brukningsdelar hava jordsakkunniga framhållit den samhälleliga betydelsen av de gamla brukningsdelarnas bevarande såsom självständiga jordbruk. De sakkunniga hava föreslagit en skärpning av den gällande lagens bestämmelser i syfte att från förintelse skydda jämväl de små brukningsdelar, som ej giva sina brukare mer än nödtorftig bärgning. Mot denna förslagens ståndpunkt hava i flera av de avgivna yttrandena framställts invändningar. Därvid har framhållits, att möjligheten att sammanslå brukningsdelar borde, utan att det berättigade syftet med en vanhävdslagstiftning därmed riskerades, kunna göras något vidare samt att lagen ej borde förhindra en av starka ekonomiska skäl betingad utveckling. Villigt må ock medges, att ett på förslaget sätt vidgat skydd för dylika smålägenheter stundom kan vara oförenligt med ett ur ekonomisk synpunkt fullt rationellt tillgodogörande av jorden. I detta avseende torde emellertid de sociala synpunkterna kräva särskilt beaktande. Under nuvarande och säkerligen för lång tid framåt rådande förhållanden, då i städer och stadsliknande samhällen finnes ett ej obetydligt befolkningsöverskott, som ej där kan vinna utkomst, är det av största betydelse att för den växande befolkningen tillvaratages de försörjningsmöjligheter, som kunna erbjuda sig på landsbygden. Under sådana omständigheter måste tillses, att redan befintliga odlingsmarker vidmakthållas och att icke genom nedläggande av existerande brukningsdelar den jordbrukande befolkningen förminsas. Jag kan därför ej biträda de framställda anmärkningarna i den mån de innebära, att såsom regel möjligheten att sammanslå brukningsdelar skall göras vidsträcktare än jordsakkunniga föreslagit. Emellertid torde utan att det nu antydda syftet äventyras möjligheten att erhålla dispens i förevarande avseende kunna något vidgas. Ej blott då det av hänsyn till jordbruksnäringens gagn är synnerligen önskvärt, att en sammanslagning kommer till stånd, utan jämväl då så är förhållandet på grund av andra omständigheter, synes dispens kunna medgivas. Såsom särskilda omständigheter, vilka kunna komma i betraktande, må framhållas personliga förhållanden vilka göra en flyttning önskvärd eller rent av nödvändig, förändrade förhållanden inom näringslivet på orten eller ett yppande av andra försörjningsmöjligheter för brukningsdelens åbo.

Beträffande de två jordbrukspolitiska huvudsyften, som sålunda framträtt i motiven för 1909 och 1927 års lagar, kan sammanfattningsvis anföras följande.

Att den odlade marken — »det kapital, som ligger i jordens egenskap att vara odlad» — icke bör få minskas har i vissa sammanhang framförts som ett principiellt krav ur nationalekonomisk synpunkt, men — som naturligt är — även mot bakgrunden av försörjningssvårigheterna för den växande befolkningen.

Även det andra huvudsyftet, brukningsdelarnas bevarande som sådana, har särskilt i förarbetena till 1927 års lag framförts mot denna bakgrund. Som av sist återgivna departementschefsuttalande framgår avvisade departementschefen de av vissa remissinstanser framförda önskemålen att sammanslagning av ur jordbruksekonomisk synpunkt olämpliga smålängheter borde få ske i större utsträckning än jordsakkunniga i sitt lagförslag tänkt sig. Departementschefen synes därvid ha beaktat det förhållandet att jordbruket såsom försörjningskälla kunde inrymma en större befolkning, om brukningsdelarna — även sådana, som icke voro bärkraftiga, men ändå för sin brukare tryggade det mest primära behovet av försörjning — bibehöllos, än om en stor del av dessa uppgingo i större enheter genom sammanslagning. Emellertid synes även såsom ett självständigt och i och för sig tillräckligt motiv för nu ifrågavarande syfte med lagen ha framstått den då väl närmast såsom självklar ansedda, förhärskande uppfattningen att det ur sociala synpunkter vore av större värde att jordbrukarfamiljer fingo sin försörjning å av dem innehavda särskilda brukningsdelar än att de voro hänvisade till en existens såsom anställd arbetskraft å större enheter.

Den utvidgning av uppsiktslagstiftningens räckvidd, som skedde genom 1942 års lag, var som nämnts i kapitel II föranledd av den situation ifråga om livsmedelsförsörjningen, som inträtt genom krigsutbrottet år 1939 och de därav föranledda importsvårigheterna. Några övriga nya synpunkter framfördes ej som motiv för denna lag.

I förarbetena till 1947 års *uppsiktslag* återkommer den som motiv för 1909 och 1927 års lagar anförda synpunkten om jordbruksjorden såsom en kapitaltillgång, som ej får förstöras. För 1944 års vanhävdsutredning utgjorde denna synpunkt ett huvudmotiv för uppsiktslagen, vilket framgår av följande uttalanden av utredningen (SOU 1946:64, sid. 46 och sid. 56).

För övrigt är den svenska jordbruksjorden i och för sig ett kapital, som ej får förvaltas efter ägarens eller brukarens gottfinnande. — Med äganderätten till jord följer ovedersägligen skyldighet att sköta den på sådant sätt, att det odlings arvs, som svenska män och kvinnor lämnat efter sig till efterkommande släkten, icke förspilles.

Varken departementschefen eller utskottet berörde sedan denna synpunkt. I själva verket torde väl, liksom tidigare, denna mera teoretiska synpunkt icke ha varit av omedelbar betydelse för bedömningen av frågan om behovet av en uppsiktslag och utformningen av en sådan lag. Andra i praktiken mera påtagliga förhållanden torde härvid i stället ha stått i förgrunden.

Ett av dessa var nedgången i antalet självständiga brukningsenheter. Denna fråga hade berörts redan i direktiven till utredningen. Däri anfördes rörande denna fråga bland annat (sid. 205 i 1945 års riksdagsberättelse):

Sedan den nya arrendelagstiftningen trätt i kraft, synes en stark tendens ha kunnat spåras, att jordägarna mer och mer sökt taga under eget bruk tidigare såsom självständiga jordbruk utarrenderade torp och lägenheter. Vidare har det kunnat förmärkas, att i och för sig bärkraftiga bondejordbruk i ökad omfattning förvärvats av ägare till intilliggande fastigheter och sammanslagits med dessa. Det torde kunna befaras, att efter sammanförandet under en hand av dylika jordbruk åbyggnaderna å det ena bortföras eller lämnas utan underhåll. En icke obetydlig minskning av de självständiga jordbrukens antal torde till följd av berörda förfarande komma att ske. En dylik utveckling synes icke okontrollerad böra få äga rum.

I den proposition som låg till grund för 1947 års lag, redovisade dåvarande chefen för jordbruksdepartementet sin syn på frågan på följande sätt (prop. nr 78/1947 sid. 62):

En viss uppsikt från det allmännas sida över det sätt, på vilket jordbruksjorden brukas och för jordbruket avsedda byggnader underhållas, har alltsedan början av detta sekel ansetts erforderlig. Under tiden före det senaste världskriget var uppsikten begränsad till sådana brukningsdelar, som berördes av den sociala arrendelagstiftningen, och hade karaktären av ett komplement till denna. Syftet med lagstiftningen var då icke främst att förebygga vanhävd i och för sig utan att förhindra att ägare av sådana jordbruk, som voro underkastade sagda lagstiftning skulle undandra sig bestämmelserna i denna genom nedläggande av jordbruk, varigenom en av det allmänna då såsom skadlig ansedd minskning av antalet dylika brukningsdelar ägde rum. —

Att en uppsiktslag måste finnas efter det giltighetstiden för 1942 års provisoriska vanhävdslag utgått, synes mig uppenbart. De omständigheter, som föranlett att en uppsikt från det allmännas sida tidigare ansetts såsom ett nödvändigt komplement till den sociala arrendelagstiftningen, föreligga allttjämt, och det torde vara befogat att påstå, att behovet därav ur dessa synpunkter nu är minst lika stort som tidigare. De år 1943 vidtagna ändringarna i sistnämnda lagstiftning ha nämligen, såsom jag framhöll i propositionen nr 7 till 1946 års riksdag med förslag till ändring i 1942 års lag, visat sig framkalla en tendens till sammanslagning av utarrenderade brukningsdelar, vilken gått betydligt över vad som kan anses ha varit påkallat av rationaliseringsskäl och medfört risk för bland annat ur sociala synpunkter och rationaliseringssynpunkter olämpliga sammanslagningar av dylika brukningsdelar.

Även vid tillkomsten av 1947 års lag tillmättes sålunda frågan om brukningsdelarnas bestånd resp. sammanslagning av brukningsdelar stor betydelse, när det gällde att bedöma behovet av dylik lagstiftning. Emellertid gick man nu ifrån 1909 och 1927 års huvudsynpunkt om att befintliga brukningsdelar i möjligaste mån borde bevaras. Man ansåg dock, att sammanslagningarna borde kontrolleras så att de ej bleve alltför talrika, och i propositionen hänvisades i detta sammanhang till »sociala» skäl. Härvid har emellertid berörts huvudsakligen sådana sociala synpunkter, vilka sammanhånga med frågan om arrendators ställning i förhållande till jordägaren, och vilka nu liksom åren 1909 och 1927 ansågos motivera att en uppsiktslag skulle finnas och fungera såsom komplement till arrendelagstiftningen.

I övrigt åberopades icke, såsom skedde i samband med tillkomsten av 1909 och 1927 års lagar, några principiella skäl för bevarande av befintliga bruksningsdelar. De synpunkter som härvidlag särskilt sistnämnda år anförts om bristen på utkomstmöjligheter för den växande befolkningen voro ju även med hänsyn till den samhällsutveckling, som sedan dess ägt rum, icke längre tillämpliga. Emellertid utgick även 1947 års uppsiktslag från att det vore ett viktigt syfte med lagen att tillse att befintliga bruksningsdelar i betydande omfattning komme att bevaras såsom sådana. Det betonades dock att bedömningen härutinnan vid lagens tillämpning skulle helt grunda sig på de år 1947 antagna riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken och de principer för jordbrukets yttre rationalisering, som däri angivits.

Departementschefen uppehöll sig sålunda i propositionen till uppsiktslagen tämligen utförligt vid frågan om sambandet mellan denna lag och principerna för verksamheten för jordbrukets yttre rationalisering. Här må följande uttalanden återges. (prop. 78/1947 sid. 63—65):

Vid utformningen av den blivande uppsiktslagstiftningen måste vidare hänsyn tagas till en faktor, vilken hittills spelat en underordnad roll men som i fortsättningen torde böra tillmätas väsentligt större vikt, nämligen den betydelse uppsiktslagstiftningen har för den planerade rationaliseringsverksamheten på jordbrukets område. På sätt jag närmare utvecklat i det förslag till riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken, vilket Kungl. Maj:t tidigare denna dag beslutat remittera till lagrådet för yttrande rörande vissa däri ingående lagstiftningsförslag, bör det allmänna söka främja en rationalisering av det svenska jordbruket, vilken bland annat bör gå ut på att genom sammanläggnings- och arronderingsåtgärder avhjälpa de brister i bruksningsdelarnas bärkraft, som nu ofta föreligga. Denna rationaliseringsverksamhet bör bland annat syfta till att genom olika åtgärder för ökning av jordbrukets produktionsförmåga och nedbringande av dess driftskostnader möjliggöra en förbättring av inkomstnivån för jordbrukets befolkning ävensom minska jordbrukets behov av stöd från det allmännas sida. Ett led i en dylik rationaliseringsverksamhet måste bliva en anpassning av produktionen till de rådande ekonomiska betingelserna för jordbruket. Härvid kan man ej utgå från att åkerjorden under alla förhållanden bör bevaras i hela sin nuvarande omfattning. Bland den mark, som uppodlats under gångna tider och som alltjämt hålles i hävd finns det otvivelaktigt ägor där det under de ekonomiska betingelser, som jordbruket i fortsättningen kan räkna med, ej torde gå att uppehålla en lönande jordbruksdrift utan vilka böra användas för annat ändamål, i regel då för skogsbruk. Hänsyn måste ock tagas till att man beträffande avsidet liggande bruksningsdelar ej alltid torde kunna räkna med att det, även om ur jordbruksekonomisk synpunkt förutsättningar finnas för uppehållande av jordbruksdriften, skall bliva möjligt att finna brukare, vilka vilja bosätta sig å dylika isolerade ställen. Även där det ej är fråga om nedläggande av jordbruk måste vidare beaktas, att den nuvarande fastighetsindelningen i samband med rationaliseringsarbetet bör undergå åtskilliga förändringar. På sätt närmare utvecklats i nyssnämnda lagrådsremiss böra statsmakterna bland annat aktivt verka för att sådana bruksningsdelar, som ej erbjuda tillfredsställande försörjningsmöjligheter, genom förstärkningsåtgärder av olika slag skola erhålla full bärkraft eller ock uppgå i andra bruksningsdelar. — — —

Rörande uppsiktslagstiftningens funktion i förevarande sammanhang yttrade departementschefen sammanfattningsvis:

Uppsiktslagstiftningen får naturligen ej givas en sådan utformning att densamma reser hinder för de allmänna rationaliseringssträvandena, exempelvis genom att försvåra en ur rationaliseringssynpunkt önskvärd sammanslagning av två brukningsdelar. Sambandet mellan sagda lagstiftning och rationaliseringsarbetet är emellertid ej endast av denna negativa art. En uppsiktslagstiftning har, såsom utredningen framhållit, även en positiv funktion i sistnämnda arbete, i det att den bör syfta till att hindra, att genom enskilda jordägares åtgöranden sådana förändringar vidtagas i jordbrukets struktur och brukningsförhållanden, som försvåra en ändamålsenlig lösning av rationaliseringsproblemen.

Som av den nu lämnade redogörelsen torde framgå hänförde sig de av vederbörande departementschef angivna motiven för behovet av uppsiktslagen i första hand till önskemålet att kunna förebygga att sammanslagningar skulle ske i alltför stor omfattning ävensom att i övrigt bevara brukningsdelar vilkas fortbestånd såsom sådana ansågs vara ett intresse ur allmän synpunkt. Däremot ansågs tydligen uppsiktslagen icke i och för sig behövlig för att hindra att jordbruksarealen skulle nedgå i alltför stor omfattning. Tvärtom hade redan då uppmärksamrats att ett viktigt problem inom jordbrukspolitiken kunde bli hur en överproduktion i möjligaste mån och på lämpligaste sätt skulle kunna undvikas på längre sikt.

1942 års jordbrukskommitté angav som enda sättet att komma till rätta med detta problem att viss del av den jord, som toges i anspråk för jordbruksproduktionen, skulle upphöra att användas för detta ändamål eller brukas mera extensivt än tidigare.

Kommittén uttalade vidare härom:

Trots att de naturliga produktionsförutsättningarna variera avsevärt i olika delar av landet och produktionskostnaderna därför även måste bli i viss mån olika i olika delar av landet, bör man ej eftersträva, att den ur det allmännas synpunkt på lång sikt önskvärda jordbruksproduktionen i största möjliga utsträckning skall förläggas till de delar av landet, där produktionskostnaderna äro lägst, utan i stället av beredskapsskäl och andra orsaker söka upprätthålla en jordbruksproduktion även i de övriga delarna av landet. Även inom ett visst jordbruksområde måste det emellertid ofta komma att föreligga ej oväsentliga skillnader i fråga om produktionskostnaderna för grödor från olika ägor. Till följd av dålig jordmån eller olämpligt läge i förhållande till brukningsdelens övriga ägor eller ekonomibyggnader kan ett uppehållande av jordbruk i dess dittillsvarande omfattning å en viss äga framstå såsom oekonomiskt vid en jämförelse med resultatet av jordbruksdriften å andra ägor eller å andra brukningsdelar. I den mån ett uppehållande av jordbruksdriften å hela den nu i anspråk tagna åkerarealen ej erfordras för frambringande av den på lång sikt önskvärda jordbruksproduktionen och en reduktion av åkerarealen därför bör vidtagas, är det självfallet önskvärt, att denna reduktion i första hand skall gå ut över de jordar inom varje särskilt område, som ur jordbruksekonomisk synpunkt måste betecknas såsom minst lämpade för fortsatt jordbruksdrift. Om denna anpassningsprocedur skall framtvingas genom bristande lönsamhet hos jordbruket, måste den emellertid beräknas komma att taga förhållandevis lång tid i anspråk, och under det

densamma pågår, komma ej blott innehavarna av de ifrågavarande jordarna utan jordbruksbefolkningen i dess helhet att få finna sig i en sänkt inkomstnivå. Det synes därför såväl för det allmänna som för jordbruksbefolkningen önskvärt att, i den mån en dylik anpassningsprocedur kan bedömas bli nödvändig, man söker att underlätta och påskynda densamma, så att man om möjligt undviker de olägenheter en överproduktion medför för jordbruksbefolkningen. Det allmänna bör därför, även om faran för överproduktion ännu ej är omedelbart förestående, ej genom lagstiftningsåtgärder söka motverka, att jordbrukarna nedlägga jordbruket å sådana ägor, där förutsättningarna för uppehållande av en lönsam jordbruksdrift på lång sikt måste anses som mindre gynnsamma, eller att de övergå till mera extensiv drift å sådana ägor, där detta ur jordbruksekonomisk synpunkt får anses mera lämpligt än dittillsvarande driftsformer. Man bör sålunda exempelvis ej söka förhindra, att i viss trakt för jordbruksdrift olämpliga brukningsenheter eller dålig jord få övergå till betesmark eller, om jorden med hänsyn till sitt läge och andra omständigheter lämpligen ej heller kan användas på detta sätt, till skogsmark.

1944 års vanhävdsutredning, som i detta sammanhang hänvisade till nyss återgivna uttalande av 1942 års jordbrukskommitté, ansåg att i uppsiktslagen borde framhåvas dels att det vore de ekonomiska synpunkterna, som i första hand borde bli bestämmande vid avgörandet om ett jordbruk skulle få nedläggas eller ej, dels ock att bedömandet i det särskilda fallet borde grundas på omständigheter av stadigvarande natur.

I propositionen till 1947 års uppsiktslag framhöll även vederbörande departementschef att riktlinjerna för rationaliseringsverksamheten självfallet ej innebure att jordbruksproduktionen i dess helhet skulle koncentreras till de trakter, som ha de bästa naturliga produktionsförutsättningarna. I avslutning härtill anförde departementschefen vidare (sid. 64):

Enligt det system för avvägningen av det allmänna jordbruksstödet, som där föreslagits, skola de skiftande förhållandena i olika delar av landet beaktas och stödet avvägas så, att även jordbruksbefolkningen i de ur jordbruksekonomisk synpunkt mindre gynnsamt lottade delarna av landet kan uppnå en skälig inkomstnivå. Vad särskilt angår skogsbygderna har det framhållits, att man i dessa i allmänhet icke torde kunna räkna med att jordbruket ensamt skall kunna beredas full lönsamhet, men att hänsyn även bör tagas till de inkomstmöjligheter som skogen erbjuder och att det för att jordbruket i dessa delar skall kunna uppehållas i önskvärd utsträckning, bör eftersträvas att brukningsdelarna skola bli sådana, att genom kombination av jordbruk och skog bildas bärkraftiga enheter, vilkas brukare ha möjlighet att uppnå en tillfredsställande inkomstnivå.

I detta sammanhang må även återgivas följande uttalande av departementschefen i fråga om lagens vanhävdsbegrepp (sid. 66):

Det allmänna bör dock ej fordra att jordbruk uppehållas å ägor, där de ekonomiska förutsättningarna härför saknas eller där förhållandena eljest äro sådana, att det visar sig omöjligt att finna brukare. Jag vill i detta hänseende särskilt peka på att det ej bör komma i fråga att medelst uppsiktslagstiftningen söka att oberoende av de ekonomiska konsekvenserna framtvinga ett uppehållande av jordbruket å brukningsdelar, till vilka på grund av deras läge eller andra av ägaren oberoende faktorer brukare ej kunna erhållas på rimliga villkor eller

vilkas nedläggande skulle sakna betydelse för näringslivet i orten. Samtidigt vill jag emellertid understryka det i några yttranden gjorda påpekandet, att man i skogsbygderna vid bedömningen av jordbrukets lönsamhet ej får enbart fästa sig vid rent jordbruksekonomiska synpunkter utan även måste taga hänsyn till det stöd skogen utgör.

En annan synpunkt som framfördes av departementschefen var att lagen genom sin blotta existens motverkar uppkomsten av vanhävd. Denna verkan av lagstiftningen ansågs vara av större betydelse än de ingripanden i och för sig som med stöd av lagen kunde göras vid inträffade fall av vanhävd.

Förutom de ovan nämnda huvudmotiven för uppsiktslagen anfördes emellertid vissa andra skäl för en uppsiktslagstiftning.

Sålunda framhölls såväl i utredningens betänkande som i propositionen, att en dylik lagstiftning ofta såsom önskvärd biverkan kunde leda till att odlad jord, som brukades av personer, vilka icke intresserade sig för dess ändamålsenliga skötsel, kunde övergå till lämpliga brukare och det framhölls i detta sammanhang även att så i åtskilliga fall skett under jordbrukskommissionernas medverkan.

Det kan även nämnas att utredningen ansåg tillkomsten av jordförvärvslagstiftningen utgöra ett skäl för en allmän uppsiktslagstiftning. Såsom ett hinder mot förvärv hade i jordförvärvslagen upptagits den omständigheten att det föreligger anledning till antagande att fastigheten skulle bli vanskött i förvärvarens ägo. I anslutning härtill anförde utredningen (sid. 52):

Den på detta sätt lagfästa möjligheten att vid prövningen av vissa fastighetsförvärv förhindra befarad vanhävd synes med nödvändighet förutsätta en uppsiktslagstiftning av allmän räckvidd, till vilken lagstiftning jordförvärvslagens bestämmelser komma att utgöra en värdefull komplettering. Att det allmänna på sätt nämnda lag medgiver skulle äga inskrida mot en med hänsyn till förvärvarens person befarad vanhävd men däremot sakna möjlighet till ingripande i det fall, då tillstånd till förvärv meddelats enligt lagen och fastigheten sedermera genom förvärvarens åtgärder eller försummelser råkat i vanhävd, måste anses uteslutet.

FEMTE KAPITLET

Jordbrukets lönsamhet m. m.

I ärenden angående nedläggande av jordbruk eller bortförande av byggnader anföres ofta det argumentet, att det är direkt förlustbringande att fortsätta med jordbruket å den ifrågavarande brukningsenheten eller att det i vart fall skulle vara mera lönande att använda marken för annat ändamål, främst då givetvis skogsproduktion. Likaså anföres regelmässigt, då fråga uppkommer om tillåtligheten av att bortföra byggnader i samband med en planerad sammanslagning av brukningsenheter, att åtgärden är motiverad av att ett fortsatt bibehållande av jordbruken såsom särskilda enheter skulle innebära en direkt ekonomisk förlust eller i vart fall leda till sämre resultat än som kan erhållas vid en sammanslagning av brukningsenheterna.

För ett ställningstagande till frågan om en uppsiktslagstiftning behövs även i fortsättningen samt, därest denna fråga besvaras jakande, till spörsmålet om lagstiftningens utformning är det uppenbarligen av vikt att ha en uppfattning om i vilken utsträckning de ekonomiska faktorerna kunna tala för sådana åtgärder, som man för närvarande vill hindra eller i vart fall reglera genom uppsiktslagen. Förhåller det sig så att det ur rent ekonomiska synpunkter regelmässigt går att erhålla ett bättre utbyte av de jordar, som nu användas för jordbruksproduktion, därest man fortsätter med en dylik användning, än om man övergår till att använda dessa för skogsproduktion, måste exempelvis behovet av medel för att kontrollera och hindra överföring av jordbruksjord till skog te sig som väsentligt mindre än vad som är fallet, om en sådan överföring regelmässigt rent ekonomiskt sett innebär påtagliga fördelar för markägaren. På samma sätt måste styrkan i tendenserna till sammanförande av brukningsenheter väntas komma att stå i relation till den ekonomiska effekten av dylika sammanslagningar.

Som bekant har den statliga prispolitiken på jordbrukets område allt sedan år 1947 byggt på principen, att det allmänna bör bereda jordbruksbefolkningen möjlighet att uppnå och bevara jämställdhet i inkomsthänsende med andra befolkningsgrupper. Detta mål anses uppnått, när arbetskraften vid rationellt drivna jordbruk i storleksgruppen 10—20 hektar (basjordbruken) erhållit i stort sett samma arbetsinkomst som jämförliga arbetargrupper på landsbygden.

Det sätt för avvägningen av prisstödet å jordbrukets produkter, som till-

lämpats intill den 1 september 1956, har dock ej direkt tagit sikte på förhållandena vid jordbruken i någon viss storleksgrupp. Prissättningen har i stället skett med ledning av en totalkalkyl för jordbruket i dess helhet, varvid man inriktat sig på att söka nå den balans mellan inkomst- och utgiftssidorna i kalkylen, som erfordrats för att jordbrukarna skulle erhålla samma förbättring av ersättningen för sitt och sina familjers arbete i jordbruket som den, vilken tillkommit lantarbetarna genom höjningar av lantarbetarlönerna. Från och med ingången av regleringsåret 1956—1957 har emellertid sättet för avvägningen av prisstödet ändrats så att detsamma i högre grad än tidigare direkt skall taga sikte på förhållandena i en viss storleksgrupp. Enligt de beslut, som statsmakterna fattat vid 1955 och innevarande års riksdagar, ha nämligen grunderna för prisstödet ändrats såtillvida att utgångspunkten för bestämmande av prisstödet storlek i fortsättningen skall vara förhållandena vid jordbruk i storleksgruppen 10—20 hektar i södra och mellersta Sveriges slättbygder.

Detta innebär dock icke att man i de prispolitiska bedömningarna kommer att bortse från hur inkomstförhållandena utvecklas vid basjordbruken i skogsbygderna. I propositionen nr 198/1955 har chefen för jordbruksdepartementet rörande denna fråga uttalat, att det enligt hans mening finnes skäl antaga, att man, om förhållandena vid basjordbruken i slättbygderna tagas till utgångspunkt för den allmänna prisavvägningen, icke kommer att utgå från jordbruk med ett i stort sett annat genomsnittligt inkomstläge än vad som skulle ha varit fallet, därest hänsyn tagits till förhållandena vid basjordbruken i skogsbygderna, men att man självfallet även framdeles bör ha uppmärksamheten riktad på huruvida denna inkomstlikhet under en följd av år genomsnittligt kommer att föreligga. Jordbruksutskottet understök i sitt utlåtande över propositionen (utlåtande nr 39/55) vad departementschefen sålunda anförde. Utskottet tillade även att det enligt dess mening vore angeläget att vid den periodiska översyn av prissättningssystemet, som skall företagas, uppgifter även skola föreligga om inkomstutvecklingen vid basjordbruken i skogsbygderna och att, om så anses påkallat, vid denna översyn hänsyn skall tagas till förhållandena i sagda bygder.

Redan av vad sålunda i största korthet nämnts angående de grunder, som gällt och som avses i fortsättningen skola gälla för den statliga jordbruksprispolitiken, följer, att man måste räkna med att en stor del av det svenska jordbruket icke under tiden efter 1947 års beslut varit och ej heller i fortsättningen kan beräknas bli lönsamt i den meningen, att avkastningen, sedan samtliga direkta kostnader inklusive erforderlig förräntning av det investerade kapitalet täckts, kan förslå till att ge den i jordbruket sysselsatta arbetskraften en ersättning för dess arbete, motsvarande inkomsten inom jämförliga arbetargrupper. Även om lönsamheten självfallet ingalunda alltid i det enskilda fallet står i direkt proportion till jordbrukets storlek är

det ju ett välkänt faktum, att de mindre jordbruken genomsnittligt sett icke uppnå samma lönsamhetsgrad som familj jordbruken och de större jordbruken, och att bland annat för ett stort antal jordbruk i de lägsta storleksgrupperna lönsamheten ligger under den genomsnittliga lönsamheten för jordbruk i storleksgruppen 10—20 hektar i slättbygderna. För jordbruken i skogsbygderna och särskilt då jordbruken i Norrland tillkommer härjämte, att prispolitiken ej ens för jordbruk i sistnämnda storleksordning har till mål att bereda själva jordbruket lönsamhet, utan att det här i stället förutsatts att det underskott, som normalt väntas uppstå i jordbruksdriften, skall täckas genom inkomst av egen skog och skogsarbeten.

Såsom betonats bland annat av 1952 års jordbruksprisutredning i dess betänkande rörande prissättningen på jordbrukets produkter erbjuder det stora svårigheter att få ett fullt tillförlitligt uttryck för den faktiska lönsamheten vid jordbruk i olika storleksgrupper och i olika delar av landet. En viss vägledning kan dock fås ur lantbruksstyrelsens jordbruksekonomiska undersökning, vilken för närvarande omfattar omkring 2.000 brukningsenheter. I sagda undersökning används bland annat såsom ett mått å lönsamheten av själva jordbruksdriften arbetsersättningen i procent av arbetskostnaden. d. v. s. den arbetslön som, efter normal förräntning av jordbrukskapitalet, kunnat betalas för det i jordbruket utförda arbetet, uttryckt i procent av den arbetsersättning, som enligt vid varje särskild tidpunkt gällande lantarbetaravtal skolat utgå för motsvarande arbetstid. För de i den jordbruksekonomiska undersökningen deltagande jordbruken ger en sådan beräkning för åren 1939—1953 följande resultat för de större jordbruksområdena och de i nu ifrågavarande sammanhang viktigaste storleksgrupperna (se sid. 52).

De resultat, som ifrågavarande sammanställningar utvisa, få, såsom redan understrukits, ingalunda tagas som något absolut rättvisande uttryck för jordbrukens lönsamhet under ifrågavarande år. Ett flertal felkällor föreligga nämligen, vilka kunna ha påverkat resultaten i den ena eller den andra riktningen. Vad angår resultatens representativitet bör det till en början nämnas, att antalet i undersökningen deltagande brukningsenheter icke i alla storleksgrupper är så stort, som i och för sig skulle ha varit önskvärt, och att speciella förhållanden vid enstaka eller ett fåtal jordbruk därför kunna ha påverkat resultaten i alltför hög grad. De i räkenskapsundersökningen deltagande brukningsenheterna ha vidare ej kunnat utväljas på sådant sätt, att man kan göra något bestämt uttalande om i vad mån de med hänsyn till de naturliga produktionsförutsättningarna äro representativa för vederbörande grupp i dess helhet. Den allmänna uppfattningen torde emellertid vara att dessa jordbruk representera en högre effektivitetsgrad än vad som kan anses motsvara genomsnittet.

En faktor, som påverkat driftsresultaten, är att man i undersökningen vid beräkningen av räntekostnaderna utgått från ett fastighetsvärde mot-

Arbetsersättning i % av arbetskostnaderna för jordbruksdriften.

Uppg. från Jordbruksekonomiska undersökningen åren 1939—1953.

Område:	S:a Sveriges slättbygd				S:a Sveriges mellanbygd				M:sta Sveriges slättbygd				M:sta Sveriges skogsbygd				Norra Sverige			
	5—10	10—20	20—30		5—10	10—20	20—30		5—10	10—20	20—30		2—5	5—10	10—20	20—30	2—5	5—10	10—20	20—30
Akerareal, ha:																				
1939—40	100	120	127		102	105	111		89	102	110		77	85	95		64	67	79	102
1940—41	113	137	151		104	127	128		81	98	112		85	95	104		69	73	98	131
1941—42	114	124	144		101	107	129		72	79	92		84	97	86		59	75	90	93
1942—43	107	123	131		104	113	137		95	103	132		90	100	119		72	90	92	134
1943—44	134	147	146		106	125	124		89	104	122		95	97	108		74	77	86	121
1944—45	110	128	131		102	113	112		82	91	108		81	87	102		68	73	98	100
1945—46	95	115	128		74	106	115		78	89	102		77	82	98		57	76	80	103
1946—47	108	103	112		75	104	106		77	89	100		73	85	89		52	67	71	84
1947—48	100	104	110		67	95	100		65	74	87		64	72	74		50	62	66	84
1948—49	83	122	128		79	108	102		62	81	97		71	74	82		60	67	70	74
1949—50	103	118	129		92	92	107		68	87	100		74	76	86		48	62	65	85
1950—51	100	114	129		83	96	102		63	80	92		68	73	79		47	64	68	66
1951—52	89	110	116		81	91	91		57	68	81		58	63	72		38	57	57	59
1952—53	85	94	109		55	81	91		50	62	82		52	61	67		35	45	44	42

Arbetsersättning %

svarande taxeringsvärdet, medan marknadsvärdet i själva verket legat avsevärt högre. Medan detta beräkningssätt gjort att de redovisade siffrorna för arbetsersättningen kommit att te sig gynnsammare än vad de skulle blivit, därest räntekostnaderna beräknats efter det verkliga saluvärdet å brukningsenheterna, bör å andra sidan uppmärksammas att en annan felkälla torde ha påverkat resultaten i motsatt riktning. De i räkenskapsmaterialet föreliggande uppgifterna om arbetstiden i jordbruket för familjens egen arbetskraft äro nämligen behäftade med en betydande grad av osäkerhet och det kan i åtskilliga fall antagas att den redovisade arbetsåtgången är större än den verkliga. Vidare föreligga inom skogsbygderna särskilda svårigheter, när det gäller att fördela kostnaderna, såväl för arbetskraft som för dragare och byggnader, mellan jordbruk och skogsbruk, och de ogynnsamma resultaten i skogsbygderna torde åtminstone i någon mån kunna förklaras av att jordbruket i materialet påförts kostnader, som egentligen avsett skogsbruket. (Inom parentes må påpekas, att dessa anmärkningar mot arbetstidredovisningen i räkenskapsmaterialet avse beskaffenheten av sagda redovisning före den omläggning av den jordbruksekonomiska undersökningen, som numera skett.)

I fråga om utvecklingen under de angivna åren kan till slut påpekas att kostnadsredovisningen i bokföringen sannolikt blivit fullständigare mot slutet av perioden bland annat därigenom att man efter hand erhållit kännedom om beskaffenheten av byggnadsbeståndet och kostnaderna för dettas vidmakthållande. Detta torde ha medfört, att försämringen av lönsamheten under de senare åren kommit att te sig starkare än den i verkligheten varit.

Lantbruksstyrelsen vill understryka att med de nu återgivna uppgifterna från den jordbruksekonomiska undersökningen endast avsetts att mera generellt belysa läget i fråga om lönsamheten av själva jordbruksdriften vid jordbruk i olika storleksgrupper och i olika delar av landet. Det torde ligga i öppen dag att man icke enbart på detta begränsade och med åtskilliga brister behäftade material kan grunda några slutsatser rörande den lönsamhetsgrad, som i det enskilda fallet kan uppnås vid ett jordbruk och, såsom i det följande skall närmare beröras, torde det vidare, därest en uppsiktslagstiftning skall finnas, icke heller vara möjligt att grunda de avgöranden om bibehållande eller nedläggande av jordbruk, som då kunna bli erforderliga, enbart på sådana överbåganden om lönsamheten som nu nämnts.

Vad härefter angår den andra av de frågeställningar, som angivits i inledningen av detta kapitel, nämligen jordbrukets och skogsbrukets inbördes konkurrensförmåga på samma mark, saknas tyvärr sådant statistiskt material, som skulle erfordras för en nöjaktig belysning av denna fråga. Besvarandet av densamma försvåras dessutom ytterligare av att man, om

man skall göra en dylik jämförelse, för båda produktionsgrenarna blir nödsakad att utgå från ett flertal antaganden, exempelvis rörande det framtida löne- och ränteläget ävensom rörande det framtida prisläget för jordbrukets respektive skogsbrukets produkter, och att dessa antaganden med nödvändighet måste bli synnerligen osäkra. Med hänsyn till frågans stora intresse har lantbruksstyrelsen emellertid ansett det önskvärt att erhålla åtminstone en sådan belysning av densamma, som kan tjäna till en orientering rörande frågans läge och rörande de slutsatser, som man på basis av nu förefintligt material eventuellt kan vara berättigad att draga. På uppdrag av lantbruksstyrelsen har därför numera professorn i lantbruks ekonomi vid lantbrukshögskolan och statens lantbruksförsök *Lennart Hjelm* verkställt en undersökning rörande jord- och skogsbrukets relativa lönsamhet.

De i undersökningen ingående beräkningarna rörande avkastningsvärdet av och arbetsinkomsterna från mark, som användes för skogsbruk, ha utförts av professorn vid statens skogsforskningsinstitut *Erik Hagberg*. Undersökningen har utförts i samråd med och med biträde av jordbrukets utredningsinstitut samt har till huvudsaklig del verkställts under Hjelm's tjänstgöring som avdelningsföreståndare vid institutet. Undersökningen bifogas detta betänkande i särtryck av institutets Meddelande nr 2/1956.

Hjelm har själv kraftigt understrukit, att undersökningen främst har karaktären av en orientering på ett svårbemästrat och hittills i stort sett obearbetat område och att den sålunda ej kunnat ge resultat, vilka omedelbart kunna användas i den praktiska verksamheten. Med hänsyn härtill har lantbruksstyrelsen ej ansett det nödvändigt att här lämna någon mera ingående redogörelse för undersökningen. I det följande återges emellertid en av Hjelm utarbetad kortfattad sammanfattning av de beräkningsmetoder, som använts, och de resultat, som framkommit vid undersökningen.

I undersökningen har behandlats vissa ekonomiska aspekter angående jordbrukets respektive skogsbrukets konkurrensförmåga om viss mark. Därvid har särskilt analyserats möjligheterna att få fram ekonomiskt kriterium för bedömningen, särskilt för de allmänna överväganden, som måste ske i samband med frågor rörande vanhävdslagstiftning och vanhävdsärenden. Med hänsyn till att erforderligt statistiskt material icke finns för närvarande för en nöjaktig belysning av hithörande spörsmål, är undersökningen främst att betrakta som en första orientering i vilken största vikt har lagts vid de principiella frågorna. De lönsamhetsresultat, som kunnat framräknas är däremot mycket osäkra och kan endast användas med stor försiktighet.

Vid överväganden rörande användning av viss mark för jord- eller skogsbruk har det syntts lämpligt att ta sikte på vederbörande driftsgrenars intäkter och kostnader från en bestämd areal. I kostnaderna inräknas då icke räntor på kapital investerat i marken. Skillnaden mellan dessa intäkter och kostnader kan sägas vara ett uttryck för markens avkastning i ena eller andra användningen. Man kan här tala om en *markränta*, som skulle kunna användas som lönsamhetsmått. Det har dock ansetts mera konkret att i praktiken arbeta med den kapitali-

serade markräntan (*avkastningsvärdet*). I vissa fall kan det vara lämpligare att arbeta med arbetsinsatsen som gemensam nämnare och då räkna fram den arbetsinkomst, som erhålles från jord- respektive skogsbruk.

För *skogsbrukets* del torde man kunna räkna med att lönsamheten per ha icke nämnvärt förändras vid varierande skogsareal. I undersökningen har därför använts antingen markens genomsnittliga avkastningsvärde eller den genomsnittliga arbetsinkomsten såsom lönsamhetsmått. För *jordbrukets* del har med hänsyn till produktionsfaktorernas odelbarhet skilts mellan två alternativ, nämligen:

Överväganden för delar av fastigheten. I detta fall tänker man sig, att endast en del av fastighetens jordbruksjord planeras att användas alternativt för jord- eller skogsbruksdrift. Förutsättningen måste då vara att resten av egendomen består och drives såsom jordbruk. För bedömning av lönsamheten på den gränsareal, varom här är fråga, har markens *marginella avkastningsvärde* beräknats. Därmed avses det värde, som ett hektar kan väntas ha vid ökning eller minskning av fastigheten med denna areal.

Överväganden rörande hela fastighetens jordbruksjord. I detta fall kan man skilja mellan två möjligheter, nämligen sammanläggning med annan fastighet eller fortsatt brukande av fastigheten såsom självständig sådan. I förra fallet bör också det marginella avkastningsvärdet kunna användas vid jämförelser med skogsbruket. I senare fallet bör det genomsnittliga avkastningsvärdet läggas till grund för jämförelsen. Här har också arbetats med den genomsnittliga arbetsinkomsten för marken vid olika användning.

Den ekonomiska jämförelsen har i vad avser jordbruket grundats på resultat från bokföringskontrollerade gårdar. På vissa punkter har dessa kompletterats med syntetiska kalkyler, särskilt då det gäller modifiering av resultaten med hänsyn till arrondering och skördeförhållanden. För skogsbrukets del har professor Erik Hagberg vid Statens Skogsforskningsinstitut företagit beräkningar utifrån standardtal rörande avkastning och kostnader under alternativa förutsättningar.

Resultatet av de ekonomiska beräkningar, som utförts, är i hög grad beroende av de prisrelationer, som väljs mellan jordbruks- och skogsprodukter. För jordbruket har beräkningarna grundats på de priser, som gällt i början av 1950-talet. För skogsbruket har utgångspunkten varit en prisnivå, som ligger 20 procent under 1954 års priser. Kring denna har dock alternativt räknats med en variation av 25 procent. Vissa överslagsberäkningar har gjorts, som visar att resultatet av den ekonomiska jämförelsen mellan jord- och skogsbruk icke nämnvärt förändras om i stället 1956 års prisläge på produkter och produktionsmedel användes. Vid kapitalisering av markräntan har en räntefot av 3 procent använts för såväl jordbruk som skogsbruk. Variationer i denna spelar ingen roll för den relativa lönsamhetsjämförelsen.

Undersökningens resultat

Som ovan framhållits har det ansetts lämpligt att använda den genomsnittliga *arbetsinkomsten* som lönsamhetsmått, när det är fråga om att bedöma markanvändningen på en egendom, som måste bestå i föreliggande omfattning och då antingen drivas i jordbruksdrift eller helt överförs till skogsmark. Det rör sig således om hela arealen jordbruksjord, för vilken finns två alternativanvändningar. Denna arbetsinkomst har framräknats för södra och mellersta Sveriges skogsbygder (Msk-området) samt för Norrland (N-området) och för jordbruk av olika storleksklasser upp till 30 ha. Det visar sig därvid, att jordbrukets genomsnitt-

liga arbetsinkomst i stort sett är genomgående lägre än skogsbrukets. Detta gäller även om priserna på skogsprodukter sjunker med 25 procent i förhållande till utgångsnivån. Vid ett gott skördeläge i storleksklassen 20—30 ha är dock arbetsinkomsten per timme i jordbruket ungefär densamma som vid sämsta alternativ i skogsbruket. Det är dock tänkbart, att jordbrukets arbetsinkomster har blivit något underskattade i räkenskapsresultaten, sammanhängande med svårigheterna att där göra en uppdelning av olika kostnadsposter på jord- respektive skogsbruk. Det bör dessutom observeras, att jordbrukets arbetsinkomst kan väntas utgå kontinuerligt år från år, medan skogsbrukets är periodisk, varvid man måste förutsätta andra sysselsättningsmöjligheter för arbetskraften under tider, då skogsavverkningar icke kan äga rum.

Då det är fråga om att bedöma markanvändningen för *delar* av en fastighet eller då det finns möjlighet att *sammanlagga jordbruksjorden* (helt eller delvis) med andra egendomar, har markens *marginella avkastningsvärde* använts för *jordbruket* och detta har ansetts kunna jämföras med ett *genomsnittligt avkastningsvärde* för *skogsbruket*. Dessa värden har beräknats för nyssnämnda två områden samt för olika arronderings- och skördeförhållanden i jordbruket och för olika bonitets- och transportförhållanden i skogsbruket. Någon differentiering av jordbrukets marginella avkastningsvärde på olika storleksklasser har icke kunnat göras. Följande resultat har erhållits.

Msk-området. Om byggnader och markanläggningar finns på egendomen och kan användas i jordbruksdrift, är avkastningsvärdet i allmänhet större i denna driftsform än i skogsbruket, under förutsättning att man kan räkna med en skörd av 2.500 å 3.000 skördeenheter per ha. Då man kommer ner i 1.500 ske per ha, ger dock skogsbruket genomgående högre avkastningsvärden än jordbruket. Om byggnader däremot saknas, blir jordbrukets konkurrensförmåga sämre, och under sådana förhållanden ger skogen i allmänhet bättre lönsamhet även vid högre skördenivåer än 1.500 ske per ha. Det bör dock framhållas, att de beräknade avkastningsvärdena äro osäkra och med hänsyn härtill bör man knappast räkna med att jordbrukets konkurrenskraft är mera klart överlägsen skogsbrukets förrän vid skördenivåer av omkring 1.500 ske per ha. Om produktionen kan omläggas till bete, kan dock jordbruket även vid sistnämnda skördenivå i vissa fall konkurrera med skogsbruket.

N-området. Även för Norrlands del kan man knappast räkna med att jordbruket under alla förhållanden är skogsbruket överlägset förrän man kommer upp till en skördenivå av 2.500 å 3.000 ske per ha. Vid god arrondering och tillgång till byggnader kan dock jordbruket även vid lägre skördenivåer vara konkurrenskraftigt. Om man emellertid kommer ner till en skörd av 1.500 ske per ha, blir skogsbruket i regel överlägset i ekonomiskt avseende. Vid produktionsomläggning till bete kan jordbruket även vid denna skördenivå i vissa fall konkurrera med skogsbruket.

De överbäganden, som gjorts och vilka grundats på beräknade avkastningsvärden i jordbruket respektive skogsbruket, är som påpekats mycket schematiska. Resultaten kan inte heller pressas så hårt åt någondera hållet. Undersökningen synes ändå ha visat, att jordbruket i åtskilliga fall har svårt att konkurrera med skogsbruket om en viss areal. Detta gäller i första hand vid överbäganden rörande hela fastigheter, då sammanläggningensmöjligheter saknas och då markens avkastning i jordbruksdriften är låg. Men även vid överbäganden för en mindre del av en fastighet, ger skogsbruket ofta ett högre avkastningsvärde för marker med ringa produktionskraft och dålig arrondering. Denna bild är rätt entydig även vid en förhållandevis stark nedgång av 1954 års skogspriser. I den mån jordbru-

ket av andra skäl än rent driftsekonomiska bör bibehållas på dylika fastigheter, tyder undersökningen på att detta måste ske genom samhällsingripanden av olika slag.

Lantbruksstyrelsen har självfallet icke med de kortfattade uppgifter angående lönsamheten för jordbruk i olika storleksgrupper, som här återgivits, eller med den av Hjelm från teoretiska utgångspunkter utförda orienterande undersökningen rörande jordbrukets och skogsbrukets inbördes konkurrensförmåga på samma mark avsett att framlägga ett material, som kan användas för ställningstaganden i enskilda fall. Vad den senare frågan angår har ju även Hjelm själv kraftigt understrukt, att undersökningen endast har orienterande karaktär. Trots alla de reservationer som måste göras beträffande brister i det här framlagda materialet torde detsamma emellertid kunna ge en antydning om jordbrukets läge ur nu ifrågavarande synpunkter. Materialet torde även visa att en fortsatt uppsiktslagstiftning icke, om den skall stå i överensstämmelse med de av statsmakterna uppdragna allmänna jordbrukspolitiska riktlinjerna, kan baseras enbart på överväganden av rent ekonomisk natur.

SJÄTTE KAPITLET

Allmänna synpunkter rörande behovet av och syftet med en uppsiktslagstiftning

Såsom framgår av den tidigare lämnade redogörelsen ha skälen för införande och bibehållande av en uppsiktslagstiftning varierat under olika perioder. Detta är även helt naturligt, eftersom de ekonomiska och sociala förhållandena — och därmed även de förhållanden, som man vill påverka genom en dylik lagstiftning — ej äro konstanta utan förändras successivt. Det är emellertid då också klart att man, då man nu diskuterar en revision av uppsiktslagstiftningen, ej utan vidare kan acceptera de skäl, som åberopades vid tillkomsten av nu gällande lag, utan i stället först måste söka göra klart för sig, vilka syften en dylik lagstiftning i fortsättningen kan tjäna samt huruvida samhället bör vidtaga särskilda åtgärder för tillgodoseende av dessa syften.

Det torde då utan vidare kunna konstateras, att vissa av de skäl för en uppsiktslagstiftning, som tidigare åberopats, nu ej längre med fog kunna göras gällande. Detta är exempelvis fallet med den tidigare hävdade, mer eller mindre klart uttalade uppfattningen att det i och för sig skulle innebära något otillbörligt att återföra odlad jord till skogsmark och på så vis förspilla ett odlingsens arv. Denna uppfattning må väl ha haft fog för sig i ett läge, då en utvidgning eller ett bibehållande av åkerarealen framstod som ett primärt samhällsintresse. I dagens läge synes det däremot icke möjligt att göra frågeställningen så begränsad. Det krav, som ur allmänt ekonomiska synpunkter kan resas från samhällets sida, torde i stället böra uttryckas så, att de produktionsresurser, som den odlade jorden erbjuder, skola användas så att de komma att lämna sitt bidrag till den allmänna välståndsutvecklingen. Att därvid kategoriskt sätta jordbruksproduktionen i främsta rummet, även om ett annat användningssätt ur det allmännas synpunkt skulle kunna ge ett lika gott eller eventuellt ännu bättre resultat, synes icke rimligt. Ur denna synvinkel synes man alltså, då man har att ta ställning till frågan om behovet av en fortsatt uppsiktslagstiftning, böra beakta icke så mycket huruvida en sådan lagstiftning behövs för att trygga att marken skall tagas i anspråk för jordbruksproduktion utan snarare huruvida lagstiftningen behövs för att trygga att marken används för produktiva eller eljest godtagbara ändamål. Till denna fråga återkommer lantbruksstyrelsen i det följande.

Lika uppenbart synes det vara, att man ej kan motivera ett bibehållande av uppsiktslagstiftningen med den synpunkt, som framskymtade särskilt i motiven till de tidigaste uppsiktslagarna och som innebar att uppsiktslagstiftningen borde användas som ett medel för att i största möjliga utsträckning bevara befintliga bruksningsdelar. En dylik ståndpunkt, som kan ha stått i överensstämmelse med de allmänna jordbrukspolitiska strävandena under de första årtiondena av detta sekel, kan uppenbarligen icke läggas till grund för en lagstiftning i frågan i dagens läge, då strävandena tvärtom gå ut på att successivt genom komplettering eller sammanslagning avveckla de ofullständiga jordbruk, där ägaren icke har möjlighet att erhålla en skälig bärgning å fastigheten eller genom arbete utanför denna, och i stället skapa bruksningsdelar, som äro lämpliga med hänsyn till nu rådande brukningsförhållanden och ekonomiska villkor för jordbruket.

Såsom skäl för införande respektive bibehållande av en uppsiktslagstiftning på jordbrukets område har tidigare också anförts nödvändigheten av att uppehålla en ur försörjningssynpunkt tillfredsställande inhemsk livsmedelsproduktion. Det torde ha varit detta skäl, som tillmättes avgörande betydelse, då uppsiktslagstiftningen år 1942 gavs generell karaktär, och, såsom framgår av vad tidigare anförts, har detsamma tillmätts viss vikt även vid utformningen av nu gällande lagstiftning. Med hänsyn till den utveckling på jordbrukets område, som därefter skett, är det emellertid enligt lantbruksstyrelsens uppfattning icke längre möjligt att som motiv för en uppsiktslagstiftning åberopa att en dylik lag är erforderlig ur försörjningssynpunkt. Vad det aktuella läget angår vill styrelsen erinra om att produktionen under de senaste åren överstigit konsumtionen med omkring 7 procent och om de utredningar angående produktions- och konsumtionsutvecklingen, som återfinnas i jordbruksprisutredningens betänkande. I en del av de yttranden, som avgivits över sagda betänkande, bland andra yttrandena från Sveriges lantbruksförbund och Riksförbundet landsbygdens folk, har visserligen uttalats den uppfattningen, att det ingalunda är uteslutet att de ökningar i produktionsöverskottet, som utredningen kalkylerat med, icke komma att realiseras. Även om lantbruksstyrelsen icke vill bestrida att skäl kunna anföras för den uppfattning, åt vilken bland andra jordbrukets huvudorganisationer sålunda givit uttryck, torde det å andra sidan vara klart, att det finns utrymme för en väsentlig minskning av jordbruksarealen utan att beredskapssynpunkten gör sig gällande med någon större tyngd. Det kan i detta sammanhang vara tillräckligt att erinra om att dåvarande chefen för jordbruksdepartementet i propositionen nr 75 till 1947 års riksdag angående riktlinjerna för den framtida jordbrukspolitiken framhöll, att jordbruksproduktionens storlek under den gräns, upp till vilken statsmakterna skulle lämna avsättningsskydd, borde få fritt anpassa sig efter de föreliggande förhållandena, såvida ej produktionen skulle visa tendenser att sjunka ned till en nivå, som ingåve mera allvarliga be-

tänkligheter ur beredskapssynpunkt. Med sistnämnda nivå torde departementschefen ha åsyftat en produktion understigande ett av 1942 års jordbrukskommitté angivet minimalalternativ för att uppehålla en näringsfysiologiskt sett riskfri miniminivå. Det kan även erinras om att ur jordbrukets synpunkt en viss mindre krympning av produktionsapparaten — av sådan storlek att produktionen vid normal skörd kommer att ligga vid eller till och med något under den nivå, som motsvaras av det inhemska avsättningsutrymmet — i och för sig torde böra anses som eftersträfvansvärd med hänsyn till att man då kan undvika de svårigheter, som avsättningen av överskott utomlands eljest kan befaras komma att medföra.

Vad sist sagts synes helt överensstämma med den uppfattning, som uttalades av statsmakterna år 1955 vid behandlingen av frågan angående den framtida utformningen av prissättningen på jordbrukets produkter. I anledning av vad jordbruksprisutredningen anfört i frågan uttalade sålunda chefen för jordbruksdepartementet i propositionen nr 198/1955 bland annat, att en begränsning av jordbruksproduktionen kunde bli påkallad på längre sikt för att undvika pristryckande överskott och att frågan om möjligheterna att överföra sämre jordbruksjord till skogsmark därför borde ägnas uppmärksamhet. Jämväl jordbruksutskottet förklarade sig i sitt av riksdagen godkända utlåtande anse uppfattningen, att man borde utgå från att en överskottsproduktion kunde komma att föreligga under åtskillig tid framåt och att den under vissa omständigheter kunde bli av betydande omfattning, utgöra en i huvudsak realistisk bedömning. Utskottet fann därför i likhet med departementschefen, att en produktionsbegränsning kunde bli påkallad för att undvika pristryckande överskott och att denna begränsning främst borde åstadkommas i samband med olika rationaliseringsåtgärder, exempelvis sammanläggning av brukningsdelar, övergång till extensiv drift på vissa brukningsdelar och nedläggning av jordbruk på olämpliga ägor.

Lantbruksstyrelsen vill i anslutning till vad nu anförts om överskottsproduktionen och den inverkan förekomsten av densamma bör få på jordbruksarealens omfattning endast tillägga, att det självfallet är angeläget att man även i fortsättningen noga följer och beaktar utvecklingstendenserna i fråga om de faktorer, som kunna komma att påverka förhållandet mellan produktion och inhemsk konsumtion. Härvid blir det givetvis bland annat av stor betydelse, i vad mån den tidigare förekommande successiva ökningen av produktionen per arealenhet kommer att göra sig gällande även i fortsättningen, ävensom hur befolkningens antal och kostvanor komma att utvecklas.

Vad nyss sagts om att jordbruksproduktionen kan tillåtas nedgå väsentligt utan att beredskapen i fråga om livsmedelsförsörjningen äventyras äger naturligtvis full giltighet endast om man betraktar hela landets produktion som en enhet. Skulle nedgången ske på ett sådant sätt att den komme att mycket kraftigt beröra vissa delar av landet, är det klart, att dessa delar skulle komma i ett mera utsatt läge. Detta gäller å andra sidan

endast om man tänker på läget i en krigssituation. I en avspärrningssituation motsvarande den, i vilken landet befann sig under det senaste världskriget, torde det nämligen få förutsättas, att det kommer att finnas möjlighet att hålla distributionen av livsmedel igång olika landsdelar emellan. Med den dominans, som slättbygderna under alla förhållanden ha i den totala avsaluproduktionen, är detta för övrigt under alla förhållanden en förutsättning för att försörjningsfrågan skall lösas på ett tillfredsställande sätt i en krigs- eller avspärrningssituation.

Om man sålunda bortser från de speciella beredskapssynpunkterna och endast frågar sig huruvida det — med hänsyn till önskvärdheten av att den produktionsförmåga, som den odlade jorden representerar, skall tillvaratagas på ett ur ekonomisk synpunkt förnuftigt sätt — kan anses erforderligt med en särskild uppsiktslagstiftning, synes svaret ävenledes snarast böra bli nekande. Om man utgår från att den arbetskraft, som sysselsättes i jordbruket, och det kapital, som investeras i detta, böra ha samma möjligheter som inom andra näringsgrenar att erhålla en skälig ersättning för sitt arbete respektive en skälig förräntning, måste det ytterst bli beroende på den prispolitik, som föres från det allmännas sida, huruvida jordbruket kommer att kunna hävda sig i konkurrensen med andra näringar. Om jordbruket icke på lång sikt kan bjuda sina utövere en av dem som skälig betraktad inkomst, kan man icke heller räkna med att det — vare sig någon uppsiktslagstiftning finns eller ej — i längden kommer att bli möjligt att hålla näringsgrenen uppe. Skulle läget åter vara det att jordbrukets lönsamhet generellt sett är tillfredsställande, måste man visserligen räkna med att i ett dylikt läge ett slopande av uppsiktslagstiftningen skulle leda till att — vid sidan av icke räntabla jordbruk, där ett nedläggande under alla förhållanden skulle kunna vara motiverat ur rent ekonomiska synpunkter — jämväl jordbruk, som i och för sig erbjuda förutsättningar för en lönsam jordbruksdrift, i viss utsträckning skulle komma att läggas ned till följd av ägarens bristande intresse eller av annan anledning. Det torde dock knappast behöva befaras att nedläggning av sådana jordbruk, som sist nämnts, skulle ske i sådan omfattning, att det skulle kunna påverka samhällsekonomin i märkbar mån. Risken för att ett nedläggande av jordbruk skulle få för samhällsekonomin skadliga verkningar minskar dessutom ytterligare dels genom att en sådan omställning måste väntas komma att ske successivt och dels genom de bestämmelser, som skogsvårdslagen innehåller om skyldighet att vidtaga åtgärder för skogsproduktionens främjande. Enligt sistnämnda bestämmelser skall nämligen såsom skogsmark i princip räknas all för skogsproduktion lämplig mark, som ej i väsentlig utsträckning nyttjas för annat ändamål. Enligt skogsvårdslagen är vidare ägare av skogsmark, om skogstillståndet å marken är uppenbart otillfredsställande, skyldig att vidtaga sådana åtgärder, som erfordras för att inom

skäligen tid nöjaktig skog skall finnas å marken. Eftersom mark, som hittills använts för jordbruksändamål och som är av sådan beskaffenhet eller har ett sådant läge, att ett nedläggande av jordbruket kan tänkas komma ifråga, så gott som undantagslöst även torde kunna anses lämplig för skogsproduktion, innebära dessa bestämmelser att jordägare, som nedlägger jordbruk på viss mark, regelmässigt blir skyldig att i stället vidtaga åtgärder för skogsproduktion å marken. Med hänsyn till de uppgifter angående den relativa lönsamheten av jordbruks- respektive skogsproduktion, som redovisats i kapitel V, synes man på lång sikt knappast kunna hävda, att ur samhällsekonomisk synpunkt några betänkligheter skulle möta mot en överföring av jordbruksjord till skogsmark, givetvis under förutsättning att det ej är fråga om överföringar av sådan storlek, att de rubba själva strukturen i näringslivet.

Vad nu sagts har närmast gällt sådana jordbruksfastigheter, där produktionsförutsättningarna motsvara eller ligga över den genomsnittsnivå, vid vilken jordbrukspolitiken syftar till att bereda jordbruket som sådant full lönsamhet, och innebär att det beträffande dylika fastigheter knappast ur synpunkten att jordens produktionsförmåga bör fullt utnyttjas finnes behov av någon särskild uppsiktslagstiftning för jordbruket. De riktlinjer för prissättningen på jordbrukets produkter, som uppdragits av statsmakterna, innebära emellertid att en ej oväsentlig del av det svenska jordbruket icke kan påräkna att uppnå full lönsamhet vid bibehållande av nuvarande struktur. Så blir ju fallet med alla de jordbruk, som ej uppnå basjordbrukets lönsamhetsnivå, och detta kan särskilt för jordbruket i skogsbygderna snarare väntas bli regel än undantag. Även om här för de jordbruk, som ha tillgång till erforderlig stödsog, kombinationen av jord och skog utgör ett tillräckligt försörjningsunderlag, kan givetvis den bristande lönsamheten hos själva jordbruket i många fall tänkas utgöra en lockelse att överföra jordbruksjorden till skog. Framför allt kan detta vidare bli fallet i fråga om skoglösa eller skogfattiga jordbruk ävensom i fråga om sådana jordbruk, där ägaren ej själv driver jordbruket eller ej är beroende av själva jordbruket för sin sysselsättning och utkomst. Sådana åtgärder kunna även ofta te sig välmotiverade ur rent ekonomiska synpunkter, i det att man medelst dem kan vinna en mera lönande användning av marken eller i vart fall undvika de investeringar i byggnader och inventarier, som skulle erfordras för en fortsatt jordbruksdrift. I den mån man anser en uppsiktslagstiftning behöfelig för att kontrollera eller motverka en dylik utvecklingstendens — och såsom i det följande skall angivas är så enligt lantbruksstyrelsens uppfattning fallet — kan lagstiftningen alltså ej heller i dessa fall motiveras av rent ekonomiska hänsynstaganden.

Även om man anser de skäl för en uppsiktslagstiftning, som nu berörts, icke längre hållbara, råder det emellertid å andra sidan enligt lantbruks-

styrelsens uppfattning icke något tvivel om att läget nu är sådant att starka motiv kunna anföras för bibehållande av en dylik lagstiftning. Vad angår en särskild kategori av fastigheter, nämligen sådana utarrenderade fastigheter, å vilka de sociala arrendebestämmelserna äro tillämpliga, kan det erinras om att ett av de viktigaste skälen för införande och bibehållande av en uppsiktslagstiftning alltsedan tillkomsten av 1909 års lag varit, att en dylik lagstiftning ansetts nödvändig som ett komplement till sagda arrendebestämmelser. I själva verket har ju också ända till år 1942 uppsiktslagstiftningen uteslutande gällt sådana jordägare och sådana fastigheter, på vilka de sociala arrendebestämmelserna ägt tillämpning i händelse av utarrendering. Då man överväger, huruvida detta skäl fortfarande äger giltighet, torde det till en början vara anledning att påpeka att innehavarna av sociala arrenden genom de år 1943 vidtagna ändringarna i arrendelagen i åtskilliga avseenden erhöilo ett väsentligt utvidgat skydd. Sålunda erhöilo arrendatorerna bland annat optionsrätt i vissa fall till nytt arrende vid den ursprungligen avtalade arrendetidens utgång, skydd mot oskäligen höjningar av arrendesummorna ävensom förköpsrätt i händelse av fastighetens försäljning. Det torde dock knappast kunna hävdas, att dessa år 1943 vidtagna ändringar i arrendelagstiftningen medfört en sådan förändring av arrendatorernas ställning, att de kunna ersätta det skydd, som uppsiktslagstiftningen varit avsedd att lämna. Detta beror främst på att jordägaren enligt de sociala arrendebestämmelserna är oförhindrad att vid kontraktstidens utgång återtaga fastigheten för eget bruk. Skydd mot att denna rätt ej skall användas till att i en ur samhällets synpunkt icke önskvärd omfattning sammanföra arrendegårdar med av jordägaren brukad huvudgård har man hittills endast haft därigenom att jordägaren, därest sammanförandet icke ansetts stå i överensstämmelse med en ändamålsenlig planläggning av jordbruket i orten, med stöd av uppsiktslagen kunnat åläggas att trots sammanslagningen bibehålla eller iståndsätta byggnadsståndet å den förutvarande arrendegården. Möjligheten att föreskriva skyldighet att underhålla byggnader har likaså utgjort den enda broms, som vid sidan av optionsrätten funnits mot ett olämpligt sammanförande av olika arrendegårdar till större brukningsenheter. Om uppsiktslagen skulle slopas utan att ersättas av något annat instrument, skulle möjligheterna från det allmännas sida att hindra dylika sammanföranden bli ännu mer begränsade än hittills. Det nu berörda skälet måste därför alltjämt anses äga giltighet.

Lantbruksstyrelsen vill i detta sammanhang erinra om att styrelsen i skrivelse till Kungl. Maj:t den 25 november 1953 hemställt om ändring av de sociala arrendebestämmelserna i syfte att bereda arrendatorerna ökat skydd mot ett återtagande av fastigheten från jordbrukarens sida i sådana fall, där det med hänsyn till att arrendatorn och hans släkt under längre tid innehaft arrendegården skulle te sig stötande om de mot sin vilja skulle

tvingas att frånträda densamma och sammanförandet ej heller skulle medföra påtagliga fördelar ur jordbruksekonomisk synpunkt. Även om en dylik lagändring kommer till stånd kan denna dock uppenbarligen icke på långt när ersätta det skydd, som uppsiktslagen är avsedd att ge.

Synpunkten att en uppsiktslagstiftning behövs som ett komplement till de sociala arrendebestämmelserna utgör emellertid i själva verket endast en del av den faktor, som i dagens läge starkast talar för ett bibehållande av denna lagstiftning. Lantbruksstyrelsen syftar här på vad som ofta kallas landsbygdssynpunkten, d. v. s. behovet av att från statsmakternas sida åtgärder vidtagas för att hindra en avfolkning av landsbygden, som kan befaras i längden få ödesdigra verkningar för hela landsbygdens näringsliv.

I debatten om landsbygdens problem har ofta förts på tal behovet av åtgärder i syfte att motverka den pågående uttunningen av landsbygdens befolkning och främja utvecklingen av ett differentierat näringsliv å landsbygden. Om önskvärdheten av att den allmänna målsättning, som mer eller mindre klart ligger bakom uttrycket »en levande landsbygd», skall förverkligas, torde knappast råda delade meningar. Däremot kunna givetvis meningarna vara delade när det gäller att avgöra vilka insatser från det allmännas sida, som kunna vara motiverade för att leda utvecklingen i önskad riktning eller bromsa en som skadlig ansedd utvecklingstendens.

Med hänsyn till den stora roll, som jordbruket och det därmed förbundna skogsbruket alltjämt spelar i landsbygdens näringsliv, är det väl ändå under alla förhållanden klart att utvecklingen på jordbrukets område måste bli av mycket stor och ofta till och med avgörande betydelse för möjligheterna att realisera önskemålet om att bevara en levande landsbygd.

Då lantbruksstyrelsen tidigare sagt att kravet på att den produktionsförmåga, som den odlade jorden representerar, skall tillvaratagas på ett ur ekonomisk synpunkt förnuftigt sätt, i och för sig knappast kan anses motivera en särskild uppsiktslagstiftning gäller detta, som styrelsen även påpekat, endast om man bedömer frågan ur renodlad ekonomisk synpunkt eller, riktigare uttryckt, med hänsyn till värdet av den produktion, som kan påräknas från marken vid det ena eller det andra användnings sättet. I själva verket torde det emellertid icke vara möjligt att bedöma frågan så snävt. En mera omfattande överföring av jordbruksjord till skog kan ju ofta — vid sidan av de ekonomiska konsekvenser som åtgärden har för ägaren eller ägarna av de ifrågavarande fastigheterna — få återverkningar på närliggande jordbruks möjligheter att bestå ävensom på näringslivet i bygden i dess helhet. För närliggande jordbruk kan den sålunda försvåra ett uppehållande av jordbruksdriften bland annat genom att det ekonomiska underlaget för körlinjer och andra gemensamma anordningar minskas, och för bygden i dess helhet kan överföringen bli till

nackdel bland annat genom den minskning i befolknings- och skatteunderlaget ävensom den försämring i andra näringars försörjning med arbetskraft, som densamma kan medföra.

Vikten av att en minskning av produktionsapparaten i jordbruket ej skall ske på ett sätt, som medför onödigt stora skadeverkningar i de hänseenden som nu berörts, har nyligen understrukits av statsmakterna. Samtidigt som man vid behandlingen av frågan om den framtida utformningen av prissättningen på jordbrukets produkter anslöt sig till uppfattningen att en produktionsminskning kunde vara nödvändig för att undvika ett pristryckande överskott och att denna produktionsminskning borde åstadkommas med exempelvis sådana rationaliseringsåtgärder som sammanläggning av brukningsdelar och nedläggning av jordbruk på olämpliga ägor, underströks nämligen starkt att man vid behandlingen av detta spörsmål — vid sidan av de rent ekonomiska synpunkterna — borde fästa den största vikt vid den verkan en sådan överföring kunde få för bygden i dess helhet. Sålunda betonade exempelvis jordbruksutskottet (jfr utskottets utlåtande nr 39/1955 sid 6) att ett vikande befolkningsunderlag kunde medföra att förutsättningarna för samhällsliv i en bygd försvinna, i det att en minskande jordbruksbefolkning kan återverka på andra näringsgrenars existensmöjligheter på landsbygden, och att det därför vore av stor vikt, att man vid behandlingen av frågor om överföring av jordbruksjord till annan användning skulle taga hänsyn till de inom varje trakt rådande förhållandena.

Det torde vara uppenbart att ett sådant hänsynstagande, som utskottet här förutsatt, kräver att samhället till sitt förfogande har ett instrument, genom vilket det kan åtminstone i viss utsträckning lokalisera och reglera den överföring av jordbruksjord till skog, som kan vara önskvärd eller acceptabel ur samhällets synpunkt.

Vad som skulle hända om uppsiktslagstiftningen slopades blir givetvis främst beroende av huruvida någon alternativ användning av marken står till buds, som ur jordägarnas synpunkt ter sig mera lönande än den hittillsvarande användningen. De ändringar i dispositionerna, som härvidlag främst kunna komma i fråga, äro dels överföring till skogsmark och dels sammanförande av jordbruk till större brukningsenheter. Vad angår överföring till skogsmark må hänvisas till den i kap V redovisade, av numera professorn Lennart Hjelm verkställda undersökningen rörande jordbrukets och skogsbrukets relativa lönsamhet. Det framgår av denna undersökning att användning av nu odlad mark för skogsproduktion i ett stort antal fall ur ekonomisk synpunkt väl kan mäta sig med användning för jordbruksändamål, särskilt då jordbruket drives med proportionsvis höga byggnadskostnader och arbetskostnader. Även sammanförande av jordbruk till större enheter ter sig utan tvivel beträffande jordbruk i de mindre stor-

leksgrupperna i regel som förmånligt, om man endast tänker på åtgärdernas inverkan på produktionskostnaden.

I alldeles särskilt hög grad får man, såsom nyss antytts, räkna med att omdispositioner av nu nämnt slag skulle komma att vidtagas beträffande sådana utarrenderade fastigheter å vilka de sociala arrendebestämmelserna äga tillämpning. Såsom lantbruksstyrelsen i andra sammanhang påpekat har den avvägning av byggnadsskyldigheten mellan jordägaren och arrendatorn, som vidtagits i den sociala arrendelagstiftningen, efter hand till följd av stegringen i byggnadskostnaderna kommit att te sig alltmer ogynnsam för jordägarna och det kan med hänsyn såväl härtill som till andra omständigheter knappast råda något tvivel om att ägarna av dylika arrendefastigheter, därest uppsiktslagen slopades, i stor utsträckning skulle begagna sig av de möjligheter, som därigenom skulle uppstå, till att nedlägga arrendejordbruk eller sammanföra dylika jordbruk till större enheter.

Det är emellertid ej endast beträffande sociala arrendejordbruk eller arrendejordbruk över huvud taget, som risk för nedläggande i stor omfattning skulle uppstå, därest uppsiktslagstiftningen slopades. Även många jordägare, som äro att hänföra till jordbrukare i egentlig mening men som av åldersskäl eller annan anledning räkna med att inom en relativt nära framtid upphöra med att själva driva jordbruk, kunna väl tänkas finna det med sin fördel förenligt att helt nedlägga jordbruket eller att i vart fall genom utarrendering av jorden till någon granne slippa ifrån den belastning å fastigheten, som det skulle innebära att å denna ha ett sådant byggnadsbestånd, som behövs för att fastigheten skall kunna brukas som särskild brukningsenhet. Detta gäller ej blott sådana ofullständiga jordbruk, där man ej kan räkna med att investeringarna skola kunna förräntas och amorteras till fullo, utan även jordbruk av sådan storlek, att de i och för sig borde kunna bära en dylik investering. Det är ju nämligen ett välkänt faktum, att en fastighets saluvärde ingalunda ökar i takt med de investeringar, som göras i fastighetens byggnadsbestånd, och det måste därför ofta för en jordbrukare, om han endast tänker på sin egen ekonomiska ställning, framstå som en i vart fall på kort sikt dålig affär att investera större belopp i nybyggnader eller ombyggnader å fastigheten. Alldeles särskilt skarpt framträda de risker, som nu berörts, beträffande de jordbruk i skogsbygderna, där skogen förutsättes skola bidra till att täcka det underskott, som normalt uppkommer å själva jordbruksdriften. För ett kombinerat jordbruk behöver därför ett nedläggande av själva jordbruket, i vart fall om detta är av ringa omfattning, ingalunda alltid komma att medföra en minskning av fastighetens saluvärde utan kan tvärtom i vissa fall komma att medföra en höjning av detta. Det kan därför väl tänkas att innehavarna av dylika jordbruk i viss utsträckning, exempelvis då de av åldersskäl ej längre anse sig kunna hålla på med jordbruket eller

stå inför nödvändigheten av att uppföra nya ekonomibyggnader till detta, i stället skulle föredraga att låta fastigheten bli en ren skogsfastighet.

Vad nu sagts är enligt lantbruksstyrelsens uppfattning i och för sig tillräckligt för att motivera ett bibehållande av uppsiktslagstiftningen, givetvis under förutsättning att denna erhåller en sådan utformning och tillämpning att den ej hämmar en sund utveckling. Det torde nämligen vara uppenbart att, även om både en koncentration av jordbruksdriften i riktning mot mera bärkraftiga enheter och en viss begränsning av den totala jordbruksarealen ur jordbrukspolitisk synpunkt framstå som önskvärda, skulle en sådan utveckling, om den skulle ske i hastig takt utan vederbörlig hänsyn till förhållandena i de olika bygderna, kunna medföra mycket allvarliga återverkningar för näringslivet i dessa. En lagstiftning, som ger det allmänna möjlighet att öva en viss kontroll över takten och inriktningen av den nyss nämnda omställningsprocessen, synes därför under alla förhållanden väl motiverad.

Utöver vad nu anförts skola endast framhållas ett par synpunkter av mera speciell karaktär till förmån för bibehållande av uppsiktslagstiftningen, vilka båda ha samband med den pågående yttre rationaliseringen av jordbruket.

I 1947 års riktlinjer för jordbrukspolitiken har uttalats att man vid arbetet med den yttre rationaliseringen bör utgå från att jordbruket även framgent i huvudsak kommer att vara ett bondejordbruk och att strävandena att förbättra till storlek och form olämpliga brukningsdelar böra inriktas på att få till stånd brukningsdelar av bondejordbrukets storlekstyp. Samma synpunkter ligga även delvis till grund för de begränsningar i rätten att förvärva jordbruksfastighet, som vidtagits lagstiftningsvägen. Sålunda innehåller lagen om inskränkning i rätten att förvärva jordbruksfastighet restriktioner i fråga om sammanköp av egendomar vilka kunna anses lämpade för sitt ändamål. Dylika sammanköp tillåtas endast under vissa särskilda förutsättningar. Ett sammanförande i brukningshänseende av i och för sig fullt bärkraftiga brukningsenheter kan givetvis åstadkommas ej blott genom köp utan även genom arrendering. Att genom lagstiftning söka reglera fastighetsköpen men helt lämna åt sidan den likartade utveckling, som kan åstadkommas på annat sätt, kan därför i och för sig knappast anses lämpligt. Uppsiktslagen ger väl icke möjligheter till en fullständig reglering av sammanslagning av arrendegårdar men innebär dock ett visst skydd mot en alltför långt gående utveckling i sådan riktning. Även i detta avseende har lagen sålunda en uppgift att fylla.

I arbetet med den yttre rationaliseringen uppkommer vidare ofta frågan om att söka förstärka en viss fastighet med jord från annat ofullständigt jordbruk. Möjligheterna att genomföra sådan förstärkning kunna ofta vara

avgörande för frågan om fastighetens bestånd. Det är emellertid uppenbart, att utsikterna att genomföra sådana förstärkningar skulle minskas ej oväsentligt, därest det icke funnes några begränsningar i rätten att överföra jordbruksjord till skog. Dels finge man nämligen vänta att utbuden av ofullständiga jordbruk skulle komma att minska, särskilt i skogsbygderna, därest det skulle stå vederbörande ägare fritt att överföra den odlade jorden till skogsmark, och dels finge man också räkna med att de jordbruk, som skulle komma i marknaden, i väsentligt fler fall än hittills skulle vara i så dåligt skick att det skulle draga både tid och avsevärda kostnader att återföra dem i full hävd.

De motiv för bibehållande av en uppsiktslagstiftning, som anförts i det föregående, kunna alla sägas på ett eller annat sätt vara anknutna till det intresse som det allmänna måste hysa för att utvecklingen inom jordbruket skall ske på ett ändamålsenligt sätt och för att de svårigheter, som den pågående strukturförändringen inom jordbruket kan medföra såväl för denna näringsgren som för näringslivet i övrigt, skola begränsas så långt detta är möjligt. Uppsiktslagen bör därvid tjäna som ett medel att befordra en utveckling av jordbrukets strukturförhållanden i överensstämmelse med en långsiktig bedömning grundad på gällande riktlinjer för jordbrukspolitiken. Det bör här betonas att det uteslutande är dylika allmänna intressen, som böra ligga till grund för lagens tillämpning i nu förevarande avseenden. Om exempelvis medelst uppsiktslagen förhindras att ett visst område, som är lämpat att användas för komplettering av ett angränsande jordbruk, överföres till skogsmark, sker detta sålunda självfallet ej med hänsyn till det privatekonomiska intresse, som ägaren av det angränsande jordbruket kan ha av kompletteringen utan med hänsyn till det intresse, som samhället har av att lämplig yttre rationalisering kommer till stånd. På samma sätt måste motivet för ett ingripande i syfte att förhindra ett sammanförande av brukningsenheter, vilket skulle medföra en uttunning av befolkningen i en trakt, givetvis vara ej att man vill hindra att ägarna av de kvarvarande brukningsenheterna skola lida ekonomisk skada genom sammanförandet utan att det ur allmän synpunkt anses önskvärt att bevara en viss befolkning och att man därför vill genom användande av de medel, som uppsiktslagen ställer till förfogande, hindra åtgärder, som försvåra förverkligandet av detta önskemål.

Vid tillämpningen av nu gällande uppsiktslag har någon gång den uppfattningen framskytnat, att uppsiktslagen borde kunna användas för att hindra dispositioner beträffande en jordbruksfastighet, vilka visserligen i och för sig äro godtagbara ur det allmännas synpunkt men i vissa avseenden kunna strida mot en angränsande jordägares intressen. Sålunda har det exempelvis förekommit att det i ärenden angående överföring av jordbruksjord till skog gjorts gällande, att en sådan överföring ej borde till-

låtas, därför att åtgärden skulle kunna medföra någon minskning av avkastningen från angränsande åkerområden. Likaså har i något fall som skäl mot medgivande till överföring av jordbruksjord till skog anförts att marken berördes av ett planerat torrlägningsföretag och att utsikterna att få detta företag till stånd skulle minskas genom överföringen, eftersom denna skulle kunna leda till att markens ägare, om marken bleve värderad som skogsmark, skulle få lägre delaktighet i det planerade torrlägningsföretaget än som skulle ha kunnat åläggas honom om marken även i fortsättningen skolat brukas som jordbruksjord. Det bör emellertid enligt lantbruksstyrelsens uppfattning anses alldeles klart, att dylika rent privat-ekonomiska intressen hos angränsande markägare ej få beaktas vid tillämpningen av uppsiktslagen.

Sammanfattningsvis vill lantbruksstyrelsen alltså framhålla, att enligt styrelsens uppfattning en uppsiktslagstiftning på jordbrukets område alltså är av behovet påkallad men att de motiv, som kunna anföras för densamma, numera delvis ganska väsentligt avvika från dem, som anfördes vid tillkomsten av tidigare lagstiftning i ämnet. Risker för vanhävd av jord och byggnader å enstaka fastigheter synes sålunda ej kunna tillmätas sådan betydelse att den kan åberopas som grund för lagstiftningsåtgärder, och vad som tidigare anförts om vikten av att bevara den av föregående generationer odlade jorden och befintliga brukningsenheter kan mot bakgrunden av den tekniska och ekonomiska utveckling, som nu äger rum på jordbrukets område, ej längre tillmätas samma betydelse som tidigare. Detsamma gäller den särskilt vid tillkomsten av 1942 års lag och i viss mån även vid tillkomsten av nu gällande lag åberopade försörjnings-synpunkten. Däremot behövs en uppsiktslagstiftning i fortsättningen främst som ett instrument för att möjliggöra en kontroll över att den anpassning av jordbruksarealens storlek och brukningsenheternas struktur, som för- anledes av den pågående utvecklingen på jordbrukets område samt av sättnings- och marknadsförhållandena, skall ske med behörigt beaktande av landsbygdens och därmed också hela samhällets intressen. För vissa grupper av arrendatorer måste en uppsiktslagstiftning därjämte alltså anses motiverad som ett komplement till den sociala arrendelagstiftningen.

Lantbruksstyrelsen har hittills ej särskilt berört frågan, huruvida den fortsatta uppsiktslagstiftningen bör avse enbart jorden eller även byggnadsbeståndet. Svaret på denna fråga torde emellertid få anses givet, därest man accepterar den uppfattning om syftet med lagstiftningen, som redovisats i det föregående. Det ligger nämligen i sakens natur, att en förutsättning för att lagen skall få någon betydelse för strävandena att hindra sådana sammanföranden av brukningsenheter, som anses icke önskvärda ur jordpolitisk synpunkt, är att uppsikten gäller ej blott jorden utan även

byggnadsbeståndet. Därmed är dock, såsom i det följande skall beröras, ej sagt att gränsen i fråga om lagens tillämplighetsområde behöver vara densamma för byggnader som för jord.

Det torde emellertid ej kunna anses obefogat att i detta sammanhang frågan ställes om de påtryckningsmedel i händelse av byggnadsvanhävd, som lagen i sin nuvarande utformning ställer till förfogande, erbjuda tillräckliga garantier mot sådana olämpliga sammanföranden av brukningsenheter, som lagen är avsedd att motverka, eller, därest denna fråga besvaras nekande, om ytterligare hinder mot dylika sammanföranden kunna eller böra skapas lagstiftningsvägen.

Styrelsen vill då först erinra om att — bortsett från vissa släktskapsförvärv — flertalet förvärv av jordbruksfastigheter för sammanläggningsändamål äro underkastade kontroll enligt jordförvärvslagen på så sätt att vid dylikt förvärv fordras antingen tillstånd av lantbruksnämnden eller, då förvärvet avser del av fastighet, att förrättningsmannen vid avstyckningsförrättningen finner förvärvet uppfylla vissa i sagda lag angivna förutsättningar. Något lagligt hinder mot att den, som redan äger eller arrenderar jordbruksfastighet, arrenderar tillskottsjord till denna fastighet i den utsträckning, varom överenskommelse kan träffas med annan jordägare, finns däremot i och för sig icke, liksom ej heller något hinder finns mot att den, som ej kan erhålla tillstånd att förvärva jordbruksfastighet, i stället arrenderar en sådan fastighet. I de fall, där en och samme ägare innehar flera olika brukningsenheter, finns icke heller — utöver vad som följer av bestämmelserna i arrendelagstiftningen — något lagligt hinder för honom att minska dessas antal genom att sammanföra dem till större enheter.

Uppsiktslagen har varit avsedd att utgöra ett komplement till de förut nämnda lagarna på så sätt, att man räknat med att man genom att kräva vidmakthållande av byggnaderna å sådana jordbruk, som ansåges böra bestå som självständiga brukningsenheter, skulle kunna förebygga att dessa jordbruk sammanfördes med andra och antalet självständiga jordbruk sålunda reducerades på ett icke önskvärt sätt. Man har således här valt att arbeta med ett indirekt medel — skyldighet att uppföra respektive vidmakthålla byggnader — och hoppats att därigenom även nå vad man egentligen åsyftat, nämligen att bevara jordbruken såsom självständiga brukningsenheter.

Svagheterna i denna konstruktion äro påtagliga och ha även framträtt i praktiken. För att detta påtryckningsmedel skall vara verksamt, måste det ju förutsättas, att de kostnader, som jordägaren kan komma att ådraga sig genom att uppsiktslagen tillämpas, överstiga den vinst, som kan beräknas uppstå genom sammanförandet. Om exempelvis en jordägare, som har två jordbruk, vilka hittills utgjort skilda brukningsenheter, bedömer

läget så att han — även om han tvingas underhålla byggnaderna å båda jordbruken — skulle totalt kunna få ut en större årlig nettoinkomst genom att sammanföra dem till en brukningsenhet, kan ju uppenbarligen icke risken att han skulle tvingas underhålla vissa för det sammanslagna jordbruket i och för sig onyttiga byggnader utgöra något som effektivt kan avhålla honom från att driva båda jordbruken som en enhet. Och även om läget är sådant, att sammanförandet medför påtaglig vinst endast under förutsättning att han blott behöver räkna med kostnader för byggnader på den ena fastigheten, kan det te sig förmånligt för honom att vidtaga en dylik driftsomläggning. Särskilt om byggnaderna å båda fastigheterna vid tiden för sammanförandet äro i så pass gott stånd, att det i vart fall ett antal år framöver ej kommer att fordras mer än obetydliga underhållsåtgärder, och följaktligen ej heller under denna tid föreligger någon risk för att uppsiktsmyndigheterna skola kunna ingripa, kan han ju alltid hoppas att uppsiktslagstiftningen skall ha ändrats vid den tidpunkt, då ett ingripande skulle kunna bli aktuellt, eller att i vart fall uppsiktsmyndigheterna då skola draga sig för ett ingripande med hänsyn till att sambruket redan vunnit viss hävd och det skulle te sig uppenbart oekonomiskt att då försöka bryta sönder det eller att ålägga markägaren att uppföra byggnader, som ej skulle kunna väntas bli använda.

Likaså är det självklart att värdet av byggnadsskyldigheten som påtryckningsmedel minskas eller helt bortfaller, i den mån det går att finna någon alternativ användning för byggnadsbeståndet. Kan en bostad, som ej behövs för brukaren av den genom sammanslagningen bildade brukningsenheten eller för gårdens arbetskraft i övrigt, uthyras till någon annan, behöver ju ej skyldigheten att underhålla sagda bostad utgöra något återhållande moment, då frågan om sammanslagning uppkommer.

Det är mot bakgrunden av vad nu sagts om de begränsade möjligheterna att medelst uppsiktslagstiftningens hjälp hindra olämpliga sammanföranden av brukningsenheter icke ägnat att förvåna, att i olika sammanhang förslag framkommit om ytterligare åtgärder i syfte att motverka dylika sammanföranden. Särskilt har därvid framförts tanken på att införa en reglering av rätten att arrendera jordbruksjord, liknande den som gäller i fråga om rätten att förvärva jordbruk. Senast har denna fråga behandlats av 1951 års jordbruksrationaliseringsutredning, som även — dock utan att förorda åtgärder i ämnet — framlagt en promemoria med utkast till lag om godkännande i vissa fall av arrendeupplåtelser. Enligt detta skulle bland annat införas skyldighet för enskilda personer, vilka ville arrendera jordbruk, att inhämta lantbruksnämndens godkännande av arrendeupplåtelsen, då denna hade karaktären av sidbruksarrende, och lantbruksnämndens prövning skulle i dessa fall ske efter i stort sett samma grunder som de, vilka enligt jordförvärvslagen skulle ha använts, därest det i stället

för arrende varit fråga om köp. Utredningen anförde emellertid, att den kommit till den uppfattningen, att — även om vissa fördelar kunde vinnas genom en dylik lagstiftning — lagstiftningsåtgärder i ämnet icke kunde anses påkallade för det dåvarande. Med hänsyn till frågans stora betydelse ur många synpunkter vore det emellertid av synnerlig vikt att den framtida utvecklingen noga följdes och att, därest ett starkare behov av lagstiftning framträdde, sådan lagstiftning också skulle komma till stånd. Avvikande mening uttalades av två av utredningens ledamöter, vilka ansågo att omedelbara åtgärder i syfte att bevara för sin uppgift lämpliga jordbruk voro påkallade och att därvid det inom utredningen uppgjorda utkastet med vissa skärpningar vore ägnat att läggas till grund för en lagstiftning i ämnet.

Exakta uppgifter saknas visserligen rörande den omfattning, i vilken var för sig bärkraftiga jordbruk genom sidoarrenden eller, där jordbruken ägas av en och samma ägare, genom andra åtgärder sammanförts till större brukningsenheter. I nyssnämnda promemoria har emellertid redovisats resultatet av en av 1951 års jordbruksrationaliseringsutredning hos samtliga lantbruksnämnder och länsförbund av Riksförbundet landsbygdens folk gjord enkät rörande utvecklingstendenserna i fråga om bland annat sidoarrenden och sammanförande över huvud taget av bärkraftiga gårdar till större brukningsenheter.

Lantbruksstyrelsen anförde i sitt remissyttrande över promemorian bland annat att resultatet av denna undersökning bestyrkte det redan tidigare i olika sammanhang bland annat av lantbruksstyrelsen påpekade förhållandet att det, vid sidan av den rationalisering, som sker genom köp av tillskottsjord, inom landet pågår en ganska omfattande strukturförändring av brukningsförhållandena genom att jord upplåtes på arrende som sidobruk och genom att arrendegård indrages under huvudgård eller sammanföres med annan arrendegård. I stort syntes de sammanslagningar, som sålunda kommit till stånd, ha varit till nytta för jordbruket och stått i överensstämmelse med de riktlinjer statsmakterna uppdragit för den fortsatta jordbrukspolitiken, detta även i många fall då sammanslagningarna gått längre än som varit nödvändigt för att uppnå minimigränsen för ett bärkraftigt jordbruk. Åtskilliga av de i svaren redovisade fallen, där utarrenderingar av jord till sidobruk stått i uppenbar strid mot den av statsmakterna eftersträfvade utvecklingen på det jordpolitiska området, hade emellertid otvivelaktigt framstått som synnerligen stötande icke blott för dem som närmast berörts därav utan för den allmänna opinionen i orten. Men den av utredningen verkställda enkäten hade dock knappast visat, att sådana fall förekommit annat än i begränsad omfattning och i ett fåtal landsdelar. För att en lagstiftning av så genomgripande och svåröverskådlig natur som den, vilken skisserats i det vid promemorian fogade lagutkastet,

skulle tillgripas, fordrades enligt lantbruksstyrelsens mening betydligt starkare skäl.

Något förslag till lagstiftningsåtgärder av den art, som angivits i promemorian, har ännu icke framlagts.

Även om man icke, då det gäller att söka hindra olämpliga sammanföranden av bärkraftiga brukningsenheter anser sig böra vidtaga så långt gående åtgärder, som dem, vilka ifrågasatts i nyssnämnda promemoria, torde det vara anledning att undersöka om man ej på annat sätt kan åstadkomma ett ökat skydd mot sådana sammanföranden.

Det torde sålunda böra övervägas, om man genom en skärpning av uppsiktslagstiftningen skulle kunna öka effektiviteten av denna lagstiftning såvitt det gäller att motverka olämpliga sammanföranden av brukningsenheter. Vad som härvidlag skulle kunna komma i fråga vore väl en skärpning av bestämmelserna om underhållsskyldighet i fråga om byggnader på så sätt, att ingripande skulle kunna ske innan vanhävden gått så långt att byggnaderna kunna sägas sakna *nödigt* underhåll. Om föreläggande kunde meddelas så snart en ägare började underlåta vad som kan räknas som normalt underhåll, skulle detta nämligen kunna tänkas innebära en viss ökning av lagens effektivitet, eftersom de ekonomiska konsekvenserna av skyldigheten att svara för byggnadsbeståndet då skulle göra sig gällande på ett tidigare stadium och ägarna därför sannolikt bli mer benägna att ta hänsyn till desamma vid sin planering av eventuella sammanslagningar. Mot en sådan skärpning tala emellertid starka praktiska skäl. Ett av dessa är, att en sådan skärpning, om densamma skulle få någon nämnvärd reell effekt, måste förutsätta en mycket kraftig utvidgning av den administrativa apparaten för övervakning av lagens efterlevnad. Ingripandena skulle ju då icke kunna begränsas till fall av påtaglig och mera avsevärd försummelse av underhållsskyldigheten utan det skulle, om den skärpta bestämmelsen ej skulle bli blott en tom bokstav, erfordras en fortlöpande kontroll över att underhåll fullgjordes åtminstone i huvudsak i enlighet med en tänkt plan för normalt underhåll. Det torde dock i praktiken bli ytterligt svårt att finna normer för vad som finge anses såsom normalt årligt underhåll. Ett annat och enligt lantbruksstyrelsens uppfattning ännu mera tungt vägande skäl är att en dylik skärpning skulle komma att på ett icke önskvärt sätt ingripa i de enskilda jordägarnas dispositionsrätt beträffande sina fastigheter. Det torde nämligen i praktiken icke vara rimligt eller möjligt att kräva att jordbrukets byggnader i varje enskilt fall kontinuerligt skola erhålla normalt underhåll. Hänsyn måste i stället tagas till alla de faktorer, som i det enskilda fallet med fog kunna påverka jordägarens dispositioner, exempelvis variationer i skördeutfall och konjunkturer, behovet av att vidtaga andra upprustningsåtgärder samt ägarens ekonomiska ställning.

Över huvud taget torde mycket starka skäl böra föreligga, för att man från det allmännas sida skall ingripa i det sätt på vilket den enskilde jordbrukaren sköter sin fastighet, förutsatt att fastigheten ej är i eller närmar sig ett skick, som med fog kan betecknas som vanhävd. Vad som i nu förevarande fall i praktiken skulle kunna vinnas genom den nu diskuterade skärpningen synes icke kunna uppväga de stora olägenheter densamma skulle föra med sig.

Man torde icke heller böra underskatta den återhållande verkan, som ligger redan i de nuvarande bestämmelserna i uppsiktslagen. Ehuru det självfallet är omöjligt att med säkerhet uttala sig om i vilken utsträckning lagen kan ha fullgjort sin preventiva uppgift i nu ifrågavarande hänseende, är det likväl lantbruksstyrelsens uppfattning att lagen, trots de förut berörda svagheterna, haft en ej oväsentlig återhållande verkan. Det torde ej behöva befaras att denna verkan skall bli mindre i fortsättningen.

Ehuru lantbruksstyrelsen av skäl, som nu angivits, ansett sig böra avstyrka såväl tanken på en statlig reglering av rätten att arrendera jordbruksfastigheter som tanken på en skärpning av uppsiktslagens bestämmelser om byggnadsvanhävd, vill styrelsen i detta sammanhang peka på ett annat område, där en ändring av gällande lagbestämmelser synes kunna få en viss betydelse för möjligheterna att förhindra olämpliga sammanföranden av brukningsenheter. Styrelsen åsyftar här utformningen av arrendebestämmelserna i 2 kapitlet lagen om nyttjanderätt till fast egendom. Lantbruksstyrelsen har rörande dessa flera gånger tidigare i framställningar till Kungl. Maj:t framhållit behovet av en översyn av de sociala arrendebestämmelserna, därvid man bland annat borde överväga en uppmjukning av bestämmelserna om jordägarens byggnadsskyldighet men också möjligheten att bereda arrendatorn en mera tryggad besittningsrätt. Det torde icke kunna råda något tvivel om att en mera lämplig avvägning i förstnämnda avseende skulle vara ägnad att minska benägenheten att utarrendera jord som sidobruk och att i övrigt sammanföra var för sig bärkraftiga brukningsenheter. Sedan riksdagen numera i skrivelse den 10 april 1956 (Nr 154) till Kungl. Maj:t hemställt om en översyn av arrendelagstiftningen, kan lantbruksstyrelsen beträffande den nu berörda frågan inskränka sig till att understryka vikten av att denna översyn vidtages snarast möjligt.

Vid sagda översyn torde det emellertid vara anledning att uppmärksamma även en annan fråga, nämligen giltighetstiden för sidoarrenden. I lantbruksnämndernas verksamhet för främjande av den yttre rationaliseringen och för tillämpning av uppsiktslagen visar det sig ej sällan, att dylika sidoarrenden ingås på ett sätt, som försvårar en ändamålsenlig utveckling av jordbruket. Svårigheten ökas i båda fallen ofta genom att avtalen ingås för så lång tid, att de på ett olyckligt sätt låsa fast utvecklingen och för avsevärd tid framåt förhindra mera ändamålsenliga dispositioner. Vad

den yttre rationaliseringen angår förekommer det sålunda ej sällan att ägaren av en fastighet, vilken icke är lämpad att bestå som självständig brukningsenhet men däremot väl behövs till förstärkning av ett angränsande jordbruk, utarrenderar densamma — helt eller delvis — icke till ägaren av det jordbruk, som är i behov av förstärkning utan till någon annan jordbrukare, vars jordbruk icke kan anses vara i behov av förstärkning eller är så beläget att ett sambruk måste anses mindre lämpligt. Gäller arrendet, vilket ofta är fallet, en förhållandevis lång tid, kan detta betyda att möjligheterna att åstadkomma en förstärkning av det ofullständiga jordbruket äro stängda under hela denna tid, även om ägaren av det utarrenderade jordbruket senare skulle ändra sig och vara beredd att sälja sin fastighet till det ofullständiga jordbrukets ägare eller till lantbruksnämnden. Vad vidare angår det fallet, att ägaren av ett i och för sig fullt bärkraftigt jordbruk utarrenderar dettas inägojord såsom sidoarrende till innehavaren av ett annat fullt bärkraftigt jordbruk, torde man visserligen, såsom längre fram skall närmare beröras, vid bedömningen av, huruvida med stöd av uppsiktslagen krav bör resas på att byggnadsbeståndet å förstnämnda fastighet skall vidmakthållas, icke böra taga hänsyn till den omständigheten, att ägaren genom utarrendering för en måhända avsevärd tid framåt avhänt sig dispositionsrätten till inägojorden. Detta synes vara det enda möjliga förfaringssättet, eftersom man i annat fall skulle nödgas godtaga även sådana dispositioner, som helt strida mot de allmänna jordpolitiska riktlinjerna och uppsiktslagen sålunda skulle kunna sättas helt ur spel. Det är emellertid samtidigt klart, att det ändock — särskilt ur psykologisk synpunkt — kan te sig mindre tillfredsställande för uppsiktsorganet att exempelvis behöva framtvinga investeringar i ekonomibyggnader å en fastighet, ehuru man vet att innehavaren av ett annat jordbruk har nyttjanderätt till jorden för ett avsevärt antal år framåt och det därför ingalunda är säkert att byggnaderna komma att bli utnyttjade på avsett sätt.

De olägenheter, som nu berörts, skulle åtminstone delvis kunna avhjälpas, därest giltighetstiden för arrenden av nu nämnt slag vore begränsad till en relativt kort period, och möjlighet sålunda funnes för markens ägare att vid periodens slut ompröva det sätt, på vilket han önskar disponera marken. Det synes därför kunna övervägas, om ej i arrendelagstiftningen borde införas bestämmelser av innebörd att arrenden av nu nämnt slag, även om längre arrendetid är avtalad, ej skola gälla längre tid än förslagsvis fem eller eventuellt tio år. En sådan begränsning skulle ju dessutom kunna tänkas få den konsekvensen, att den skulle minska benägenheten att arrendera jord såsom sidoarrende, vilket ur vissa synpunkter skulle kunna vara en fördel. En begränsning av nu nämnt slag skulle uppenbarligen vara av väsentligt mindre ingripande natur än den reglering av rätten att

arrendera jord, som tidigare berörts, och synes därför ej böra inge samma betänkligheter som sagda reglering. Det skulle nämligen stå parterna fritt att ingå nytt arrendeavtal vid utgången av den lagstadgade arrendeperioden. Lantbruksstyrelsen förbiser emellertid ej, att det oaktat vissa erinringar kunna göras även mot en lagstiftning av den innebörd, som nu antytts. Bland annat kan det nämligen uppenbarligen många gånger, även då det är fråga om sidoarrenden, föreligga ett fullt legitimt intresse hos arrendatorn av att ha dispositionsrätten till marken tryggad för längre period. En begränsning av arrendetiden kan vidare lätt tänkas leda till försämrad skötsel av marken och på så sätt bli till nackdel för jordbruket. Slutligen kan det även tänkas erbjuda svårigheter att på ett lämpligt sätt avgränsa de arrenden, som skola omfattas av begränsningen. Innan man tar definitiv ställning till frågan synes det därför nödvändigt att dess konsekvenser i olika avseenden noga övervägas. Med hänsyn till det sammanhang frågan har med spörsmålet om utformningen av arrendelagstiftningen i övrigt, synes ett sådant övervägande böra göras i samband med den av riksdagen begärda översynen av arrendelagstiftningen. Lantbruksstyrelsen får därför hemställa, att det åt de sakkunniga, som kunna erhålla i uppdrag att företaga nämnda översyn, måtte uppdragas att överväga även frågan om en begränsning av giltighetstiden för sidoarrenden.

SJUNDE KAPITLET

Allmänna riktlinjer för tillämpningen av uppsiktslagstiftningen

Med hänsyn till den snabba takt, i vilken jordbrukets förvandling nu sker, och de stora skillnader, som föreligga mellan olika delar av landet, torde det icke vara lämpligt att i en lagstiftning av detta slag söka uppdraga detaljerade riktlinjer rörande lagens handhavande, utan bedömningen härav måste i stor utsträckning överlämnas åt de organ, som skola handha tillämpningen av lagen. Under alla förhållanden är det emellertid självfallet av utomordentlig vikt, att lagen ej skall tillämpas på ett sådant sätt, att den kan komma att hämma en i och för sig ofrånkomlig utveckling eller leda till improduktiva investeringar. Utöver vad som redan anförts rörande syftet med lagstiftningen torde därför vissa synpunkter av mera principiell art här böra behandlas.

Rörande de allmänna riktlinjerna för rationaliseringssträvandena i fråga om jordbrukets struktur har dåvarande chefen för jordbruksdepartementet i propositionen nr 75/1947 på tal om den allmänna målsättningen för jordbrukspolitiken anfört bland annat följande.

Särskilt måste strävandena inriktas på att brukningsdelarna skola bli sådana, att de möjliggöra ett effektivt utnyttjande av arbetskraften hos de i jordbruket sysselsatta personerna. Den nuvarande fastighetsindelningen, vilken till största delen tillkommit under tider, då förutsättningarna för jordbruksnäringen voro helt annorlunda än de nu äro och i framtiden kunna väntas bli, får härvid ej stå hindrande i vägen om man, utan att andra viktiga intressen åsidosättas, genom ändringar av densamma kan förbättra förutsättningarna för jordbruksdriften och inkomstmöjligheterna för jordbrukets utövere. Den på många håll alltför långt gångna ägosplittringen måste därför avhjälpas genom åtgärder i syfte att giva de brukningsdelar, vilkas innehavare väsentligen hämta sin inkomst från jordbruket, en sådan storlek och form, att framstegen på det jordbrukstekniska området kunna utnyttjas och brukarna få full och effektiv sysselsättning. Redan de topografiska förhållandena göra emellertid, att en mera allmän förändring av det svenska jordbrukets struktur i riktning mot verkliga storbruk icke kan komma ifråga. Man torde därför enligt min mening vid arbetet med förbättring av de till storlek och form olämpliga brukningsdelarna böra utgå från att vårt jordbruk även framgent i huvudsak kommer att vara ett bondejordbruk och att strävandena böra inriktas på att få till stånd brukningsdelar av bondejordbrukets storlekstyp.

Såsom flera gånger framhållits i olika sammanhang innebär en dylik målsättning, att man i rationaliseringsarbetet icke kan arbeta med någon

statisk fastighetstyp såsom mönster för vad som bör eftersträvas utan tvärtom måste vara beredd att ta hänsyn till de förändringar av mera varaktig art, som successivt kunna inträda i jordbrukets produktionsförhållanden liksom i näringslivet i övrigt. I själva verket ha också betydande förändringar inträtt redan under den relativt korta tid, som förflutit efter tillkomsten av 1947 års jordbruksbeslut. De förändringar som skett i fråga om produktionens storlek och avsättningsförhållandena, särskilt då avsättningsförhållandena utomlands, torde göra att man nu bör se på frågan om en minskning av jordbruksarealen något annorlunda än vad man gjorde år 1947. Av ännu större betydelse i fråga om jordbrukets strukturförhållanden äro emellertid de förändringar i möjligheterna att effektivt utnyttja mänsklig arbetskraft och maskiner samt därmed även i den inbördes lönsamheten olika storleksgrupper emellan, som bland annat den fortgående mekaniseringen och rationaliseringen i övrigt fört med sig.

Hur bland annat de faktorer, som nyss berörts, påverkat lönsamheten i olika storleksgrupper, kan belysas av följande ur jordbruksprisutredningens betänkande hämtade tablå, vilken anger produktionskostnadsprocenten (d. v. s. produktionskostnaderna i procent av intäkterna) inom olika storleksgrupper i medeltal 1939/40—1941/42 och 1950/51—1952/53.

	2—5 ha	5—10 ha	10—20 ha	20—30 ha	30—50 ha	över 50 ha
1939/40—1941/42	125	112	102	95	93	94
1950/51—1952/53	148	130	116	106	98	94

Tablåen visar, att skillnaderna i produktionskostnader mellan olika storleksgrupper ökat väsentligt. Det var medeltalen för den första treårsperioden, som låg till grund för jordbrukskommitténs bedömningar. Som framgår av ovanstående siffror var skillnaden mellan jordbruk i storleksgruppen 20—30 ha och större jordbruk då mycket obetydlig. Icke heller mellan de förstnämnda och jordbruken i storleksgruppen 10—20 ha var skillnaden mer än 7 procent. Därefter har emellertid skillnaden mellan jordbruk i olika storleksgrupper vuxit starkt, och denna skillnad har ytterligare accentuerats under år 1954. Enligt de preliminära siffrorna för sistnämnda år var nämligen produktionskostnadsprocenten i de olika storleksgrupperna då följande:

	2—5 ha	5—10 ha	10—20 ha	20—30 ha	30—50 ha	50—100 ha
Preliminära tal för år 1954	—	142	125	113	104	100

Det är också påtagligt, att det hos de jordbrukare, som äro helt eller huvudsakligen beroende av själva jordbruket för sin försörjning men vilkas brukningsdelar äro ofullständiga eller arealmässigt tillhöra basjordbru-

kets storleksgrupp, i regel föreligger ett starkt intresse av att utöka sina fastigheter för att därigenom få bättre balans mellan de olika produktionsfaktorerna och större möjligheter att uppnå full lönsamhet.

Av särskild betydelse för den nu berörda utvecklingen har givetvis mekaniseringen varit, då den på samma gång successivt flyttat uppåt gränsen för den areal, som lämpligen kan skötas inom familj jordbrukets ram, samt medfört ett behov för brukaren av att kunna slå ut de ökade maskinkostnaderna på största möjliga produktion. Det torde vara realistiskt att räkna med att gränsen här ännu ej är nådd. I detta sammanhang får särskilt beaktas, att mekaniseringen och den därav följande minskningen i behovet av mänsklig arbetskraft per arealenhet hittills i främsta rummet berört växtodlingen, samt att strävandena till arbetsförenkling och ökad effektivitet i fortsättningen med all sannolikhet i högre grad än hittills komma att beröra djurskötseln, där även ännu mycket torde finnas att göra.

Den relativa tillbakagången i de mindre jordbrukens lönsamhet beror otvivelaktigt främst på att möjligheterna att genom en ekonomiskt förnuftig mekanisering och på annat sätt öka effektiviteten där äro mycket mer begränsade än vad fallet är vid de något större jordbruken. Den mekanisering, som skett vid de mindre jordbruken, har i själva verket understundom inneburit en övermekanisering, som ur rent ekonomiska synpunkter medfört en försämring av lönsamheten i stället för en förbättring av densamma. Byggnadskostnaderna bli vidare proportionsvis mycket mer betungande, och dessa jordbruk träffas därför särskilt hårt av den stegring, som inträffat i byggnadskostnaderna. Vad särskilt angår de jordbruk, vilka närmast ha karaktären av stödjordbruk, har dessutom en annan faktor otvivelaktigt bidragit till att minska intresset för denna typ av jordbruk, nämligen det förhållandet att sysselsättningsmöjligheterna och inkomstmöjligheterna utanför jordbruket under så gott som hela den gångna tiden varit goda. Icke minst gäller detta skogsbygderna. Det är knappast ägnat att förvåna att uppskattningen av stödjordbrukets betydelse minskas, om brukaren kan få en för hans och hans familjs behov tillräcklig inkomst genom arbete utanför jordbruket och även räknar med att sådana arbetsmöjligheter skola föreligga mera kontinuerligt.

I den proposition (nr 78/1947), vilken ligger till grund för nu gällande uppsiktslag, betonades särskilt sambandet mellan uppsiktslagstiftningen och de allmänna rationaliseringssträvandena. Departementschefen framhöll sålunda, att uppsiktslagstiftningen naturligen icke finge ges en sådan utformning, att densamma reste hinder för de allmänna rationaliseringssträvandena, exempelvis genom att försvåra en ur rationaliseringssynpunkt önskvärd sammanslagning av två bruksdelar. Samtidigt framhöll han att sambandet mellan uppsiktslagstiftningen och rationaliseringsarbetet även hade en positiv funktion, i det att den borde syfta till att hindra att

genom enskilda jordägares åtgöranden sådana förändringar vidtoges i jordbrukets struktur och brukningsförhållanden, som försvårade en ändamålsenlig lösning av rationaliseringsproblemen.

Betydelsen av att dessa synpunkter beaktas vid utformningen och tillämpningen av uppsiktslagstiftningen bör även nu understrykas. Icke minst gäller detta synpunkten, att uppsiktslagstiftningen icke — liksom givetvis icke heller jordförvärvslagstiftningen — får användas för att hindra en ur rationaliseringssynpunkt önskvärd sammanslagning av brukningsdelar. I detta sammanhang kan det vara anledning att erinra om att det nya prissättningssystem, som enligt riksdagens beslut hösten 1955 hädanefter skall tillämpas i fråga om jordbrukets produkter, innebär att frågan huruvida jordbruksbefolkningen skall kunna erhålla och bevara inkomstlikställighet med andra befolkningsgrupper i högre grad än vad hittills varit fallet blir beroende på den rationaliseringstakt, som jordbruket kan hålla. Sedan väl prisstödets storlek fastställts vid början av en prissättningsperiod, kommer ju nämligen storleken av den inkomstförbättring, som jordbruket kan ernå under loppet av sagda period, att — bortsett från eventuella förändringar i världsmarknadspriserna — helt bli beroende av den ökning av effektiviteten, som jordbruket självt kan åstadkomma under perioden. Det skulle med hänsyn härtill vara orimligt om man från det allmännas sida skulle motsätta sig sådana förändringar i strukturen, som kunna vara nödvändiga för att principen om inkomstlikställighet skall kunna realiseras i de enskilda fallen.

Vid tillämpningen av uppsiktslagstiftningen måste man emellertid även beakta, att de önskemål, som man vill tillgodose medelst lagen, ingalunda gå alla i samma riktning utan tvärtom kunna komma i konflikt med varandra.

Så till exempel borde man, om man enbart hade att beakta det allmänna intresset av att produktionsförmågan skall utnyttjas effektivt och onödiga investeringar undvikas, vid tillämpningen av uppsiktslagstiftningen godtaga även långt gående sammanslagningar av brukningsenheter, förutsatt att de tillgodose nyssnämnda önskemål. Å andra sidan kan intresset av att hindra en kraftig avfolkning av en bygd synas motivera en strävan att i största möjliga utsträckning bevara befintliga brukningsenheter eller i vart fall en restriktiv inställning till sammanslagningar och nedläggningar. Även då det enbart är fråga om ekonomiska synpunkter, kan det vidare lätt bli en motsatsställning mellan det mera långsiktiga betraktelsesätt, som det allmänna har att anlägga, och den bedömning av åtgärdens lönsamhet på kortare sikt, som den enskilde jordägaren ofta kan finna det mest naturligt att anlägga. En investering i en fastighet, exempelvis uppförande av nya ekonomibyggnader, vilken enligt den av statsmakterna godkända prispolitiken bör kunna väntas bli lönsam på lång sikt, kan sålunda det

oaktat te sig påtagligt oförmånlig för den jordägare, som räknar med att behöva avhända sig fastigheten efter ett kortare antal år och ej kan beräkna att vid försäljningen kunna få ut ett merpris för fastigheten motsvarande sagda investering.

Hur dylika konfliktsituationer skola lösas framgår delvis av de allmänna jordbrukspolitiska riktlinjer, som statsmakterna uppdragit. Enligt dessa bör man ju, såsom förut påpekats, vid tillämpningen av jordförvärvslagstiftningen — såvida ej vissa särskilda förutsättningar äro för handen — ej tillåta sammanslagningar av jordbruk, vilka kunna anses lämpade för sitt ändamål. Detta innebär att statsmakterna ansett fördelarna av att bevara ett relativt stort antal bärkraftiga och effektivt skötta familjejordbruk väga tyngre än den vinst, som möjligen rent driftsekonomiskt skulle kunna ernås om dylika jordbruk sammansloges i större enheter. Det torde då vara uppenbart att man även bör följa motsvarande linje vid tillämpningen av uppsiktslagstiftningen.

Likaså torde det i och för sig vara klart att man, om det blir fråga om att med stöd av lagen framtvinga åtgärder, vilka enligt den gällande prispolitiken kunna väntas bli lönsamma på lång sikt, i princip icke bör godtaga invändningen att de ifrågasatta investeringarna icke kunna väntas bli lönsamma för den, som skulle åläggas att göra dem. En konsekvens härav är att den jordägare, som under en följd av år underlåtit att vidtaga erforderliga underhålls- och reparationsåtgärder å de till fastigheten hörande byggnaderna, icke bör kunna undgå skyldighet att sätta byggnaderna i stånd enbart genom en hänvisning till att en sådan åtgärd skulle vara ekonomiskt förlustbringande för honom.

Vad förut sagts om att en anpassning av jordbruksproduktionens storlek till de föreliggande avsättningsförhållandena bör ske på ett sätt, som ej enbart tar hänsyn till de rent ekonomiska synpunkterna utan även beaktar de olika bygdernas intressen, innebär jämväl att man vid prövning av frågor om överföring av jordbruksjord till skog har att beakta ej blott de ekonomiska konsekvenser en sådan åtgärd skulle få för markägaren utan även de konsekvenser den skulle få för bygden. Över huvud taget kan det förhållandet, att en dylik överföring skulle möjliggöra ett ekonomiskt sett förmånligare utnyttjande av marken, endast utgöra en av de faktorer — ehuru självfallet en viktig sådan — som måste beaktas i sammanhanget.

I fråga om de fall, då man har att ta ställning till huruvida man medelst uppsiktslagens hjälp bör söka hindra ett nedläggande av ett uppenbarligen icke lönsamt jordbruk eller en sammanslagning av ofullständiga jordbruk i syfte att bilda ett mera bärkraftigt jordbruk, vill lantbruksstyrelsen åter framhålla, att det enligt styrelsens mening skulle vara både oriktigt och orealistiskt att räkna med att man genom uppsiktslagstiftningens hjälp skall kunna bevara en befolkning i en viss bygd utöver vad som motsvaras

av de i bygden förefintliga produktionsresurserna och inkomstmöjligheterna, eller att hålla kvar brukare å avsides belägna ställen. Ej heller kan det anses ligga i bygdens eget verkliga intresse, att man skulle söka bevara en indelning av jordbruket i brukningsenheter, som ur jordbruksekonomiska synpunkter är uppenbart olämplig. Tvärtom torde utsikterna att hålla jordbruket vid liv i regel ökas, om man tillvaratar de möjligheter, som kunna finnas till en anpassning till en mera lönsam jordbruksdrift. En ofta förekommande situation kan med hänsyn härtill bli, att den till en brukningsenhet hörande jorden bör hållas i hävd för att kunna användas som komplettering av angränsande jordbruk, medan däremot något krav på åtgärder för vidmakthållande av byggnadsbeståndet å brukningsenheten icke bör uppställas.

Vad särskilt angår sådana ofullständiga jordbruk, som närmast ha karaktären av stödjordbruk, ge dessa ju, såsom framgår av resultaten av den jordbruksekonomiska undersökningen, lönsamhetsmässigt sett ett mycket svagt utbyte för det kapital och det arbete, som nedläggs i jordbruket. Värdet av dessa jordbruk beror därför helt på hur högt brukaren uppskattar den nytta han kan ha av jordbruket därigenom att det utgör en bisyssla för honom och medlemmar av hans familj och även i viss mån kan utgöra en sysselsättnings- och försörjningsreserv. Det synes böra vara denna brukarens egen bedömning, som bör vara utslagsgivande, och det torde följaktligen icke böra komma ifråga, att man från det allmännas sida i dylika fall skulle söka framtvunga investeringar, som icke kunna förväntas ge skälig avkastning och stå i strid mot brukarens egna önsksningar.

Ett särskilt problem utgör frågan, vilken hänsyn man vid bedömningen av en fastighets bärkraft och förutsättningar att bestå skall taga till förekomsten av skog å fastigheten. Rörande denna fråga må först erinras att det i de allmänna riktlinjerna för jordbrukspolitiken förutsatts, att i skogsbygderna själva jordbruket — även då det är av basjordbrukets storlek — i regel icke kommer att kunna uppnå full lönsamhet men att vad som fattas i lönsamheten vid jordbruket skall kunna utfyllas av inkomst av skog och skogsarbete. I enlighet härmed torde den omständigheten, att själva jordbruket å en fastighet, till vilken jämväl hör skogsmark, icke är eller kan väntas bli fullt lönsamt, icke i och för sig kunna godtagas som skäl för att fastigheten skall få upphöra att utgöra en särskild brukningsenhet. Är skogsinnehavet så stort, att fastigheten som helhet betraktad kan anses utgöra en bärkraftig brukningsenhet, torde avgörandet i stället böra träffas med utgångspunkt från vad som i längden kan väntas bli mest förmånligt för bygdens näringsliv. Beträffande frågan, hur man i dylikt fall skall förfara, därest det i och för sig anses mest önskvärt att fastigheten skall disponeras för förstärkning av andra jordbruk, vill lantbruksstyrelsen hänvisa till vad som anföres i nästföljande kapitel.

Vad nyss sagts innebär alltså, att i skogsbygderna de rent ekonomiska synpunkterna i stor utsträckning böra få vika för mera allmänna näringspolitiska överbägganden. Styrelsen vill dock även i detta sammanhang understryka, att det i längden icke torde vara möjligt att medelst en uppsiktslagstiftning trygga uppehållandet av ett jordbruk, om detta ger så dålig ersättning för nedlagt arbete och kapital, att brukaren, med hänsyn till de möjligheter han har att få mera lönande sysselsättning, icke längre har något intresse för jordbruket.

Av skogsbygdernas jordbruk intaga de, som ägas av icke-jordbrukare, en särställning, i det att de oftast äro utarrenderade och brukaren givetvis då icke har det stöd, som skogen å fastigheten eljest skulle kunna utgöra. Detta förhållande torde dock ej böra föranleda, att frågan om förutsättningarna för uppehållande av jordbruket bedömes annorlunda än vad som skulle ha varit fallet, därest brukaren ägt fastigheten.

ÅTTONDE KAPITLET

Användning av uppsiktslagstiftningen i rationaliseringssyfte

En fråga av stor praktisk betydelse för utformningen och tillämpningen av uppsiktslagstiftningen är huruvida denna lagstiftning — vid sidan av uppgiften att motverka vanhävd å jord och hindra ett ur jordbruks- och näringspolitiska synpunkter olämpligt sammanförande av brukningsenheter eller nedläggande av jordbruk — även skall kunna användas såsom påtryckningsmedel i syfte att underlätta en önskad yttre rationalisering.

Synpunkten att använda uppsiktslagstiftningen som ett påtryckningsmedel för att nå andra verkningar än dem, som direkt angivas i lagen, har uppenbarligen icke varit helt främmande för dem, som haft att utforma eller tillämpa tidigare lagstiftning på området. Detta framgår exempelvis av att 1944 års vanhävdsutredning uttalat att en allmän uppsiktslagstiftning ofta torde såsom en önskvärd biverkan leda till att odlad jord, som brukas av personer, vilka icke intressera sig för dess ändamålsenliga skötsel, övergår till lämpligare brukare samt att det i åtskilliga fall visat sig möjligt för de då verksamma jordbrukskommissionerna att efter förhandlingar med ägare till jordbruksfastigheter, som utsatts för vanhävd, förmå ägarna att försälja eller utarrendera fastigheterna. Här torde närmast ha åsyftats en överföring av ägande- eller brukanderätten till andra brukarekategorier utan samband med storleksrationalisering. Sedan det allmänna börjat aktivt verka för jordbrukets yttre rationalisering, har emellertid självfallet också frågan om möjligheten att använda uppsiktslagen för att främja en överföring av vanhävdade fastigheter till just sådana brukare, som äro i behov av kompletteringsjord, aktualiserats.

En ej sällan förekommande situation är exempelvis den att en jordbruksfastighet, som äges av en icke-jordbrukare och vars byggnader äro så förfallna, att omfattande upprustningsåtgärder krävas, om fastigheten skall kunna skötas som särskild brukningsenhet, är väl lämpad att användas för förstärkning av ett eller flera angränsande ofullständiga jordbruk. Om fastigheten använts för sistnämnda ändamål, vilket skulle ha stått i full överensstämmelse med de allmänna riktlinjerna för jordbrukets yttre rationalisering, skulle det uppenbarligen icke längre ha funnits någon anledning att kräva ett istandsättande av byggnaderna å den förstnämnda

fastigheten. Om ägaren av densamma emellertid icke är villig att sälja fastigheten eller att upprusta byggnaderna å densamma, blir frågan huruvida man bör kunna meddela föreläggande om upprustningen av fastigheten i mer eller mindre klart uttalat syfte att ägaren härigenom skall förmåås att överlåta fastigheten hellre än att påtaga sig de kostnader, som äro förenade med en upprustning av densamma.

I princip synes man vid diskussionen av denna fråga böra skilja mellan det fallet, att den ifrågavarande fastigheten är bärkraftig och det således, därest något behov av att använda fastigheten för förstärkningsändamål icke förelegat, skulle ha varit fullt motiverat att påfordra upprustning av densamma, och det fallet, att fastigheten är att beteckna som ett ofullständigt jordbruk med så ringa bärkraft, att det icke kan anses rimligt att söka framtvinga några större investeringar i syfte att bevara fastigheten som självständig brukningsenhet.

Vad angår det senare fallet, d. v. s. då en vanhävdad fastighet, som behövs för kompletteringsändamål, har så ringa bärkraft, att de investeringar, som skulle erfordras för att upprusta fastigheten och bevara den som självständig brukningsenhet, överstiga vad som sakligt sett kan anses försvarligt, är det klart, att ett åläggande att vidtaga dylik upprustning skulle utgöra ett synnerligen effektivt påtryckningsmedel för att framtvinga försäljning av fastigheten. Enligt styrelsens bestämda uppfattning bör det emellertid ej få ifrågakomma att begagna uppsiktslagen på dylikt sätt. Detta skulle ju innebära att man införde ett nytt tvångsmedel i rationaliseringsarbetet, vilket dessutom skulle vara av föga tilltalande slag, eftersom det skulle baseras på ett hot om åläggande att vidtaga åtgärder, som i och för sig icke äro påkallade ur samhällsintressets synpunkt.

Är fastigheten åter i och för sig bärkraftig eller i vart fall så pass bärkraftig, att den efter viss komplettering bör kunna bestå på lång sikt synes det icke kunna betecknas som något avsteg från de allmänna jordbrukspolitiska riktlinjerna, om ägaren ställes inför valet att antingen upprusta fastigheten eller — om så skulle anses önskvärt ur rationaliseringsynpunkt — överlåta fastigheten för förstärkningsändamål. Det bör alltså under sådana förhållanden ej anses oriktigt om det, samtidigt som ett föreläggande att upprusta fastigheten meddelas, klargöres, att detta föreläggande kan återkallas, därest fastigheten överlåtes för kompletteringsändamål på ett ur jordbrukspolitiska synpunkter lämpligt sätt.

Den nu nämnda situationen kan självfallet endast mera sällan komma att inträffa i fråga om fastigheter, där den odlade jorden är så stor och av sådan beskaffenhet, att själva jordbruket måste betecknas som fullt bärkraftigt. I sådana fall torde nämligen ett sammanförande av fastigheten med annan eller andra brukningsenheter endast mera sällan kunna an-

ses stå i överensstämmelse med de jordbrukspolitiska riktlinjerna. Äro byggnaderna dåliga å den bärkraftiga fastigheten men goda å den eller de fastigheter, som äro i behov av komplettering, kan det dock stundom tänkas vara i god överensstämmelse med sagda riktlinjer att använda den förstnämnda fastigheten för förstärkning av andra.

Däremot får den nu nämnda frågeställningen stor betydelse i de i praktiken talrikt förekommande fall, där själva jordbruket å fastigheten icke är lönsamt men till jordbruket hör skog i sådan utsträckning att fastigheten är att beteckna som ett bärkraftigt jordbruk. I dylika fall uppkommer emellertid ett annat problem, nämligen frågan hur det skall förfaras med den till fastigheten hörande skogsmarken.

Särskilt i de fall, då fastigheten omfattar förhållandevis stor skogsmarksareal, möter i praktiken ofta den situationen att ägaren förklarar sig villig att överlåta fastighetens inägojord och eventuellt någon del av skogsmarken men däremot under alla förhållanden önskar behålla huvuddelen av sistnämnda mark. Frågan blir då hur man från statsmakternas sida skall ställa sig till tanken på dylika överlåtelser, vilka ju skulle komma att medföra ett skiljande av jord från skog.

Jorddelningslagen intar i princip en restriktiv inställning till tanken på att skilja skog från jord. Efter de skärpningar av bestämmelserna härom, som vidtogos år 1947, innebära sagda bestämmelser i huvudsak följande.

Huvudregeln återfinnes i 19 kap. 3 § första momentet första stycket jorddelningslagen. Där stadgas, att avstyckning från jordbruksfastighet ej må äga rum, om ändringen i fastighetsindelningen skulle för jordbruksnäringen medföra men av någon betydelse. Sker avstyckningen för jordbruksändamål fordras för att tillstånd till densamma skall få lämnas, att ändringen i fastighetsindelningen kan antagas för jordbruksnäringen medföra fördel, som överväger med delningen förenade olägenheter.

Om behandlingen av skog ges vidare en särskild regel i andra stycket av samma moment. Där föreskrives nämligen att det i ort, där det i allmänhet på grund av natur- och näringsförhållandena förutsättes att jordbruksfastighet, som ej är att hänföra till stödjordbruk, har skog till husbehov eller eljest såsom stöd åt jordbruket, vid tillämpningen av första stycket skall anses såsom menligt för jordbruksnäringen att skogsmark skiljes från odlad jord, såvida ej skogsmarken tillägges jordbruksfastighet eller med hänsyn till skogstillgången i orten prövas icke behöva bibehållas vid jordbruket därstädes.

Enligt sistnämnda bestämmelse skall alltså — bortsett från de fall, då det ej föreligger något behov av att jordbruket i orten kompletteras med skog — en uppdelning av en fastighet, som innebär att hela dess skogsmark eller en del av denna avskiljes från fastigheten i övrigt för att utgöra en särskild skogsfastighet, anses som menlig för jordbruksnäringen. Finns

det ej i orten något jordbruk, som behöver komplettering med skog, föreligger däremot ur nu anförda synpunkter ej något hinder mot avstyckningen, utan dennas tillåtlighet får bedömas med hänsyn till det allmänna kravet på att styckningsdel skall vara varaktigt lämpad för sitt ändamål samt kravet på att — vid avstyckning för jordbruksändamål — ändringen i fastighetsindelningen kan antagas för jordbruksnäringen medföra fördel, som överväger med delningen förenade olägenheter.

Att behov av komplettering med skog ej föreligger hör emellertid till undantagen i de trakter, där den yttre rationaliseringen på jordbrukets område är aktuell och detta är fallet även i de övervägande delarna av skogsbygderna. I praktiken har man därför regelmässigt att räkna med att ett skiljande av skog från en jordbruksfastighet är att anse som menligt för jordbruksnäringen. För att avskiljandet det oaktat skall få ske fordras då — såsom nyss nämnts — att ändringen i fastighetsindelningen kan antagas för jordbruksnäringen medföra fördel, som överväger de med delningen förenade olägenheterna.

I prop. nr 232/1947 behandlade departementschefen närmare frågan om de fall, där ett skiljande av skog från jord skulle kunna få ske och anförde därom bl. a. följande:

Till en början är att märka, att förbudet är begränsat till orter, där med hänsyn till natur- och näringsförhållanden jordbruket i allmänhet behöver stöd av skogsbruk. Hit äro tydligen i främsta rummet att hänföra de egentliga norrländska skogsbygderna. Men sådana orter, som åsyftas med stadgandet, torde även vara att finna i de skogrika delarna av mellersta och södra Sverige. Förbudet omfattar vidare icke sådan skog som med hänsyn till storleken och belägenheten av ortens tillgångar på jordbruksjord och skog icke behöver bibehållas vid ortens jordbruk. Man torde icke behöva räkna med att all till jordbruket för närvarande hörande skog alltid måste i hela sin utsträckning bibehållas därvid, vare sig nu detta beror på de betingelser under vilka jordbruket bedrives eller på skogens mängd eller belägenhet. Såsom de sakkunniga uttalat, torde icke allt utrymme för begreppet överloppsskog kunna anses ha försvunnit. Och även om skogen icke är att hänföra till överloppsskog i nu angiven bemärkelse, kan avstyckning enligt förslaget vara tillåten av den anledningen att den ändring i fastighetsindelningen, som därigenom uppkommer, kan vara till fördel för jordbruket. Skulle alltså ändamålet med avstyckningen vara att förbättra arronderingen på en intilliggande fastighet genom att lägga den odlade jorden till denna, utgör den omständigheten att genom avstyckningen uppkommer en särskild skogsfastighet icke i och för sig hinder mot avstyckningen. Avgörande för frågan om avstyckningens tillåtlighet bör vara, om sammanläggningen av de båda jordbruken framstår som så önskvärd ur det allmänna synpunkt, att den nytta, överföringen av den odlade jorden till den intilliggande fastigheten innebär för jordbruket, kan anses överväga den skada, som följer av skogens avskiljande från jordbruket. Allt kommer härvidlag att bero på omständigheterna i det särskilda fallet. Uppenbart torde vara, att vid bedömningen, huruvida ett avskiljande av skogen från en jordbruksfastighet bör tillåtas med hänsyn till att avstyckningen skulle öka möjligheterna att genomföra den yttre rationaliseringen, den största hänsyn bör tagas till den uppfattning, som uttalas av lantbruksnämnden.

Lantbruksstyrelsen vill rörande de bedömningsfrågor, som här uppkomma, inledningsvis framhålla, att det enligt styrelsens uppfattning är av största vikt, att det samband mellan jordbruk och skog, som nu föreligger, ej blott skall bibehållas utan även — i enlighet med de riktlinjer statsmakterna uppdragit — utvidgas genom fullföljande av arbetet med komplettering av ofullständiga jordbruk med skog. Styrelsen vill sålunda ingalunda förorda någon uppmjukning av den principiella ståndpunkt, som statsmakterna, på sätt framgår av den nyss lämnade redogörelsen, intagit i dessa frågor. Detta bör emellertid ej hindra att man inom den ram, som jorddelningslagstiftningen anger, söker att bedöma dylika frågor med hänsynstagande ej blott till den formella utan även till den reella effekten av de ifrågasatta åtgärderna.

I situationer av det slag, som förut berörts, är det enligt styrelsens mening uppenbart, att man till en början måste fästa stor vikt vid angelägenhetsgraden av det föreliggande kompletteringsbehovet i fråga om jordbruksjord. Är detta behov trängande, måste ett genomförande av den önskade förstärkningsåtgärden i och för sig te sig som en påtaglig fördel för jordbruksnäringen.

Vad därefter angår det men för jordbruksnäringen, som kan anses uppkomma därigenom att skogsmark skiljes från odlad jord, synes detta i realiteten ej alltid göra sig lika starkt gällande, då det är fråga om fastigheter, som redan gått ur den jordbrukande befolkningens hand. Beträffande fastigheter, som äro i bolags eller andra juridiska personers ägo, torde man till exempel knappast kunna hävda att skogen i verkligheten i någon mera påtaglig grad fullgör uppgiften som stöd åt jordbruket, och även i övrigt torde läget ej sällan beträffande fastigheter i icke-jordbrukares ägo vara sådant att utsikterna för att skogen, därest det fastighetsbildningsmässiga sambandet mellan densamma och jordbruket bibehålles, i realiteten skall komma jordbruket till godo, måste betecknas som ganska små. Särskilt får man räkna med att denna situation föreligger i fråga om fastigheter med liten åkerareal men betydande skogstillgångar.

En bedömning av vad som i realiteten bör anses som mest förmånligt för jordbruksnäringen bör därför ej sällan kunna leda till att man — framför en upprustning av en vanhävdad fastighet, som ur jordbruksekonomiska synpunkter kan vara av tivelaktigt värde — bör föredraga en lösning, som innebär att den till den vanhävdade fastigheten hörande jordbruksjorden samt — därest jämväl behov av förstärkning med skog föreligger i orten — skälig del av den till fastigheten hörande skogsmarken ställes till förfogande för kompletteringsändamål. En sådan lösning torde nämligen erbjuda betydligt större möjligheter i längden att bevara bärkraftiga jordbruk i orten.

En lösning av nyss nämnt slag synes i praktiken framför allt böra kunna övervägas, då den odlade jorden å den ifrågavarande fastigheten har för

ringa omfattning för att kunna anses som en ur driftsekonomisk synpunkt lämplig enhet och det samtidigt genom delningen skulle skapas möjlighet att åstadkomma en behövlig komplettering av ofullständiga jordbruk med skog. Är jordbruket å den ifrågavarande fastigheten av i och för sig önskvärd storlek, torde en delning av fastigheten däremot i allmänhet icke kunna anses lämplig ur jordpolitisk synpunkt. Undantagsfall kunna dock förekomma, då även i sådant läge som sist nämnts, fördelarna av delningen kunna anses överväga de nackdelar, som äro förenade med densamma.

En förutsättning för att en lösning av det slag, som nu angivits, skall kunna komma ifråga, måste givetvis också vara, att den skogsmark, som skulle bli kvar efter delningen, med hänsyn till areal och omständigheter i övrigt kan anses lämpad att utgöra en särskild skogsfastighet.

Den ståndpunkt, åt vilken lantbruksstyrelsen nu givit uttryck, synes i och för sig vara väl förenlig med avfattningen av bestämmelserna i 19 kap. 3 § jorddelningslagen och det förut återgivna uttalandet i propositionen nr 232/1947. Med hänsyn till frågans stora praktiska betydelse för tillämpningen av uppsiktslagen och arbetet med jordbrukets yttre rationalisering synes det emellertid ändock önskvärt att — till ledning för lantbruksnämndernas och jorddelningsmyndigheternas handläggning av dylika ärenden — statsmakternas ställning till densamma på nytt klargöres i samband med behandlingen av frågan om utformningen av den fortsatta uppsiktslagstiftningen.

Vad nu sagts innebär alltså, att enligt lantbruksstyrelsens uppfattning bedömningen av huruvida åtgärder enligt uppsiktslagen böra vidtagas eller ej, icke bör få påverkas av den omständigheten att det eventuellt kan framstå som önskvärt, att fastigheten eller del av denna skall bli disponibel för rationaliseringsändamål och att utsikterna härtill skulle ökas genom ett ingripande enligt uppsiktslagen, utan att det avgörande härvidlag bör vara huruvida dylika åtgärder äro påkallade ur de allmänna synpunkter, som ligga till grund för uppsiktslagstiftningen. Är så fallet bör det emellertid icke möta något hinder att man avstår från att påfordra utförandet av åtgärderna, därest dessa bli överflödiga genom en disposition av fastigheten, vilken med hänsyn till intresset av ett fullföljande av de allmänna jordbrukspolitiska riktlinjerna anses vara att föredraga framför den ifrågasatta upprustningen av fastigheten.

Lantbruksstyrelsen finner det nödvändigt att i detta sammanhang även något ingå på spørsmålet hur man, om det blir fråga om att tillämpa uppsiktslagens bestämmelser om byggnadsvanhävd, bör ställa sig till en invändning att någon byggnadsskyldighet ej bör åläggas med hänsyn till att fastighetens åkerjord är utarrenderad till någon närboende jordbrukare, vilken har densamma i sambruk med sin egen fastighet. Detta spørsmål

har en ej oväsentlig praktisk betydelse. Såsom lantbruksstyrelsen i andra sammanhang framhållit har under senare år en ökad tendens till dylika sidoarrenden gjort sig märkbar. Ofta torde anledningen härtill ha varit, att ägaren, t. ex. ett dödsbo efter en jordbrukare, funnit det förmånligare att tillsvidare behålla fastigheten och låta någon granne bruka jorden än att sälja densamma. Framförallt har så ofta skett, då fastigheten innehållit skog i större omfattning. Sådana jordbrukare, som på grund av ålder eller sjukdom sett sig nödsakade att upphöra med jordbruket, ha likaså ofta på grund av svårigheten att skaffa bostad på annan plats eller av liknande anledning föredragit att bo kvar på fastigheten och överlåta brukandet av jorden till någon granne framför att sälja fastigheten eller arrendera ut densamma såsom fristående brukningsenhet. Understundom torde emellertid också främsta motivet till att åkerjorden utarrenderats såsom sidoarrende ha varit önskemålet att på detta sätt söka undandraga sig den byggnadsskyldighet, som eljest skulle ha förelegat.

Om en varaktig sanering och förbättring av brukningsförhållandena skall komma till stånd bör den yttre rationaliseringen uppenbarligen ske ej i form av arrenden utan i den fastare form, som en överföring av äganderätten och en i anslutning därtill vidtagen förändring av fastighetsindelingen utgör. Ett arrende kan ju vara ingånget på relativt kort tid, och jordägaren kan vid arrendetidens utgång vägra att på nytt upplåta marken till den dittillsvarande brukaren eller ställa alltför höga krav i fråga om arrendets storlek. Åtminstone i de fall, då ägaren bor kvar å fastigheten, bli nämligen de sociala arrendebestämmelserna icke tillämpliga, och även om sagda bestämmelser äro tillämpliga har ägaren ju i vart fall möjlighet att återtaga fastigheten under eget bruk. Även då det sammanförande av mark, som kommit till stånd genom ett sidoarrende, representerar en ur rationaliseringssynpunkt lämplig lösning, utgör det därför ingen definitiv lösning av frågan, och brukaren saknar bland annat allttjämt det säkra underlag för investeringar i fråga om maskiner och byggnader, som äganderätten till den brukade marken utgör. Det skulle därför ur vissa synpunkter kunna anses önskvärt, att uppsiktslagen skulle kunna användas såsom påtryckningsmedel för att få till stånd en överföring av äganderätten. Det förekommer vidare, såsom tidigare framhållits, ej sällan att den lösning av brukningsförhållandena, som åstadkommits genom upplåtelse av en fastighets jordbruksjord såsom sidoarrende, icke överensstämmer med vad som kan anses lämpligt ur rationaliseringssynpunkt, exempelvis om jorden upplåtits till sambruk med en på tämligen stort avstånd belägen fastighet, oaktat en eller flera fastigheter i det omedelbara grannskapet äro i behov av och vilja förvärva tillskottsjord.

Även i sådana fall, som nu nämnts, böra enligt lantbruksstyrelsens uppfattning de allmänna synpunkter, som lantbruksstyrelsen förut anlagt på frågan om uppsiktslagens användande i rationaliseringsbefrämjande syfte,

tjäna till vägledning. Om den fastighet, vars jord är utarrenderad, har så ringa bärkraft att de investeringar, som skulle erfordras för att upprusta fastigheten och bevara den som självständig bruksningsdel, skulle överstiga vad som sakligt sett kan anses försvarligt, synes man alltså icke böra använda sig av uppsiktslagens bestämmelser om byggnadsvanhävd som påtryckningsmedel för att få till stånd en försäljning av fastigheten. Däremot bör i fråga om en bärkraftig eller i det närmaste bärkraftig fastighet ägaren kunna ställas inför valet att antingen upprusta fastigheten eller ock — om så skulle anses önskvärt ur rationaliseringssynpunkt — överlåta fastigheten för förstärkningsändamål. I det senare fallet torde, därest försäljning skulle komma ifråga, för befrielse från byggnadsskyldighet jämväl böra fordras, att fastigheten disponeras på ett sätt, som står i överensstämmelse med de av statsmakterna angivna riktlinjerna för rationaliseringsverksamheten.

NIONDE KAPITLET

Uppsiktslagstiftningens omfattning med hänsyn till skilda grupper av jordägare och brukningsenheternas storlek

Då lantbruksstyrelsen i kapitel VI behandlat frågan om behovet av en fortsatt uppsiktslagstiftning och därvid besvarat denna fråga jakande, har styrelsen därmed icke tagit ställning till spørgsmålet om denna lagstiftnings omfattning. Vad det därvid i främsta rummet gäller att taga ställning till är huruvida lagstiftningen lämpligen kan eller bör begränsas till att avse brukningsenheter, som ägas av vissa kategorier av jordägare eller som ligga över en viss storleksgräns.

A. Omfattning med hänsyn till skilda grupper av jordägare

Såsom framgår av den kortfattade redogörelse, vilken i kapitel II lämnats för innehållet av tidigare och nu gällande lagstiftning på området, sammanföll tillämplighetsområdet för lagstiftningen ända till år 1942 i princip med tillämplighetsområdet för den sociala arrendelagstiftningen. Sistnämnda år utvidgades emellertid, närmast av försörjningspolitiska skäl, uppsiktslagstiftningens räckvidd till att avse alla kategorier av jordägare och denna omfattning har bibehållits även i nu gällande lag.

Det är uppenbart, att det ur administrativa synpunkter skulle erbjuda vissa fördelar, om lagens tillämplighetsområde, på sätt exempelvis var fallet med 1927 års lag, kunde begränsas till de kategorier av jordägare, som omfattas av de sociala arrendebestämmelserna. Därigenom skulle ju antalet av de fastigheter, som falla under lagen, komma att inskränkas avsevärt och arbetet med tillsynen följaktligen underlättas. Denna synpunkt kan emellertid givetvis ej få vara avgörande för ställningstagandet till frågan, huruvida en dylik begränsning bör vidtagas eller ej, utan detta ställningstagande måste i stället baseras på en bedömning av den inverkan, som en dylik begränsning skulle få för möjligheterna att fullgöra de syften lagen skall tjäna.

Rörande denna fråga vill styrelsen framhålla följande.

Det synes ej kunna råda något tvivel om att en begränsning av lagens tillämplighetsområde på det sätt, som skedde i 1927 års lag, skulle medföra en mycket betänklig minskning av lagens effektivitet och därför icke kan förör-

das. Härvid torde man visserligen ej behöva fästa någon större vikt vid det förhållandet att ingripande enligt nu gällande lag, på sätt framgår av den i kapitel III intagna statistiken rörande av lantbruksnämnderna handlagda vanhävdsfall, i ett ej alldeles oväsentligt antal fall måst företagas även mot personer, vilka varit att hänföra till den jordbrukande befolkningen. Avgörande vikt synes i stället böra fästas vid det förhållandet, att en sådan begränsning i praktiken skulle på ett mycket betänkligt sätt försvaga den kontroll över förändringarna i jordbrukets struktur, som enligt vad styrelsen tidigare anfört i fortsättningen bör vara huvuduppgiften för uppsiktslagstiftningen. Såsom framhållits i kapitel VII, har man nämligen att räkna med att såväl överföring av jordbruksjord till skog som sammanförande av olika brukningsenheter i fortsättningen i rätt stor omfattning kommer att aktualiseras även beträffande jordbruksfastigheter, vilka ägas av personer tillhörande den jordbrukande befolkningen. Att då begränsa lagens giltighetsområde så att densamma skulle gälla endast i runt tal en fjärdedel — och i skogsbygderna, där ju frågor om överföring av jordbruksjord till skog kunna få särskild aktualitet — en ännu mindre del av den totala jordbruksarealen skulle uppenbarligen icke göra det möjligt för de organ som skola handha tillämpningen av lagen, att utöva nyss nämnda kontrollverksamhet på ett effektivt sätt. Det bör i detta sammanhang ej heller förbises att det, om den övervägande delen av åkerjorden, d. v. s. den jord som tillhör jordbrukare i egentlig mening, skulle undantagas från lagens tillämplighetsområde, självfallet skulle te sig mindre tilltalande och ofta kanske rentav vara meningslöst att beträffande fastigheter tillhörande övriga ägarekategorier, söka hindra åtgärder, vilka det övervägande antalet jordägare skulle få vidtaga fritt.

Vad nu anförts torde i och för sig vara tillräckligt för att motivera, att uppsiktslagstiftningen liksom för närvarande är fallet i princip bör gälla alla kategorier av jordägare. Det kan emellertid härutöver påpekas, att bland annat även vad i kapitel VIII sagts om uppsiktslagstiftningens uppgifter i samband med den yttre rationaliseringen i och för sig utgör ett starkt skäl för att lagen bör ha generell giltighet.

I vad nu sagts om att uppsiktslagstiftningen bör gälla alla kategorier av jordägare bör emellertid göras en inskränkning. Sagda lagstiftning har hittills icke ägt tillämpning å kronan tillhörig jord. I förarbetena till nu gällande uppsiktslag motiverades detta undantag (prop. nr 78/1947, sid. 62—63) med att det icke syntes lämpligt eller erforderligt att vid eventuell vanhävd å dylika fastigheter tillämpa ett förfarande av den art, som borde föreskrivas i en uppsiktslag — bland annat med särskilda förelägganden. Samtidigt betonades emellertid att med detta undantag självfallet icke avsåges att i fråga om jordbrukets vidmakthållande lägre anspråk borde ställas på kronan än på andra jordägare.

Någon anledning att ifrågasätta ett slopande av nämnda undantagsbestämmelse finns enligt styrelsens uppfattning icke. Styrelsen vill emellertid i detta sammanhang understryka vikten av att dispositionerna beträffande kronan tillhörig jord följa de riktlinjer, som genom uppsiktslagen uppställas för andra jordägares handlande. Främst beträffande fastigheter av ecklesiastisk natur har nämligen på vissa håll förmärkts en tendens hos de förvaltande organen att söka undandraga sig byggnadsskyldighet även i sådana fall, då det skulle stå i strid med de allmänna jordbrukspolitiska riktlinjerna att låta fastigheten upphöra att utgöra en särskild brukningsenhet.

Lantbruksstyrelsen förordar alltså, att uppsiktslagen i fortsättningen, liksom för närvarande är fallet, skall gälla alla kategorier av jordägare med undantag för kronan.

B. Omfattning med hänsyn till brukningsenheternas storlek

De synpunkter, som enligt vad lantbruksstyrelsen förut anfört tala för att en uppsiktslagstiftning bör finnas även i fortsättningen, kunna knappast åberopas med samma styrka beträffande alla de fastigheter, som innehålla någon areal odlad jord. Ju mindre brukningsenhetens åkerareal är, desto mindre blir också uppenbarligen vikten ur det allmännas synpunkt av att jordbruket bibehålles eller att i vart fall dispositionerna beträffande det samma underkastas kontroll och desto större bli samtidigt de praktiska svårigheterna att tillämpa uppsiktslagens bestämmelser. I själva verket ha också samtliga de uppsiktslagar, som hittills funnits, innehållit stadganden av innebörd att lagarna endast skolat gälla brukningsdelar, vilkas odlade jord överstigit en viss minimiareal. Arealgränsen var fram till ikraftträdandet av 1942 års lag satt till 4 hektar odlad jord (i vissa fall 4 hektar inrösningsjord). I 1942 års lag sänktes arealgränsen till en hektar odlad jord. Denna sänkning motiverades med att det i det då rådande ansträngda försörjningsläget var nödvändigt att tillse att även produktionsförmågan å de mindre enheterna utnyttjades till fullo. I 1947 års lag höjdes slutligen gränsen till två hektar.

Då man diskuterar arealgränsen, torde det vara anledning att skilja mellan den del av uppsikten, som avser jords hållande i hävd, och den del av uppsikten, som gäller byggnader och främst går ut på att motverka sådana nedläggningar eller sammanslagningar av brukningsenheter, vilka ur landsbygdssynpunkt framstå som icke önskvärda.

Vad först angår uppsikten beträffande jordens hävd kunna erfarenheterna från den tid, under vilken 1947 års lag varit i tillämpning, icke anses ha givit vid handen att det ur de synpunkter som berörts i kapitel VI, föreligger något allmänt behov av en sänkning av den nuvarande arealgränsen. (Lantbruksstyrelsen bortser härvid från de speciella vanhävdsproblem inom

vissa delar av Kopparbergs län, vilka berörts i inledningen till detta betänkande.)

Ur en synpunkt, som icke särskilt behandlats i kapitel VI, skulle en sänkning av arealgränsen dock kunna ifrågasättas. Lantbruksstyrelsen åsyftar här det behov, som kan föreligga av att myndigheterna skola kunna föreskriva skyldighet för jordägare att vidtaga åtgärder för att hindra spridning av ogräs.

Det kan givetvis stundom inträffa att ogräs förekommer å jordbruksfastigheter i sådan omfattning, att spridningen av frö från dessa ogräshårdar utgör en verklig olägenhet för jordbruket i omgivningen. Vanligast är detta måhända å mark, som avses skola exploateras inom en relativt nära framtid och av denna anledning tills vidare får ligga helt utan skötsel. Dylika ogräshårdar kunna dock förekomma även annorstädes, exempelvis å mindre, avsides belägna områden, som ägaren avser att låta övergå till skogsmark, eller i sådana fall, där ägaren på grund av hög ålder eller annan anledning försummar sådana ogräsbekämpande åtgärder, som ingå såsom ett normalt led i jordbruksdriften.

I och för sig synes man knappast kunna göra någon invändning mot tanken, att det bör finnas möjlighet för det allmänna att ingripa i sådana fall, där en brukares underlåtenhet att sköta jorden på tillbörligt sätt och därmed skapa risk för spridning av ogräs kan medföra allvarliga olägenheter och förluster för andra näringsutövare. Under vissa omständigheter finns det också otvivelaktigt redan nu möjlighet att i dylika fall ingripa enligt uppsiktslagen. Om den odlade jorden å brukningsdelen överstiger 2 hektar och vanskötseln är så omfattande att det kan anses att jordbrukets vidmakthållande äventyras genom densamma kan ju ägaren med stöd av uppsiktslagen åläggas att vidtaga åtgärder för vanhävdens avhjälpande. Är marken avsedd att användas som skogsmark kan ägaren vidare, oberoende av brukningsdelens storlek, enligt skogsvårdslagen åläggas att vidtaga de åtgärder som erfordras för att inom skälig tid nöjaktig skog skall finnas å marken. Om det däremot är fråga om mark, som icke anses böra utnyttjas som skogsmark, och den odlade jorden å brukningsdelen samtidigt icke överstiger två hektar, kan ingripande ej ifrågakomma enligt någondera lagen.

En sänkning av den i uppsiktslagen stadgade arealgränsen skulle alltså öka möjligheterna att ingripa mot sådan vanskötsel som ur allmän synpunkt medför påtaglig olägenhet för jordbruksnäringen i form av risk för spridning av ogräs. Trots detta kunna emellertid starka invändningar göras mot en sådan sänkning. Det problem, som ogräsförekomster å vissa marker utgöra, är vidare ingalunda begränsat till sådana fastigheter, som äro att anse som jordbruksfastigheter, utan har kanske minst lika stor betydelse i fråga om mark, som icke alls har något samband med jordbruket, exempel-

vis obebyggda tomter, vägkanter och järnvägsbankar. Om man anser att uppsiktslagen — liksom hittills varit fallet — endast bör äga tillämpning å brukningsenheter, som användas för jordbruk i egentlig mening, kan man därför ej nå någon tillfredsställande lösning av det nu berörda problemet, och att ge uppsiktslagen ett så vidsträckt giltighetsområde, att den skulle omfatta all mark, där ogräs kan förekomma i mera betydande och för jordbruket skadlig omfattning, synes föga lämpligt. Härtill kommer, att det förfarande, som är föreskrivet i uppsiktslagen, knappast kan anses vara det lämpligaste, då det gäller att ingripa mot förekomst av ogräs, och att dessutom dylika ingripanden snarare synas böra ankomma på hushållnings-sällskapen än på lantbruksnämnderna. Lantbruksstyrelsen, som finner önskvärt att frågan om särskilda åtgärder till förebyggande av spridning av ogräs närmare utredes, anser att man därvid bör, på sätt som skett exempelvis i fråga om berberisbekämpandet lösa denna fråga fristående och ej genom en skärpning av uppsiktslagen eller utvidgning av tillämplighetsområdet för denna lag.

Medan det sålunda ej synes föreligga tillräckliga skäl att förorda en sänkning av den arealgräns, som nu gäller ifråga om jordvanhävd, tala däremot vissa synpunkter för en höjning av sagda gräns. Lantbruksstyrelsen vill rörande denna fråga först framhålla att man, såsom angives i gällande lag, självfallet ej bör hindra nedläggande av jordbruket å en brukningsdel, om det med hänsyn till jordens naturliga beskaffenhet och belägenhet samt omständigheterna i övrigt måste anses olämpligt att där driva varaktigt jordbruk. I de fall då det på grund av isolerat läge, dålig beskaffenhet hos jorden eller liknande omständigheter är motiverat att nedlägga jordbruket, bör man alltså ej medelst uppsiktslagen motverka en sådan nedläggning även om fastigheten ligger över den i lagen angivna arealgränsen. Eftersom den del av den totala åkerjorden, som innehaves av fastigheter med en areal något överstigande 2 hektar, är mycket ringa, behöver man vidare knappast befara att en något större frihet härvidlag skulle rubba de relationer mellan olika områden, som det ur andra synpunkter kan anses önskvärt att uppehålla. Man behöver med andra ord knappast befara att en mindre jämkning uppåt av arealgränsen i fråga om jordvanhävd skulle leda till en alltför stark förskjutning av produktionen till de ur jordbrukets synpunkt bäst lottade delarna av landet.

För en höjning av arealgränsen för jordvanhävd talar även den omständigheten, att man därigenom skulle kunna väsentligt minska antalet av de fastigheter, som falla under uppsiktslagstiftningen, och på så sätt få ökade möjligheter att koncentrera uppsikten på fastigheter, där densamma kan tänkas bli av verklig betydelse. På fastigheter, vilkas åkerareal endast med ett eller annat hektar överstiger den nuvarande arealgränsen, är det ju tydligt, att jordbruket så gott som undantagslöst måste ha karaktären av ett

stödjordbruk, och i enlighet med vad lantbruksstyrelsen tidigare anfört måste det på dylika jordbruk, med hänsyn till att de siffermässigt sett uppvisa en mycket svag lönsamhet, främst bli vederbörande brukares egen uppfattning om det lämpliga i kombinationen mellan jordbruk och annat förvärvsarbete, som bör bli avgörande för frågan, huruvida fastigheten skall bestå som stödjordbruk eller ej.

Andra skäl tala emellertid för att arealgränsen beträffande jordvanhävд bör hållas låg. Lantbruksstyrelsen tänker särskilt på det intresse, som ofta kan föreligga av att mark tillhörande mindre brukningsenheter skall kunna användas för förstärkning av angränsande jordbruk. I sitt ytt-
rande över det förslag av 1951 års jordbruksrationaliseringsutredning, som ligger till grund för nu gällande jordförvärvslag, behandlade styrelsen bland annat frågan om möjligheten att undantaga mindre jordbruksfastigheter från lagens tillämplighetsområde. Styrelsen framhöll därvid att även den åkerjord, som en dylik fastighet innehåller, många gånger kan utgöra en värdefull förstärkning till angränsande jordbruk och att den pågående yttre rationaliseringen alltså skulle försvåras, om dylika fastigheter finge fritt förvärvas av icke-jordbrukare. Bland annat av detta skäl ansåg sig lantbruksstyrelsen icke kunna förorda en dylik inskränkning av lagens tillämplighetsområde. Däremot betonade styrelsen vikten av att tillståndsgivningen beträffande dylika mindre fastigheter skulle ske på ett liberalt sätt. Alldeles särskilt borde detta gälla sådana fastigheter, som i realiteten främst hade karaktären av bostadsfastigheter.

Vid ett överbäggande av de olika nu berörda synpunkterna har lantbruksstyrelsen stannat för att förorda, att den nuvarande arealgränsen av 2 hektar skall bibehållas oförändrad beträffande jordvanhävд. Styrelsen vill dock härvid än en gång understryka, att detta givetvis icke innebär, att man enligt styrelsens uppfattning regelmässigt bör söka med uppsiktslagens hjälp bevara sådana ofullständiga jordbruk, som ligga över sagda arealgräns. Att gränsen föreslagits skola bibehållas vid sin nuvarande låga nivå beror i stället på att man därigenom kan få med det överbäggande flertalet av de fall, där den till ett ofullständigt jordbruk hörande jorden kan vara av värde för förstärkning av annat jordbruk. Föreligger ej sådant rationaliseringsintresse och äro omständigheterna ej heller sådana, att man kan räkna med att brukningsenheten — eventuellt efter viss förstärkning — har förutsättningar att på längre sikt bestå som självständigt jordbruk, torde det ej finnas anledning för det allmänna att söka inverka på det sätt, på vilket brukningsenheten disponeras.

Vad härefter angår frågan, vilken arealgräns som bör gälla för byggnader, torde det vara anledning att inledningsvis understryka, att det ingalunda är självklart, att man bör tillämpa samma arealgräns för byggnader som för jord. Till en början äro ju de skäl, som motivera en uppsikt beträff-

fande byggnaderna, delvis av annan beskaffenhet än de skäl, som motivera en uppsikt i fråga om jorden. Syftet med den uppsikt, som från det allmännas sida bör utövas i fråga om byggnaderna bör ju, i enlighet med vad styrelsen tidigare anfört, främst vara att motverka en ur bygdens synpunkt olämplig nedläggning av brukningsenheter eller sammanslagning av förut självständiga jordbruk till större enheter, medan uppsikten i fråga om jorden främst bör ta sikte på att reglera den takt och det sätt, på vilket en i och för sig motiverad krympning av åkerarealen sker, ävensom på att motverka sådana dispositioner med den odlade jorden, som kunna otillbörligt försvåra den yttre rationaliseringen.

Då utgångspunkterna sålunda delvis äro olika, är det klart att man vid bedömningen av huruvida en viss åtgärd bör motverkas medelst uppsiktslagen eller ej, kan komma till ett resultat i fråga om jorden och ett annat i fråga om byggnaderna. Önskemålet att viss åkerjord skall kunna ställas till förfogande för komplettering av ett angränsande jordbruk kan sålunda leda till att man bör vägra tillstånd till fullständigt nedläggande av jordbruket å brukningsenheten (vilket skulle vara liktydigt med att jordbruksjorden skulle få överföras till skogsmark), även om jordbruket är så svagt att det ej bör bevaras som självständig brukningsenhet och något krav på att åbyggnaderna å fastigheten skola hållas i stånd därför ej anses kunna uppställas. Å andra sidan kunna förhållandena tänkas vara sådana, att man för att hindra en ur bygdens synpunkt olämplig nedläggning av en brukningsenhet bör kräva, att å densamma skall finnas det byggnadsbestånd, som fordras för att den skall kunna bestå som självständig brukningsenhet, men däremot med hänsyn till jordbrukets beskaffenhet och omständigheterna i övrigt ej bör motsätta sig att viss del av fastighetens åkerjord överföres till skogsmark.

Det kan knappast bestridas, att skälen för en höjning av den nu gällande arealgränsen äro betydligt starkare i fråga om byggnadsvanhävd än i fråga om jordvanhävd. Detta beror naturligtvis på att de ekonomiska konsekvenserna av ett ingripande i fråga om byggnaderna regelmässigt äro så mycket större än konsekvenserna av ett ingripande i fråga om jorden.

Av den redogörelse för resultaten av den jordbruksekonomiska undersökningen, som framlagts i kapitel V, framgår att inkomsterna av själva jordbruksdriften vid jordbruken i de lägsta storleksgrupperna icke på långt när äro tillräckliga för att förränta det i jordbruket investerade kapitalet och samtidigt ge den i jordbruket sysselsatta arbetskraften en ersättning för dess arbete, som någorlunda motsvarar inkomsten för arbete under motsvarande tid inom andra yrken. Lantbruksstyrelsen har redan på tal om de allmänna riktlinjerna för tillämpningen av uppsiktslagstiftningen framhållit, att det i sådana fall, där jordbruket närmast har karaktären av ett stödjordbruk, är brukarens egen bedömning av stödjordbrukets värde för hans

och hans familjs försörjning, som bör vara utslagsgivande, och att det följaktligen icke bör komma i fråga, att man från det allmännas sida i dylika fall skulle söka framtvinga investeringar, som icke kunna förväntas ge skäligen avkastning och dessutom stå i strid mot brukarens egna önsknin-
gar.

En konsekvens av detta resonemang synes vara, att man ej heller har någon anledning att motsätta sig en höjning av arealgränsen i fråga om byggnadsvanhävd upp till den nivå, där jordbruket erbjuder ett sådant underlag för försörjningen och har en sådan bärighetsgrad, att det med hänsyn till de ekonomiska konsekvenserna verkligen kan anses rimligt att föreskriva skyldighet att vidtaga investeringar i byggnader å fastigheten. En sådan ändring skulle även innebära, att man närmare anslöte sig till den uppfattning, som låg till grund för förkrigstidens uppsiktslagstiftning, där arealgränsen ju var bestämd till 4 hektar. Beträffande den fastighetstyp, som man därigenom ville få in under lagstiftningen, kan nämnas att jordkommissionen i ett år 1923 avgivet betänkande anförde, att en uppsiktslagstiftning borde gälla alla fastigheter, varå funnes åker och äng av den omfattning, att därå drivet jordbruk kunde lämna huvudsaklig bärgning åt en medelstor familj, och detta oberoende av om fastigheten brukades av ägaren själv eller var utarrenderad. Med hänsyn till de förändringar i brukningsförhållandena och de ekonomiska förutsättningarna för jordbruket som ägt rum efter det sagda betänkande avgavs, är det emellertid klart att man, därest man vill acceptera den av jordkommissionen förordade normen, nu skulle behöva sätta arealgränsen ej oväsentligt högre än 4 hektar.

Oberoende av hur arealgränsen bestämmes är det enligt lantbruksstyrelsens uppfattning klart, att det normalt ej kan komma i fråga att man skulle söka använda uppsiktslagens bestämmelser om byggnadsvanhävd för att söka bevara rena stödjordbruk eller typiskt ofullständiga jordbruk. Om arealgränsen bibehålles vid sin nuvarande nivå, kan detta emellertid lätt ge en felaktig bild av vad man åsyftar med lagen och även leda till att nämnderna bli betungade med anmälningar och utredningar i fall, där det med hänsyn till att fastigheten ligger över arealgränsen formellt finnes förutsättningar för ett ingripande mien där det å andra sidan av sakliga skäl icke kan anses lämpligt att vidtaga någon åtgärd. Erfarenheterna från lantbruksnämndernas verksamhet ha visat, att dessa farhågor ej äro ogrundade och att nämndernas underlåtenhet att vidtaga åtgärder i dylika fall på sina håll kan uppfattas som en försumlighet eller mannamån från nämndens sida. Av vikt är också att ihågkomma att en alltför låg arealgräns kan komma att medföra, att nämndens personal blir i alltför hög grad bunden vid utredningar i anledning av anmälningar om påstådd vanhävd eller framställningar om prövning av vissa åtgärders tillåtlighet, vilka icke tjäna något nyttigt ändamål, och att personalen därigenom blir hindrad att ägna sig åt andra, mera konstruktiva arbetsuppgifter.

Sistberörda förhållanden tala i och för sig för en förhållandevis kraftig höjning av arealgränsen i fråga om byggnadsvanhävd. Vid ställningstagandet till denna fråga torde det emellertid vara nödvändigt att även beakta den faktor, som tillgången till egen skog utgör. Jordbruksprispolitiken bygger ju, såsom tidigare erinrats, för skogsbygdernas vidkommande på resonemanget, att underskott i själva jordbruksdriften i viss utsträckning bör kunna utjämnas av inkomst av egen skog. Lantbruksstyrelsen har även vid behandlingen av de allmänna riktlinjerna för tillämpningen av uppsiktslagen framhållit, att en konsekvens av nyssnämnda betraktelsesätt måste bli, att den omständigheten att själva jordbruket å en fastighet, till vilken jämväl hör skogsmark, icke är eller kan väntas bli fullt lönsamt, icke i och för sig kan godtagas som skäl för att fastigheten skall få upphöra att utgöra en särskild brukningsenhet, utan att avgörandet härvidlag, om skogsinnehavet är så stort att fastigheten som helhet betraktad kan anses utgöra en bärkraftig brukningsenhet, i stället bör träffas med utgångspunkt från vad som i längden kan väntas bli mest förmånligt för bygdens näringsliv. Lantbruksstyrelsen har dock i samband med nyssnämnda uttalande även understrukit att det i längden icke torde vara möjligt att medelst en uppsiktslagstiftning trygga uppehållandet av ett jordbruk, om detta ger så dålig ersättning för nedlagt arbete och kapital att brukaren, med hänsyn till de möjligheter han har att få mer lönande sysselsättning, icke längre har något intresse för jordbruket. Man kan och bör med andra ord icke alltid ta förekomsten av egen skog till grund för att söka uppehålla ett i och för sig svagt jordbruk.

Det kan i detta sammanhang vara av intresse att tänka på de riktlinjer, som statsmakterna uppdragit i fråga om lantbruksnämndernas verksamhet för förstärkning av ofullständiga jordbruk med skog. Enligt dessa (jfr prop. 75/1947, sid. 213 ff.) bör i skogsbygderna arbetet med den yttre rationaliseringen, vid sidan av den rationalisering av själva jordbruket som lämpligen kan genomföras, också inriktas på att komplettera brukningsdelarna med skog så att de brukningsdelar, där jordbruket utgör brukarens huvudsakliga sysselsättning, i största möjliga utsträckning skola bli bärkraftiga brukningsdelar, där vad som kan brista i jordbrukets lönsamhet uppväges av tillgången på egen skog. I konsekvens härmed synes det även kunna hävdas, att strävandena att medelst uppsiktslagen bevara jordbruken i skogsbygderna likaledes i främsta rummet böra inriktas på sådana brukningsenheter, där jordbruket utgör brukarens huvudsakliga sysselsättning och inkomst, och att det i övriga fall, där jordbruket främst har karaktären av stödjordbruk, får bli beroende av den allmänna utvecklingen — däri inbegripet även lönsamhetsutvecklingen inom jordbruket — och det intresse, som kan komma att finnas för denna jordbrukstyp, huruvida jordbruket kommer att bibehållas eller ej.

I den praktiska tillämpningen av uppsiktslagstiftningens bestämmelser

om byggnadsvanhävd måste man med hänsyn till vad nu anförts räkna med att ur ren jordbrukssynpunkt likvärdiga fastigheter ej alltid kunna eller böra behandlas lika, utan att avgörandet även kommer att påverkas av andra faktorer, främst tillgången på egen skog. Om man enbart hade att ta hänsyn till skoglösa eller skogfattiga brukningsenheter, skulle en ganska betydande höjning av arealgränsen i fråga om byggnadsvanhävd kunna anses motiverad, eftersom det för dylika ofullständiga jordbruk i regel måste anses olämpligt och till och med felaktigt att vidtaga åtgärder i syfte att hindra en övergång till mera lönsamma brukningsformer. I fråga om jordbruk med förhållandevis god tillgång på egen skog finns det däremot anledning att hålla gränsen lägre, så att man får möjlighet att bevara ett ur bygdens synpunkt lämpligt antal jordbruk av den typ, som det allmänna anser önskvärd och även medelst andra åtgärder söker främja och bevara. Eftersom det är omöjligt att i lagen göra någon klar åtskillnad mellan de jordbruk, som böra anses höra till den ena respektive till den andra gruppen, synes det vidare nödvändigt att den generella gränsen i fråga om byggnadsvanhävd sättes så lågt, att man därigenom får möjlighet att skydda de jordbruk i skogsbygderna, som äro eller medelst kompletteringsåtgärder i fråga om jord och skog kunna göras bärkraftiga.

Ehuru man måhända utan större olägenheter skulle kunna gå något högre har lantbruksstyrelsen därför stannat för att förorda, att man skall begränsa sig till att i fråga om byggnadsvanhävd återgå till den i 1927 års lag angivna gränsen av 4 hektar.

Det skulle möjligen kunna ifrågasättas, att även en dylik begränsad höjning skulle vara ägnad att minska den betydelse uppsiktslagen kan ha såsom ett medel att motverka en olämplig minskning av landsbygdens befolkning. Det förtjänar emellertid då att erinras om att enligt 1951 års jordbruksräkning antalet jordbruk i storleksgruppen 2—5 hektar under åren 1944—1951 minskade med ej mindre än omkring 12.000 eller cirka 11 %. Denna minskning har till allra största delen skett helt oberoende av uppsiktslagens bestämmelser. Över huvud taget torde en förutsättning för att man skall kunna nå någon effekt genom uppsiktslagen vara att man söker tillämpa densamma på ett sätt, som ej i alltför hög grad avviker från de allmänna utvecklingstendenser, som göra sig gällande, och att tro att man genom tvångsföreskrifter i fråga om byggnader skulle mot ägarens önskan i längden kunna bevara jordbruk i storleksordningen 2—4 hektar som självständiga brukningsenheter synes föga realistiskt. Den ifrågasatta höjningen bör därför snarare betraktas som ett inregistrerande av det läge, som faktiskt redan nu är för handen, än som en saklig ändring av nuvarande bestämmelser.

TIONDE KAPITLET

Det allmänna vanhävdsbegreppet och undantagen från detsamma

Det allmänna vanhävdsbegreppet har i nu gällande lag uttryckts så, att sådan vanhävd, som kan föranleda ingripande från det allmännas sida, skall anses föreligga om jordbruket så vanskötes, att dess vidmakthållande äventyras eller för jordbruket erforderliga byggnader bortföras eller lämnas utan nödigt underhåll. Från detta allmänna vanhävdsbegrepp göras dock vissa undantag. Sålunda skall nedläggande av jordbruk å brukningsdel eller del därav ej räknas som vanhävd, om det med hänsyn till jordbrukets naturliga beskaffenhet och belägenhet samt övriga omständigheter måste anses olämpligt att där driva varaktigt jordbruk. Denna undantagsbestämmelse har givetvis tillämpning å såväl jord som byggnader. Beträffande byggnader göres därjämte ett undantag, innebärande att den omständigheten att byggnad bortföres eller lämnas utan nödigt underhåll ej skall anses såsom vanhävd, om byggnaden blivit obehövlig till följd av sådan förändring i driften av jordbruket, som är till varaktig fördel för detsamma, eller på grund av sådan sammanslagning av brukningsdelar, som står i överensstämmelse med en ändamålsenlig planläggning av jordbruket i orten, eller ock av annan giltig anledning.

Vad angår innebörden i det allmänna vanhävdsbegreppet i fråga om jord innebär nu gällande lag en uppmjukning av det stränga vanhävdsbegrepp, som återfanns i 1942 års lag, och en återgång till vad som gällde före tillkomsten av sistnämnda lag. I 1942 års lag stadgades nämligen, att jordvanhävd skulle anses föreligga, om jordbruket så vansköttes, att dess *avkastningsförmåga* äventyrades. Med denna bestämmelse avsåg man att ge myndigheterna befogenhet att ingripa tidigare än vad som kunnat ske enligt förut gällande lagstiftning och skälet härför var den hänsyn, som i då rådande läge ansågs böra tagas till folkförsörjningens krav.

Som motiv för en återgång till den tidigare gällande definitionen anförde dåvarande chefen för jordbruksdepartementet i propositionen nr 78/1947, att de strängare krav på jordbruksjordens hävd, som uppställts under krigsåren, utan olägenheter syntes kunna eftergivnas, då normala förhållanden åter inträtt. Det förhållandet, att en brukare ej skötte sin jord så, att en objektivt sett fullt tillfredsställande avkastning erhöles från densamma,

kunde nämligen ur det allmännas synpunkt knappast anses utgöra tillräcklig anledning till ingripande, blott ett återställande av jorden till full produktionsförmåga kunde genomföras på kort tid och utan större kostnader. Skulle förhållandena däremot utveckla sig så att risk uppstode för verklig förstöring av det värde den odlade jorden representerade, syntes ett ingripande från det allmännas sida befogat.

Vad som anfördes i propositionen synes alltjämt äga giltighet och någon skärpning av det allmänna vanhävdsbegreppet synes sålunda ej böra komma i fråga. Å andra sidan torde någon ytterligare uppmjukning av detsamma ej heller kunna vidtagas utan att lagen skulle helt förlora sin effekt. Lantbruksstyrelsen anser sålunda, att det allmänna vanhävdsbegreppet i fråga om jord bör bibehållas oförändrat i sak. Däremot har styrelsen föreslagit en viss omformulering i syfte att klarare ange den verkliga innebörden av vanhävdsbegreppet, såvitt angår olika delar av den till en brukningsenhet hörande åkerjorden.

I detta sammanhang bör emellertid understrykas, att vanhävd av jorden kan uppkomma ej blott genom sådan försumlighet vid skötseln av jordbruket, som leder till att avkastningen blir avsevärt lägre än normalt, utan även genom sådan ensidighet i driften, som visserligen temporärt ger en hög avkastning men som successivt kan leda till minskning av markboniteten. Medan det tidigare torde ha varit den förstnämnda formen av vanhävd, som dragit uppmärksamheten till sig och som man velat bekämpa medelst uppsiktslagstiftningen, kan det i fortsättningen bli den senare formen av vanhävd, som blir den vanligast förekommande och som det framför allt gäller att motverka. Lantbruksstyrelsen återkommer till detta spörsmål i samband med behandlingen av frågan i vad mån man medelst bestämmelserna om byggnadsvanhävd bör söka påverka driftsinriktningen i jordbruket.

Vad angår det allmänna vanhävdsbegreppet i fråga om byggnader har lantbruksstyrelsen i kapitel VI diskuterat möjligheten av en skärpning på så sätt, att vanhävd skulle anses föreligga redan då för jordbruket erforderliga byggnader lämnades utan normalt underhåll, men av skäl som där angivits avvisat tanken på en dylik skärpning. Ej heller i övrigt finner lantbruksstyrelsen skäl att ifrågasätta någon ändring på denna punkt. Det må emellertid redan här påpekas, att den reella innebörden av vanhävdsbegreppet i fråga om byggnader i mycket hög grad blir beroende av vilka byggnader, som skola anses vara erforderliga för jordbruket. Detta spörsmål kommer lantbruksstyrelsen att något beröra i samband med behandlingen av frågan om undantagen från vanhävdsbegreppet.

Därest syftena med uppsiktslagstiftningen uppfattas på det sätt, som angivits i kapitel VI, blir utformningen av undantagen från det allmänna

vanhävdsbegreppet av kanske större betydelse än utformningen av det allmänna vanhävdsbegreppet. Det blir ju nämligen genom tillämpningen av undantagsbestämmelserna, som man vill öva kontroll över att den minskning av jordbruksarealen och den förändring av brukningsenheternas struktur, som kan vara motiverad med hänsyn till produktionsutvecklingen och avsättningsmöjligheterna, skall ske på ett sätt, som överensstämmer med de allmänna jordbrukspolitiska riktlinjerna.

Vad då först angår de fall, där nedläggande av jordbruk å en brukningsenhet eller del därav bör anses tillåtet, kan lantbruksstyrelsen i stort sett hänvisa till vad styrelsen tidigare anfört rörande de allmänna riktlinjerna för tillämpningen av uppsiktslagstiftningen. Den utformning, som nu ifrågavarande undantagsbestämmelse har i 1947 års lag, synes emellertid ej helt täcka det sätt, på vilket den i fortsättningen torde böra tillämpas. Undantagsbestämmelsen tager nämligen enligt sin nuvarande ordalydelse endast sikte på sådana fall, där det — med hänsyn till jordens naturliga beskaffenhet och belägenhet samt övriga omständigheter — måste anses olämpligt att driva varaktigt jordbruk på marken ifråga.

Denna avfattning synes emellertid ej ge tillräckligt utrymme för beaktande av de förhållanden, som för jordbruket i dess helhet kunna göra en viss krympning av jordbruksarealen önskvärd, och framför allt ej för beaktande av det förhållandet, att en sådan krympning bör göras med hänsynstagande även till andra än rent ekonomiska synpunkter. Det synes därför önskvärt, att ett tillägg skall göras till den nuvarande avfattningen av undantagsbestämmelsen, av innebörd att, utöver vad där nu sägs, nedläggande av jordbruk ej heller skall räknas som vanhävd, om det eljest står i överensstämmelse med önskemålet om en ändamålsenlig utveckling av jordbruksnäringen.

Vad angår frågan vilka byggnader, som böra anses erforderliga för driften, anförde dåvarande departementschefen i propositionen nr 78/1947 i huvudsak följande:

Vilka byggnader, som böra anses erforderliga för jordbruket, är tydligen beroende av den inriktning driften har, och behovet kan sålunda förändras genom en omläggning av driften. Det kan emellertid ej gärna ifrågasättas, att en jordbrukare alltid som skäl för befrielse från underhållsskyldighet beträffande viss byggnad skulle äga åberopa, att byggnaden blivit obehövlig genom förändring i driften av jordbruket. En prövning från uppsiktsorganens sida av omläggningens lämplighet synes ofrånkomlig. Det avgörande bör vara, huruvida omläggningen objektivt sett framstår såsom välmotiverad eller, såsom utredningen uttryckt saken, är till varaktig fördel för jordbruket. I detta krav behöver ej ligga, att omläggningen skall leda till en högre bruttoavkastning av jordbruket. Förändringen i driften kan även vara till fördel för jordbruket, om den möjliggör ett nedbringande av arbetsåtgången eller produktionskostnaderna i övrigt och därigenom skapar ökade förutsättningar för uppehållande av jordbruket. Vid en dylik bedömning bör man ej enbart fästa sig vid vad som på grund av speciella om-

ständigheter kan vara förmånligt för den ifrågavarande brukaren utan bör även beakta de förhållanden, under vilka jordbrukarna i orten genomsnittligt arbeta. Självfallet är vidare, att bedömningen ej enbart får taga sikte på de för dagen föreliggande förhållandena utan även och i främsta rummet måste ske med hänsyn till hur förhållandena kunna väntas utveckla sig på längre sikt.

Speciellt får, såsom utredningen framhållit, den nu berörda frågan betydelse vid övergång till s. k. kreaturslös jordbruksdrift. Det torde icke vara möjligt att lämna något allmängiltigt svar på frågan, huruvida den jordbrukare, som övergår till dylik drift, därmed bör befrias från skyldighet att å brukningsdelen hålla ekonomibyggnader för animalieproduktion i sedvanlig omfattning. Visserligen måste man räkna med att uppehållet av en viss mjölkproduktion i regel och särskilt å de till familj jordbruk hänförliga brukningsdelarna, där arbetet helt eller huvudsakligen utföres av de egna familjemedlemmarna, kommer att utgöra en förutsättning för att brukaren och hans familj skola erhålla full sysselsättning och en tillräcklig inkomst från brukningsdelen. Man torde med hänsyn härtill även kunna utgå från, att problemet med övergång till kreaturslös drift ej skall uppkomma så ofta. Skulle emellertid svårigheterna att anskaffa arbetskraft för animalieproduktionen befinnas så stora, att en övergång till ett helt eller i det närmaste kreaturslöst jordbruk framstår som den enda rimliga lösningen av brukningsdelens problem, kan det ej gärna komma i fråga, att det allmänna med uppsiktslagens hjälp skulle tvinga brukaren att underhålla ekonomibyggnader, vilka icke kunna beräknas komma till användning för sitt ändamål. Beaktas bör i detta sammanhang jämväl den lösning av problemet, som en övergång till andelsladugård kan innebära. Skulle en dylik komma till stånd, bör det ej åligga de enskilda delägarna i denna att jämväl hålla ladugårdarna å sina brukningsdelar i stånd

Dessa synpunkter torde i och för sig även i fortsättningen böra vara vägledande för behandlingen av hithörande frågor. Några ytterligare kommentarer torde emellertid vara påkallade.

Det ligger i öppen dag, att det är utomordentligt svårt att bedöma vilken driftsinriktning, som på längre sikt kan visa sig mest lämplig eller — för att använda uttryckssättet i propositionen nr 78/1947 — som är till varaktig fördel för jordbruket. Hur snabbt förhållandena här kunna skifta kan exemplifieras av de avsevärda förskjutningar i de inbördes prisrelationerna mellan vegetabiliska och animaliska produkter, som inträffat upprepade gånger under den senaste tioårsperioden, d. v. s. under en tidsperiod, då statsmakterna hade prispbildningen helt i sin hand. Sedan enligt det nya prisbeslutet prisnivån för de enskilda produkterna i väsentligt högre grad än hittills anknutits till världsmarknadens, blir bedömningen av den sannolika prisutvecklingen på längre sikt uppenbarligen ännu svårare. För den enskilde brukaren måste dessutom valet av driftsinriktning komma att i väsentlig grad påverkas av hans personliga förhållanden, exempelvis av den utsträckning, i vilken familjemedlemmar avses skola arbeta i jordbruket, ävensom av möjligheten att erhålla anställd arbetskraft. Dessa förhållanden kunna vidare förändras snabbt.

Eftersom ekonomibyggnaderna representera en mycket stor del av de totala investeringarna, och det är ägaren själv, som får bära risken av en

felaktig investering, förefaller det vara angeläget, att man från statsmakternas sida ej, såvida ej mycket starka skäl därför föreligga, skall försöka att genom föreskrifter i fråga om byggnadernas beskaffenhet påtvinga en jordbrukare en viss driftsinriktning. Den praktiskt taget enda situation, där en sådan påverkan bör kunna ifrågasättas, är enligt styrelsens uppfattning den som föreligger, då valet står mellan kreaturslös och icke kreaturslös jordbruksdrift. Styrelsen återkommer i det följande till de synpunkter, som böra anläggas på sagda fråga.

I fråga om utvecklingen på längre sikt är det vidare nödvändigt att även i nu ifrågavarande sammanhang beakta möjligheten av att behovet av ekonomibyggnader kan komma att förändras i samband med yttre rationalisering av jordbruket i orten.

Beträffande sådana fastigheter, som med en viss grad av sannolikhet kunna beräknas bli berörda av den yttre rationaliseringen, är det givetvis önskvärt att man ej genom statliga ingripanden skall framtvinga investeringar, vilka eventuellt kunna bli onödiga inom en ej avlägsen framtid. Risker härför torde väl — om man bortser från sådana trakter, där avflyttningen gör sig starkt märkbar, ävensom från fastigheter med ensligt läge — vara relativt ringa i fråga om bostäder, eftersom dessa ofta torde kunna få användning även om brukningsenheten i övrigt skulle sammanlösas med annan brukningsenhet. Däremot är det tydligt, att risken för felinvesteringar blir väsentligt större i fråga om ekonomibyggnader och särskilt då beträffande ekonomibyggnader å ofullständiga jordbruk.

Kan det redan i dagens läge bedömas som i viss mån sannolikt att ekonomibyggnaderna å fastigheten längre fram komma att bli överflödiga på grund av sammanläggning med annan brukningsenhet, bör detta därför givetvis utgöra ett skäl för att investeringar i dylika byggnader å fastigheten ej genom uppsiktslagens bestämmelser skola framtvingas i vidare mån än som kan anses nödvändigt för att möjliggöra ett uppehållande av jordbruksdriften å fastigheten till dess den yttre rationaliseringen kan komma till stånd.

Frågan om driftsinriktningen och dennas betydelse för omfattningen och beskaffenheten av de ekonomibyggnader, som böra finnas å fastigheten, har hittills i praktiken vid tillämpningen av uppsiktslagen framför allt aktualiserats, då det i samband med ifrågasatt ingripande enligt uppsiktslagen från vederbörande ägares sida hävdats, att jordbruket vore avsett att drivas kreaturslöst och att han därför ej borde åläggas att hålla ekonomibyggnader för mjölkproduktion i sedvanlig omfattning. Avgörandet av dylika frågor kan ofta erbjuda svårigheter.

Om man frågar sig vilka skäl, som kunna anföras för att ett krav på ekonomibyggnader för mjölkproduktion skall uppställas, synas tre olika skäl kunna komma i fråga, nämligen *för det första* önskemålet att trygga

försörjningen — lokalt eller för landet i dess helhet — med mjölk och mejeriprodukter, *för det andra* de fördelar, som kreatursskötseln innebär för markvården, och *för det tredje* önskemålet att genom uppställandet av ett dylikt krav öka möjligheterna att bevara ett lämpligt antal brukningsenheter i en bygd.

Vad angår det första önskemålet torde det till en början vara klart, att man icke av försörjningspolitiska skäl kan hävda att kreaturslös drift generellt sett är olämplig och bör motarbetas.

I själva verket drives ju för närvarande en ej oväsentlig del av det svenska jordbruket kreaturlöst. Till belysande av läget kan nämnas, att enligt de uppgifter, som lämnats till 1951 års jordbruksräkning, 9,7 procent av samtliga brukningsenheter över 2 hektar drevos utan nötkreatur. Fördelningen av de kreaturslösa jordbruken å olika storleksgrupper och olika delar av landet framgår av en å nästföljande sida intagen tablå. I själva verket är emellertid antalet kreaturslösa jordbruk nu väsentligt större än vad som framgår av nyssnämnda uppgifter. Med ledning av de siffror, som föreligga angående nötkreatursstammens nedgång under senare år, kan man nämligen beräkna att antalet kreaturslösa jordbruk nu torde närma sig 15 procent av jordbruken över 2 hektar.

Det torde vara uppenbart, att det i nuvarande läge med hänsyn till av-sättningsförhållandena inom och utom landet icke ur vare sig det allmän-nas eller jordbrukets synpunkt kan betecknas som önskvärt, att mjölk-produktionen mera allmänt skulle återupptagas vid de jordbruk, som nu drivas kreaturslöst. Däremot kan det väl tänkas, att det i en viss trakt ur den där bosatta befolkningens synpunkt med hänsyn till transportförhål-landena kan vara önskvärt, att en viss lokal mjölkproduktion skall upp-rätthållas, särskilt för tillgodoseende av behovet av konsumtionsmjölk. Detta kan dock enligt styrelsens uppfattning knappast i och för sig anses utgöra en godtagbar anledning till att en jordbrukare skulle åläggas att uppföra ekonomibyggnader, anpassade för en driftsinriktning, som icke är lönande eller som av andra skäl, exempelvis svårigheten att anskaffa arbetskraft, är olämplig för honom. En dylik tillämpning av uppsiktslagen skulle även betyda, att lagen skulle användas för främjande av andra syften än dem som, enligt vad styrelsen inledningsvis anført, böra ligga till grund för lagen.

Medan lantbruksstyrelsen sålunda anser, att försörjningssynpunkterna i vart fall i nuvarande läge icke böra tillmätas någon betydelse i nu ifråga-varande avseende, är förhållandet däremot ett annat beträffande de övriga synpunkterna.

För att få ett underlag för bedömande av vilken betydelse driftsinrikt-ningen har i fråga om möjligheterna att bevara jordens produktionsförmåga på lång sikt, har lantbruksstyrelsen begärt ett utlåtande i frågan från Sta-

Uppgifter från 1951 års jordbruksräkning.

Områden och storleksgrupper	Hela antalet brukningsenheter	Därav med nötkreatur	Utan nötkreatur		
			Antal brukningsenheter	I % av hela antalet brukningsenheter	
Södra och mellersta Sveriges slättbygder					
0,26— 1 hektar åker	13 502	2 276	11 226	83,1	—
1— 2 » »	11 486	5 519	5 967	52,0	—
2— 5 » »	16 679	12 366	4 313	25,9	25,9
5— 10 » »	22 118	20 487	1 631	7,4	7,4
10— 15 » »	18 474	17 791	683	3,7	3,7
15— 20 » »	12 381	11 997	384	3,1	3,1
20— 30 » »	13 020	12 536	484	3,7	3,7
30— 50 » »	9 079	8 565	514	5,7	5,7
50—100 » »	4 430	4 018	412	9,3	9,3
Över 100 » »	1 991	1 818	173	8,7	8,7
Samtliga	123 160	97 373	25 787	20,9	8,8 (1949: 5,9)
Södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder					
0,26— 1 hektar åker	15 127	4 804	10 323	68,2	—
1— 2 » »	18 186	11 405	6 781	37,3	—
2— 5 » »	39 821	34 110	5 711	14,3	14,3
5— 10 » »	41 010	39 109	1 901	4,6	4,6
10— 15 » »	15 055	14 595	460	3,1	3,1
15— 20 » »	6 336	6 173	163	2,6	2,6
20— 30 » »	4 081	3 954	127	3,1	3,1
30— 50 » »	1 990	1 925	65	3,3	3,3
50—100 » »	938	881	57	6,1	6,1
Över 100 » »	322	308	14	4,3	4,3
Samtliga	142 866	117 264	25 602	17,9	7,8 (1949: 5,4)
Norra Sverige					
0,26— 1 hektar åker	16 349	6 097	10 252	62,7	—
1— 2 » »	21 258	13 563	7 695	36,2	—
2— 5 » »	39 445	31 996	7 449	18,9	18,9
5— 10 » »	26 627	24 444	2 183	8,2	8,2
10— 15 » »	6 070	5 693	377	6,2	6,2
15— 20 » »	1 474	1 389	85	5,8	5,8
20— 30 » »	618	560	58	9,4	9,4
30— 50 » »	165	146	19	11,5	11,5
50—100 » »	51	40	11	21,6	21,6
Över 100 » »	12	9	3	25,0	25,0
Samtliga	112 069	83 937	28 132	25,1	13,7 (1949: 10,4)
Hela riket					
0,26— 1 hektar åker	44 978	13 177	31 801	70,7	—
1— 2 » »	50 930	30 487	20 443	40,1	—
2— 5 » »	95 945	78 472	17 473	18,2	18,2
5— 10 » »	89 755	84 040	5 715	6,4	6,4
10— 15 » »	39 599	38 079	1 520	3,8	3,8
15— 20 » »	20 191	19 559	632	3,1	3,1
20— 30 » »	17 719	17 050	669	3,8	3,8
30— 50 » »	11 234	10 636	598	5,3	5,3
50—100 » »	5 419	4 939	480	8,9	8,9
Över 100 » »	2 325	2 135	190	8,2	8,2
Samtliga	378 095	298 574	79 521	21,0	9,7 (1949: 6,8)

tens jordbruksförsök, som även avgivit ett sådant. I detta utlåtande anföres följande.

Vi vilja först framhålla, att vare sig i vårt land eller annorstädes finnas forsknings- och försöksresultat av sådan vidsträckt och långvarighet, att problemet om det kreaturslösa jordbrukets inflytande på växtodlingsmöjligheterna och markboniteten helt kan bedömas. Genom att överväga vilka problemställningar, som kunna tänkas vara aktuella i detta sammanhang, och genom att studera de forsknings- och försöksresultat, som erhållits vid behandling av hithörande delproblem, kan man dock få en uppfattning om vad kreaturslöst jordbruk i stort sett torde innebära för växtodling och markbonitet. Nedan följer i några punkter resultatet av ett dylikt övervägande.

I. Markboniteten är nära sammankopplad med mullltillståndet och mulllhushållningen.

II. En regelbunden, riklig och riktig förnyelse av den organiska marksubstanten är en av hörnstenarna vid uppbyggande och bibehållande av en hög markbonitet.

Den kreaturshållande jordbruksdriften inverkar gynnsamt på utbyggandet och underhållet av markboniteten genom

a) leverans av stallgödsel, en för detta ändamål mycket lämplig organisk massa, som dessutom innehåller stora mängder kväve-fosfor och kaliumnäring jämte andra behövliga makro- och mikroelement;

b) användning av växtföljder, som verksamt kunna bidra med lämpligt organiskt material till förnyelse av den organiska marksubstanten och som samtidigt hushållar förnuftigt med markens mulllkapital. I växtföljden inlagd foderväxtodling i form av baljväxtriå, fleråriga vallar överträffar alla andra grödor, när det gäller en god markvård.

Vid en kreaturshållande jordbruksdrift erbjuder utnyttjandet av halmen som mulllråvara inga oöversinnliga vare sig tekniska eller ekonomiska svårigheter. Den för markboniteten i det långa loppet fördärliga halmbränningen återfinnes som regel vid det kreaturslösa jordbruket.

Kreaturshållandet (nötboenskap) möjliggör att biologiskt väl balanserade växtföljder lätt kunna tillämpas och därmed kan också faran för hårdare parasitära skadegörelser bemästras. Vid det kreaturslösa jordbruket är det svårt, för att icke säga oftast omöjligt, att tillämpa en sund parasit- och sjukdomsmotverkande och på markboniteten gynnsamt verkande växtföljd.

Risken för att de med ett kreaturslöst drivet jordbruk förbundna skadeverkningsarna på växtodlingen och markboniteten skola bli av beaktansvärd storleksordning inom en nära framtid är beroende av jordmånen och klimattypen. Sålunda kan det dröja en mycket lång tid innan någon genom en dålig mulllkapitalförvaltning åstadkommen skada framkommer, när det gäller i sig själv mycket mulllrika jordar. Mulllfattiga sandjordar äro däremot mycket känsliga.

Inom områden där sockerbetsodling bedrives i stor skala och det gäller mulllrik godartad jord kan, om blasten nedplöjes, ett kreaturslöst jordbruk drivas lång tid utan skadeverkningsar.

Möjligheten att precisera under vilka förhållanden ett kreaturslöst jordbruk skulle kunna tolereras ur markbonitets- och växtodlingssynpunkt äro emellertid små. Som helhet måste därför sägas, att ur växtodlings- och markbonitetssynpunkt starka betänkligheter möta mot sådana generella medgivanden i fråga om byggnadsbestånd för jordbruk, att dessa skulle förutsätta permanent kreaturslös drift.

I anslutning till vad som anförts i utlåtandet vill lantbruksstyrelsen för sin del framhålla följande.

En successiv förstöring eller nedgång av markboniteten och därmed av den produktionsförmåga, som ligger i jorden, utgör självfallet i och för sig en form av vanhävd, som på lång sikt måste betecknas som allvarligare än någon annan. Att en sådan förstöring kan uppstå särskilt vid en långvarig och ensidig växtodling, vid vilken jorden icke tillföres organiska ämnen i den omfattning, som erfordras för att vidmakthålla den organiska marksubstansen, torde få anses ställt utom allt tvivel. Samtidigt är det emellertid också uppenbart att en sådan odling många gånger kan synas medföra omedelbara och påtagliga fördelar för den enskilde jordbrukaren. Särskilt vid jordbruk med relativt hög mekaniseringsgrad kan den erbjuda möjlighet till betydligt större lönsamhet än vad som kan ernås, om jordbruket till väsentlig del baseras på animalieproduktion. Arbetsåtgången blir vid en sådan driftsinriktning ringa i förhållande till produktionens värde och genom att maskinerna kunna utnyttjas effektivt och kostnaderna för ekonomibyggnader hållas låga ökas också lönsamheten. Det är under sådana förhållanden ingalunda ägnat att förvåna att under senare år även i vårt land, särskilt i slättbygderna, tendenser till en helt eller huvudsakligen på spannmålsodling baserad jordbruksdrift gjort sig allt starkare märkbara fram-

Tab. 1. Åkerjordens användning inom södra och mellersta Sveriges slättbygder, i hektar. Avser brukningsenheter över 2 hektar.

År	Spannmål	Oljeväxter	Potatis o. rotfrukter	Foderväxter	Övrigt	Summa åkerjord
1937	932 454	Ej särskilt redovisade	155 597	782 544	196 733	2 067 328
1946	851 337	28 092	156 143	815 465	192 810	2 043 847
1947	831 960	41 561	147 928	827 204	195 299	2 043 952
1948	833 051	73 667	149 917	810 578	176 883	2 044 096
1949	835 905	130 104	137 493	764 193	176 806	2 044 501
1950	849 942	152 395	135 527	739 466	167 476	2 044 806
1951	841 035	172 432	132 746	727 200	171 663	2 045 076
1952	916 783	133 799	134 994	690 993	168 619	2 045 188
1953	983 860	77 727	130 721	671 520	181 486	2 045 314
1954	988 368	90 935	127 344	634 569	168 240	2 009 456
1955	963 359	92 458	122 495	630 381	200 763	2 009 456
1956	1 065 884	26 645	123 448	611 634	181 845	2 009 456

Uppgifter för 1937 hämtade ur SOS1:1937 års jordbruksräkning.

Uppgifter för 1946—56 hämtade ur SOS:Jordbruk och boskapsskötsel 1946—56.

Till spannmål räknas: bröd- och foderspannmål, arter, bönor och vicker.

Till potatis o. rotfrukter räknas: potatis, sockerbeter och foderrotfrukter.

Till foderväxter räknas: grönfoder av säd o. baljväxter, vall till hö, vall till bete och grönfoder (även permanent vall).

Till oljeväxter räknas, samtliga oljeväxter.

Till övrigt räknas: vall till fröskörd, spånadsväxter, köksväxter på åkern, andra växtslag samt helträda och obrukad åkerjord.

¹ Sveriges offentliga statistik.

för allt vid de större och medelstora jordbruken. Särskilt då man i arbetsbesparande syfte jämväl avstår från att tillvarataga och till jorden återföra den vid odlingen erhållna halmen och i stället bränner denna, torde det vara ofrånkomligt att dylik odling i längden måste medföra en utarmning av jorden.

Omfattningen av den ändring i produktionsinriktningen, som sålunda ägt rum under senare år, belyses av den å sid 110 intagna tabellen rörande åkerjordens användning inom södra och mellersta Sveriges slättbygder.

Som av tabellen framgår har odlingen av foderväxter jämförd med förkrigstiden minskat med i det närmaste 22 procent, medan odlingen av spannmål, inbegripet oljeväxter, ökat med något över 17 procent.

Hur kreatursstammen samtidigt nedgått framgår av följande tabell, angivande förändringar i det totala koantalet och antal kor per 100 hektar åker och till åker omräknad äng.

Tab. 2. Antal kor, hela riket. Avser samtliga brukningsenheter.

År	Antal	Ökning resp. minskning, antal	Antal kor per 100 ha reducerad jordbruksareal
1937	1 921 396		49,2
1945	1 796 608	—124 788	46,2
1946	1 817 625	+ 21 017	46,7
1947	1 808 493	— 9 132	46,4
1948	1 705 479	—103 014	43,7
1949	1 668 190	— 37 289	42,8
1950	1 654 447	— 13 743	42,4
1951	¹ 1 606 420	— 48 027	42,3
1952	¹ 1 534 600	— 71 820	40,4
1953	¹ 1 524 450	— 10 150	40,1
1954	¹ 1 527 740	+ 3 290	40,2
1955	1 513 710	— 14 030	39,9
1956	1 419 948	— 93 762	37,4

¹ Korrigerad med ledning av 1951 års jordbruksräkning.

Uppgifterna hämtade ur SOS:s Jordbruk och boskapskötsel.

Vad nu sagts innebär å andra sidan icke, att kreaturshållning i den omfattning, som tidigare varit vanlig i vårt land, skulle vara den enda utvägen att förhindra en successiv försämring av markboniteten. Även vid kreaturslös drift finnas goda möjligheter att vidmakthålla jordens bördighet och produktionsförmåga. Detta förutsätter emellertid, att jordbruksdriften plan-

lägges med stor omsorg, så att en lämplig växtföljd erhålles och att jorden tillföres erforderliga mängder näringsmedel. På svagare jordar kan s. k. grüngödsling ofta bliva erforderlig. Planläggandet och genomförandet av en dylik jordbruksdrift ställer uppenbarligen stora krav på brukarna. Det kräves ej blott kunnsighet vid uppgörandet av planerna utan även den känsla av ansvar för framtiden, som visar sig i att man avstår från att på kort sikt uttaga största möjliga avkastning av jordbruket för att i stället bevara jordens produktionsförmåga intakt på lång sikt.

Även om det kreaturslösa jordbruket till följd av ett kortsiktigt vinstbegär eller av annan anledning drivits så, att en påtaglig försämring av jordens humustillstånd och struktur blivit följden, betyder detta vidare icke, att möjlighet saknas att avhjälpa den uppkomna vanhävden. Detta kräver dock i regel ett flerårigt arbete, där man i första hand måste inrikta sig på att återuppbbygga mullsubstansen. Detta kan icke ske utan betydande ekonomiska uppoffringar och jordbruket måste följaktligen under denna uppbyggnadsperiod väntas komma att ge ett svagt ekonomiskt utbyte.

Erfarenheterna från andra länder, där jordbruket drivits utan hänsyn till konsekvenserna i fråga om jordens mullhalt, visa hur allvarligt problemet är. Att liknande skadeverkningar ännu ej mera påtagligt framträtt i vårt land beror framför allt på de klimatiska förhållandena samt på att den produktionsinriktning, som hittills varit dominerande, d. v. s. med en förhållandevis stor vallodling och en till densamma anpassad kreaturstam, icke inneburit sådana risker för jorden, som nyss berörts. Det vore emellertid oriktigt, om man för den skull ville bortse från de risker, som de nuvarande tendenserna i framtiden kunna medföra.

Det sätt, på vilket man i nu gällande uppsiktslag utformat det allmänna jordvanhävdsbegreppet och bestämmelserna om skyldighet att vidtaga åtgärder för avhjälpan av vanhävd, synes väl icke utesluta att man i sådana fall, där jordförstöringen fått en sådan omfattning, att den måste betecknas som vanhävd, skulle kunna ålägga en brukare skyldighet att hålla visst antal nötkreatur på sin brukningsenhet eller att tillämpa viss växtföljd eller viss produktionsinriktning å brukningsenheten. Såvitt lantbruksstyrelsen har sig bekant har det dock icke förekommit att åläggande av dylik innebörd meddelats. Däremot har det i ett flertal fall förekommit att föreläggande meddelats, som syftat till att på indirekt väg framtvinga kreaturs-hållning. Då en jordägare ålagts att på sin fastighet hålla ekonomibyggnader för kreaturs-hållning av viss omfattning, har man nämligen självfallet räknat med att ägaren, sedan han väl tvingats uppföra dylika byggnader, också skulle komma att hålla kreatur på fastigheten för att därmed det i byggnaderna investerade kapitalet skulle kunna bli utnyttjat. Effektiviteten av ett dylikt indirekt påtryckningsmedel får emellertid ej överskattas. Förhållan-

dena kunna ju ofta tänkas vara sådana, att brukaren, även om han tvingas uppföra en ladugård, på grund av brist på arbetskraft eller på grund av den större lönsamheten vid annan produktionsinriktning finner det fortfarande vara med sina intressen mest förenligt att driva jordbruket kreaturslöst. Det bör dessutom anmärkas, att i kanske flertalet av de fall, där föreläggande att uppföra ekonomibyggnader för kreaturshållning meddelats, syftet eller i vart fall huvudsyftet härmed icke torde ha varit att vinna garantier mot jordförstöring utan att huvudsyftet i stället, särskilt då det gällt fastigheter, vilkas ägare icke själva ägnat sig åt jordbruket å fastigheten, varit att vinna ökade garantier för att fastigheten skulle bestå såsom en självständig brukningsenhet.

Vill man lagstiftningsvägen framtvinga effektiva åtgärder mot en fortgående jordförstöring, kan ett sådant indirekt påtryckningsmedel ej anses tillräckligt. Man måste i stället då tänka sig att använda uppsiktslagen så att man med stöd av densamma skall kunna föreskriva skyldighet för en brukare att hålla visst antal djur eller att vidtaga andra åtgärder i fråga om driften, exempelvis skyldighet att tillämpa vissa normer i fråga om växtföljden eller att gröngödsla åkrarna med vissa års mellanrum.

Ehuru lantbruksstyrelsen vill kraftigt understryka den stora betydelse, som den nu berörda frågan har för det svenska jordbrukets framtid, anser lantbruksstyrelsen det dock ej lämpligt att man i första hand skall tillgripa dylika medel för att motverka en icke önskvärd utveckling. Det är ju här fråga ej blott om enstaka fall utan om en allmän tendens, och den kontroll och det övervakningsarbete, som skulle erfordras, om man ville ha säkerhet för att dylika tvångsföreskrifter skulle efterlevas, skulle därför bli mycket omfattande. Härtill kommer, att det synes tveksamt om man över huvud taget på detta område kan komma någon vart med statliga tvångsåtgärder, såvida de ej bäras upp av en allmän övertygelse bland den jordbrukande befolkningen om det befogade i åtgärderna. Någon sådan allmän övertygelse torde icke ännu kunna sägas föreligga, vilket givetvis sammanhänger med vad förut anförts om att de menliga följderna av en jordbruksdrift, vilken är så lagd att den medför en minskning av jordens mullhalt, visa sig långsamt och ofta till och med mycket långsamt. Vad som för närvarande kan och bör göras är därför enligt lantbruksstyrelsens uppfattning framförallt att man bör söka dels genom en intensifierad forsknings- och försöksverksamhet få ökad klarhet rörande här föreliggande problem och möjligheterna att på olika sätt bevara mullkapitalet, dels genom upplysningsverksamhet bland jordbrukarna vinna allmän förståelse för vikten av dessa frågor. Det bör dock samtidigt betonas, att varken forsknings- och försöksverksamheten eller upplysningsverksamheten för närvarande har de resurser, som erfordras för en sådan utvidgning, utan att här behövs en ökad ekonomisk insats från det allmännas sida.

Även om det sålunda i främsta rummet synes vara genom undervisning och upplysning, som man bör söka komma till rätta med det nu berörda problemet i fråga om jordvanhävden, måste det dock enligt lantbruksstyrelsens uppfattning anses befogat, att man vid behandlingen av frågor om byggnadsbeståndet tar hänsyn till vilken produktionsinriktning, som med hänsyn till jordens beskaffenhet och den allmänna standarden på jordbruket i orten måste anses önskvärd till förebyggande av jordförstöring. Särskilt beträffande svagare jordar och så länge man ej hunnit fram till allmän insikt om vikten av att jordbruksdriften planeras så att risk för jordförstöring undviks, synes det alltså rimligt att man, då fråga uppkommer om beskaffenheten av de ekonomibyggnader, som skola finnas å en brukningsenhet, tar hänsyn till den betydelse, som en på kreatursskötsel i lämplig omfattning inriktad jordbruksdrift kan ha för bibehållande och förbättrande av markboniteten.

Om det i något fall skulle förekomma, att jordbruk drives på ett sätt, som medför uppenbar jordförstöring, och denna vanhävd måste anses stötande med hänsyn till skadans omfattning eller omständigheterna i övrigt, bör det emellertid enligt lantbruksstyrelsens uppfattning även finnas möjlighet att vidtaga längre gående åtgärder. Dessa torde då få bestå i meddelande av sådana direkta föreskrifter i fråga om driften, som kunna anses nödvändiga för vanhävdens avhjälpande. Såsom förut nämnts synes lagen även redan i sin nuvarande utformning ge möjlighet härtill.

Vad till slut angår den tredje av de faktorer, som enligt vad lantbruksstyrelsen tidigare anfört synas kunna komma i betraktande vid avgörandet av om man genom uppsiktslagen bör motverka kreaturslös drift eller ej, nämligen intresset att bevara ett lämpligt antal självständiga jordbruk i en bygd, bör även denna faktor enligt styrelsens uppfattning tillmätas stor betydelse. Frågan om driftsinriktningen torde väl ur denna synpunkt mera sällan uppkomma å sådana brukningsenheter, där brukaren själv ägnar sig åt och har sin hela eller huvudsakliga utkomst av jordbruket. I dylika fall har brukaren självfallet normalt intresse av att tillämpa den driftsinriktning, som är bäst anpassad till den disponibla arbetskraftvolymen och produktionsförhållandena i övrigt å fastigheten, och någon anledning att från det allmännas sida öva påverkan på brukarens val härvidlag torde, i enlighet med vad tidigare ur mera allmänna synpunkter anförts, endast sällan finnas.

Däremot torde frågan oftare aktualiseras å brukningsenheter, vilkas ägare icke själva ägna sig åt jordbruket. Anledningen är självfallet den att ägaren i dylika fall ofta ej har så stort intresse av själva jordbrukets vidmakthållande eller av att en efter produktionsförutsättningarna anpassad driftsform skall tillämpas utan framför allt önskar hålla investeringarna nere. I dylika fall är det enligt lantbruksstyrelsens uppfattning berättigat att

man — utöver de synpunkter, som tidigare berörts — även beaktar vad som kan vara önskvärt för att motverka en ur bygdens synpunkt olämplig sammanslagning av brukningsenheter. Det ligger i öppen dag att förutsättningarna för att en brukare skall kunna få sin utkomst av fastigheten påverkas av den driftsinriktning, som byggnadsbeståndet å fastigheten kan framtvinga. Ägaren bör därför i dylikt fall få finna sig i att omfattningen av det byggnadsbestånd, som skall finnas å fastigheten, bestämmas med hänsyn till vad som kan anses lämpligt för en genomsnittlig brukare i orten.

Vad nu sagts innebär alltså sammanfattningsvis att enligt lantbruksstyrelsens uppfattning uppsiktslagen bör kunna användas för att motverka kreaturslös jordbruksdrift dels i sådana fall, där dylik drift måste anses särskilt olämplig med hänsyn till markens beskaffenhet, dels då ett uppehållande av en på kreatursskötsel baserad jordbruksdrift är ägnat att motverka en sammanslagning av brukningsenheter, som skulle leda till en alltför stark nedgång i antalet självständiga jordbruk i en bygd.

ELFTE KAPITLET

Uppsiktsorganen och deras verksamhet

De bestämmelser, som nu gälla i fråga om uppsiktsorganen och deras verksamhet, synas i sina huvuddrag böra bibehållas oförändrade. Lantbruksstyrelsen utgår alltså från att lantbruksnämnderna alltjämt skola vara de organ, som i första hand ha att öva uppsikt över efterlevnaden av lagstiftningen, ävensom att befogenheten att meddela föreläggande att avhjälpa vanhävd i första hand skall ankomma på länsstyrelserna. Vad sistnämnda fråga angår vill lantbruksstyrelsen dock anmärka, att styrelsen övervägt, om man ej skulle kunna vinna vissa fördelar genom att överflytta sagda befogenhet till lantbruksstyrelsen.

Som skäl för en dylik överföring kan framför allt åberopas vad tidigare sagts om syftet med uppsiktslagstiftningen och om de allmänna riktlinjer, som böra följas vid tillämpningen av lagen. Godtages vad lantbruksstyrelsen i dessa hänseenden anført, kommer ju lagen att framför allt fungera som ett komplement till övriga instrument för genomförande av den statliga jordbrukspolitiken. Om i ett visst fall fråga uppkommer om att tillämpa uppsiktslagen, kan man därför vid avgörandet ofta icke begränsa sig till att beakta de rent lokala synpunkterna utan måste sätta in frågan i ett större sammanhang. I särskilt hög grad gäller detta frågor om nedläggning av jordbruk, där det, såsom förut påpekats, är nödvändigt att se till att den krympning av jordbruksarealen, som kan vara motiverad med hänsyn till avsättningsförhållandena, skall ske med hänsynstagande till ej blott ekonomiska utan även andra synpunkter. Beträffande sådana fall, där det är fråga om att tillämpa uppsiktslagstiftningen såsom ett medel att hindra olämpliga sammanföranden av brukningsenheter, kan vidare pekats på det nära samband, som i detta hänseende finns mellan uppsiktslagen och jordförvärvslagen, och önskvärdheten av att fall av likartad karaktär skola bedömas på samma sätt, oavsett om det är den ena eller den andra lagen, som skall tillämpas. I alldeles särskilt hög grad gäller detta, där det beträffande en och samma fastighet blir fråga om att tillämpa först den ena och sedan den andra lagen. Om exempelvis jordförvärvslagen använts för att hindra ett som olämpligt ansett sammanförande av två var för sig bärkraftiga brukningsenheter, synes det sålunda mindre tilltalande, om man skulle komma till ett annat resultat, därest innehavarna av de båda bruknings-

enheterna söka nå samma effekt genom att den ena brukningsenheten utarrenderas till den andras ägare och i anslutning därtill byggnaderna å den förstnämnda brukningsenheten bortföras eller lämnas utan underhåll. Risk härför kan emellertid uppstå om ärenden angående tillämpning av jordförvärvslagen avgöras av en och ärenden angående tillämpning av uppsiktslagen av en annan myndighet.

Med hänsyn till vad nu anförts skulle det enligt lantbruksstyrelsens uppfattning ur vissa synpunkter erbjuda påtagliga fördelar att överflytta beslutanderätten i ärenden angående föreläggande enligt uppsiktslagen från länsstyrelserna — vilka knappast kunna väntas äga den förtrogenhet med och överblick över det jordpolitiska läget i landet i dess helhet, som bör finnas hos det beslutande organet — till lantbruksstyrelsen.

Å andra sidan torde man emellertid kunna hoppas, att antalet av de ärenden, där det blir fråga om att meddela föreläggande, icke skall bli så stort, att de olägenheter med ett bibehållande av den nuvarande ordningen för beslutanderätten, som lantbruksstyrelsen här berört, komma att bli av mera allvarlig art. Skulle länsstyrelsen komma till en annan uppfattning än lantbruksnämnden, finns ju dessutom möjlighet för nämnden att överklaga länsstyrelsens beslut. Som det måhända tyngst vägande skälet mot en dylik överflyttning synes dessutom kunna anföras, att det ur psykologisk synpunkt torde erbjuda vissa fördelar att ärendena komma under prövning av organ, som äro helt fristående från uppsiktsorganen. Lantbruksstyrelsen har därför, ehuru med viss tveksamhet, ansett sig icke böra förorda någon ändring av lagen i nu ifrågavarande avseende.

I fråga om de medel, som böra kunna användas för att trygga efterlevnaden av lagen, torde liksom hittills böra gälla att man, där det ej visar sig möjligt för lantbruksnämnden att på frivillighetens väg få till stånd överenskommelse om åtgärder för vanhädens avhjälpande, bör söka åstadkomma rättelse genom föreläggande att vidtaga dylika åtgärder. De erfarenheter, som vunnits under tillämpningen av nu gällande lag, ge lantbruksstyrelsen anledning understryka att dylika förelägganden regelmässigt böra åtföljas av vitesföreskrift samt att dessa viten böra bestämmas så, att de utgöra ett effektivt påtryckningsmedel.

Redan under förarbetena till nu gällande lag diskuterades emellertid, huruvida lagen ej borde lämna möjlighet till andra ingripanden, vilka kunde tänkas vara mera effektiva för att hindra ett fullföljande av sådana planerade eller påbörjade dispositioner i fråga om en fastighet, som enligt uppsiktsorganets uppfattning måste anses såsom vanhävd. Även styrelsen har funnit anledning att här upptaga denna fråga. Vad det härvid gäller är framför allt, huruvida ej möjlighet bör finnas att — i analogi med de avverkningsförbud, som kunna meddelas enligt skogsvårdslagen — meddela interimistiska förbud mot dylika åtgärder.

Då vanhävd uppkommer, sker detta väl i regel ej på ett sådant sätt, att dylika förbud kunna anses fylla någon uppgift. Oftast är det ju här nämligen fråga om en underlåtenhet, som så småningom leder fram till vanhävd. Så är exempelvis fallet med den byggnadsvanhävd, vilken uppkommer genom att nödiga underhållsåtgärder underlåtas under en följd av år, ävensom med jordvanhävd, såväl då denna uppkommer genom försummad skötsel av jorden som då den föranledes av ensidig, intensiv växtodling. Även då vanhävden framkallas genom positiva åtgärder, äro dessa vidare ofta ej av så genomgripande natur, att det kan anses nödvändigt att uppsiktsorganet skall ha möjlighet att interimistiskt förbjuda dem. Om exempelvis en jordägare företager sådd av skogsfrö eller skogsplantering å mark, som enligt lantbruksnämndens bedömande bör bevaras som jordbruksjord, innebär detta ej en investering av sådan storleksordning, att det kan anses nödvändigt att lantbruksnämnden skall kunna meddela eller påkalla förbud mot åtgärderna i avbidan på slutlig prövning av deras tillåtlighet, utan möjligheten att erhålla föreläggande för jordägaren att återställa marken i sådant skick, att den kan användas för jordbruksproduktion, kan anses tillräcklig.

I vissa fall kan det dock förekomma, att åtgärder från en jordägares sida, vilka leda till vanhävd, kunna så förändra det faktiska läget, att förutsättningarna för att meddela föreläggande enligt uppsiktslagen avsevärt minskas eller helt bortfalla. Framför allt kan detta inträffa vid bortförande av byggnader eller matjord.

Vad angår bortförande av matjord må i detta sammanhang framhållas, att behovet av matjord till trädgårdar m. m. givetvis utgör ett legitimt behov, som bör tillgodoses, och något kategoriskt förbud mot bortförande av matjord från jordbruksfastigheter kan därför uppenbarligen icke ifrågakomma. Ur jordbrukssynpunkt måste det emellertid anses önskvärt, att sagda behov skall tillgodoses på ett sätt, som icke otillbörligen skadar jordbrukets intressen, d. v. s. man bör undvika att spoliera goda jordbruk och mark, som är väl lämpad för jordbruksändamål, och i stället i största möjliga utsträckning söka täcka behovet av matjord från sådana ägor, där ett uppehållande av jordbruket är av mindre vikt.

Om lantbruksnämnden erhåller kännedom om ett planerat eller påbörjat bortförande av byggnader eller matjord samt omständigheterna äro sådana att detta bortförande enligt nämndens uppfattning är att betrakta som vanhävd, kan nämnden visserligen självfallet påpeka för vederbörande att han, i händelse han ej avstår från åtgärderna, riskerar ingripande enligt uppsiktslagen samt, i den mån åtgärderna redan påbörjats, söka träffa överenskommelse med honom om anstalter för avhjälpande av den sålunda uppkomna vanhävden. Visar det sig ej möjligt att på denna väg få vederbörande att avstå från de planerade eller påbörjade åtgärderna, kan nämnden enligt nu gällande lag ej göra annat än att anmäla förhållandet för länsstyrelsen.

(Sådan anmälan torde för övrigt förutsätta, att åtgärderna påbörjats och fortskridit så långt, att vanhävd redan kan anses föreligga). Länsstyrelsen har därefter enligt stadgandena i 7 § uppsiktslagen att höra den, som har ansvaret för avhjälpande av vanhävden. Påkallar denne syn har länsstyrelsen även att förordna om syn samt att avvakta att synemännen skola verkställa undersökning på stället samt inkomma med skriftlig redogörelse för vad som förekommit vid densamma. Först härefter kan länsstyrelsen upptaga ärendet till prövning samt, om den finner skäl därtill, meddela föreskrift om de åtgärder, som erfordras för vanhävdens avhjälpande, ävensom förelägga den, som har ansvaret därför, viss tid inom vilken varje särskild åtgärd skall vara verkställd.

Uppenbart torde emellertid vara, att det förfarande, som sålunda stadgas, är så tidsödande att det, då bortförande av en byggnad eller av matjord påbörjats, i allmänhet icke är möjligt att få till stånd ett föreläggande, innan åtgärderna redan hunnit avslutas. Detta innebär obestridligen en allvarlig försvagning av lagens effektivitet. Teoretiskt kan visserligen föreläggande meddelas oaktat åtgärderna redan slutförts och dessutom förknippas med vite av sådan storlek, att den ansvarige skall känna sig tvungen att vidtaga de åtgärder, som angivits i föreläggandet, exempelvis att uppföra nya byggnader i stället för de bortförda. I praktiken är saken dock ofta ej så enkel. Detta beror på att vederbörande ofta genom sina åtgärder åstadkommit ett läge, där ett avhjälpande av vanhävden skulle draga större kostnader än vad som kan anses rimligt med hänsyn till den nytta, som detta skulle medföra. Vad byggnadsvanhävden beträffar kan det exempelvis förekomma att kostnaderna för uppförande av helt nya byggnader i stället för de bortförda skulle bli så stora, att ett åläggande av denna innebörd med hänsyn till brukningsenhetens bärkraft icke rimligen kan komma i fråga, medan däremot, om byggnaderna funnits kvar, kostnaden för att upprusta dem eller hålla dem i stånd icke skulle ha överstigit vad brukningsenheten kunnat bära. I än högre grad gäller vad nu sagts vid bortförande av matjord. Sådant bortförande är visserligen i och för sig otvivelaktigt en åtgärd av sådan art, att den kan föranleda ingripande enligt uppsiktslagen. Det måste nämligen, i vart fall om det omfattar någon större mängd jord, karakteriseras som höggradig vanhävd, eftersom det innebär att vidmakthållande av jordbruket äventyras eller rent av omöjliggöres. Formellt sett finns därför redan nu möjlighet till ett ingripande enligt uppsiktslagen i syfte att få ägaren ålagd att avhjälpa vanhävden.

I praktiken är läget dock helt annorlunda. Sedan jorden väl bortförts är ju nästan den enda möjligheten att få vanhävden avhjälpt, att ägaren köper motsvarande mängd matjord på annat håll för att föra den till den skövlade fastigheten. Kostnaderna härför bli emellertid i regel så stora att uppsiktsorganet, hur otillfredsställande det än finner saken vara, anser sig ej ha annat att göra än att låta bero med vad som förekommit.

Det kan visserligen synas, som om ett påpekande från lantbruksnämndens sida av att ett bortförande av matjord kan föranleda ingripande av nämnden skulle vara tillräckligt för att förmå vederbörande att avhålla sig från dylika åtgärder. Så är dock ej alltid fallet. De förtjänstmöjligheter, som en försäljning av matjord kan erbjuda, äro nämligen ofta så stora att ägaren — i vetskap om de svårigheter det erbjuder att vidtaga några effektiva åtgärder mot honom — anser sig kunna ta risken av att i sinom tid träffas av ett åläggande att vidtaga åtgärder för avhjälpande av vanhävden.

Den nu berörda frågan uppmärksammades redan under förarbetena till 1947 års lag. I några av de yttranden, som avgåvos över 1944 års vanhävsutrednings betänkande, ifrågasattes sålunda att den som avsåg att från jordbruksfastighet bortföra byggnader eller att genom omändring av byggnaderna göra dem otjänliga för sitt ursprungliga ändamål, skulle åläggas skyldighet att i förväg göra anmälan om den planerade åtgärden till uppsiktsorganet, ävensom att detta organ skulle tillerkännas befogenhet att meddela förbud mot åtgärden.

I propositionen nr 78/1947 uttalade chefen för jordbruksdepartementet, att dylika föreskrifter otvivelaktigt i åtskilliga fall skulle vara av värde. Man kunde emellertid enligt hans uppfattning ej bortse från att de jämväl skulle medföra stora olägenheter. I det avgjort övervägande antalet av de fall, där sådana åtgärder som nu nämnts ifrågasattes, torde desamma nämligen vara fullt motiverade. En generell skyldighet att söka tillstånd till dylika åtgärder skulle därför innebära en begränsning av jordbrukarnas handlingsfrihet, som i och för sig ej syntes påkallad och dessutom skulle medföra en betydande ökning av lantbruksnämndernas arbetsbörda. Dessa olägenheter måste anses överväga de fördelar det i en del fall skulle innebära, att man skulle få ökade garantier för att lantbruksnämnderna i de tveksamma fallen skulle bli i tillfälle att i förväg pröva åtgärdernas tillåtlighet. Det skulle dessutom erbjuda stora svårigheter att i förväg avgränsa de fall, där skyldighet att söka tillstånd skulle föreligga. Någon dylik skyldighet borde därför enligt hans mening ej föreskrivas.

De skäl, som då anfördes mot införande av skyldighet för en jordbrukare att i förväg göra anmälan om eller söka tillstånd till företagande av vissa åtgärder i fråga om dispositionen av hans brukningsenhet, synas i och för sig allttjämt bärande. Någon dylik skyldighet torde därför ej heller nu böra ifrågasättas. En helt annan sak är det emellertid om man, utan att föreskriva någon dylik skyldighet, tillerkänner uppsiktsorganet befogenhet att i sådana fall, där det är särskilt angeläget att möjligheterna att tillämpa lagen ej i praktiken skola sättas ur spel, temporärt meddela förbud mot vissa av en jordbrukare planerade eller påbörjade åtgärder.

Behovet av en dylik befogenhet gör sig givetvis ej lika starkt gällande överallt. Frågor om bortförande av matjord uppkomma således exempelvis

företrädesvis omkring de större städerna och aktualiseras sålunda främst vid de lantbruksnämnder, vilkas områden omfatta eller ligga i närheten av dessa städer. Ärenden rörande bortförande av byggnader aktualiseras åter främst i sådana områden, där en förhållandevis stor del av bruksningshelterna brukas av annan än ägaren. Att avsaknaden av en sådan befogenhet menligt inverkat på lagens effektivitet framgår emellertid av att vid en rundfråga, som lantbruksstyrelsen gjort hos nämnderna, ej mindre än 18 eller mer än två tredjedelar förklarar sig anse, att uppsiktslagen bör kompletteras med bestämmelser, som göra det möjligt att mer effektivt än vad som nu kan ske ingripa mot sådana slag av jord- och byggnadsvanhävd, som här ovan berörts. Lantbruksstyrelsen förordar därför att nämnderna skola tillerkännas befogenhet att temporärt meddela förbud mot vissa planerade eller påbörjade åtgärder, som enligt nämndens uppfattning kunna leda till vanhävd.

Vad angår utformningen av bestämmelserna om en dylik befogenhet må nämnas, att förbud blott torde böra få komma i fråga, då det är fråga om bortförande av för jordbruket erforderliga byggnader eller matjord. Att, såsom ifrågasattes under förarbetena till 1947 års lag, under en dylik befogenhet inbegripa även sådana fall, där det är fråga om att omändra en byggnad till annat ändamål än det, för vilket den ursprungligen avsetts, torde icke böra komma i fråga. Behovet av en sådan befogenhet torde nämligen icke kunna anses göra sig lika starkt gällande i dessa fall som i de förut nämnda, och ett medtagande av desamma skulle dessutom kunna medföra, att tillämplighetsområdet för bestämmelserna ej skulle bli så klart avgränsat, som i och för sig synes önskvärt. Förfarandet synes i huvudsak böra överensstämma med vad som i skogsvårdslagen är föreskrivet i fråga om avverkningsförbud. Innebörden av förbudet bör vara att åtgärder av det slag, som omfattas av detsamma, ej under viss tid få vidtagas utan tillstånd av nämnden. Innan förbud meddelas bör den som skulle träffas av detsamma beredas tillfälle att yttra sig i ärendet. I brådskande fall bör dock temporärt förbud kunna meddelas i avbidan härpå. Giltighetstiden för förbud bör vara högst fem år, med möjlighet att, om så anses påkallat, förlänga detsamma för ytterligare högst fem år. Förbudet bör gälla även mot framtida ägare av bruksningshelter.

Då förbud meddelas bör i samband därmed fastställas vite för överträdelse av förbudet. Frågor om utdömande av sådant vite synas böra handläggas av länsstyrelsen.

Över beslut av lantbruksnämnd om meddelande av sådant förbud, som här nämnts, bör klagan kunna föras hos lantbruksstyrelsen samt, i sista hand, hos Kungl. Maj:t. Förbud bör dock träda i kraft utan hinder av att besvär anförts.

Slutligen vill styrelsen här även beröra en fråga, som i verksamheten med

jordbrukets yttre rationalisering kommit att alltmera aktualiseras och som även har ett visst samband med uppsiktslagstiftningens tillämpning. Styrelsen avser här de fall då byggnader å jordbruk blivit överflödiga till följd av sammanslagning av jordbruk eller av annan anledning. Om dessa byggnader ej nedrivs och bortförs utan i stället lämnas kvar att förfalla kunna de komma att utgöra störande inslag i landskapsbilden.

Uppsiktslagen ger i sin nuvarande utformning ej möjlighet för lantbruksnämnden att ingripa i dylika fall. Styrelsen finner det ej heller önskvärt, att man skall söka att medelst uppsiktslagstiftningens hjälp komma tillrätta med det nu berörda problemet. Dels är det ju nämligen här fråga om en företeelse, som kan förekomma även å andra fastigheter än dem, på vilka uppsiktslagen äger tillämpning, dels kan det knappast anses lämpligt, att uppsiktslagen skall användas för att tillgodose huvudsakligen naturskyddssynpunkter. Däremot synes det kunna övervägas, om ej naturskyddslagstiftningen bör utformas så, att den ger möjlighet till ingripande i nu nämnda och liknande fall.

TOLFTE KAPITLET

Speciell motivering

Förslaget till lag angående ändring i lagen om uppsikt å jordbruk

Såsom lantbruksstyrelsen förut framhållit har den av styrelsen företagna översynen av uppsiktslagen främst berört de allmänna riktlinjer, som böra följas vid tillämpningen av lagen, medan den nuvarande utformningen av lagen i och för sig i stort sett visat sig ändamålsenlig och även väl torde låta sig förena med vad styrelsen förordat i fråga om riktlinjerna för lagens fortsatta tillämpning. Med anledning härav torde styrelsen i specialmotiveringen kunna inskränka sig till några kortare påpekanden.

Innan styrelsen övergår till de olika paragraferna vill styrelsen emellertid erinra om att styrelsen i lagförslaget använt uttrycket brukningsdel i stället för det i den allmänna motiveringen använda uttrycket brukningsenhet. Det kan emellertid övervägas huruvida icke den senare termen, vilken numera vunnit burskap i andra författningar, borde införas även i uppsiktslagen då denna blir föremål för översyn.

1—2 §§.

Beträffande arealgränserna, det allmänna vanhävdsbegreppet och undantagen från detta kan i stort sett hänvisas till den allmänna motiveringen, kapitlen IX och X.

I detta sammanhang böra emellertid två speciella problem i fråga om innebörden av arealgränsen här beröras. Det ena gäller innebörden av begreppet odlad jord. Det andra gäller frågan hur arealgränsen skall fattas i sådana fall, då en person som en faktisk enhet brukar dels honom själv tillhörig mark och dels mark, som han arrenderat av annan jordägare, eller då en jordägare till en annan utarrenderar viss del av den till hans fastighet hörande inägojorden.

Vad beträffar innebörden av begreppet odlad jord har understundom frågan uppkommit om man vid prövningen av huruvida en brukningsenhets areal är så stor att brukningsenheten faller inom lagens tillämplighetsområde äger taga hänsyn ej blott till åker utan även till betesmark. Såsom skäl för att även betesmark skall beaktas kan givetvis åberopas den omständigheten, att även förekomsten av dylik mark är av stor betydelse, då det gäller att bedöma en brukningsenhets värde såsom underlag för jordbruksdrift. En brukningsenhet, vars åkerareal något understiger två hektar

men vilken har goda och rikliga betesmarker, kan sålunda ur produktions-synpunkt vara mer än likvärdig med en brukningsenhet, vilken har en åkerareal av något mer än två hektar men saknar beten. Det kan emellertid ej gärna komma i fråga att man i nu ifrågavarande avseende utan vidare skulle sätta likhetstecken mellan åkermark och betesmark och att söka finna en fullt rättvisande formel för att, såsom sker i vissa andra sammanhang, omräkna betesmarken till åker skulle erbjuda betydande svårigheter i det enskilda fallet och dessutom skapa en icke önskvärd oklarhet rörande räckvidden av begränsningen i lagens tillämplighetsområde. Beträffande innebörden av gällande lag kan dessutom framhållas, att det rent språkligt sett icke synes möjligt att till odlad jord hänföra sådan betesmark, som icke alls eller endast i begränsad omfattning varit föremål för kulturåtgärder. Såvitt styrelsen har sig bekant torde även lagens innebörd på nu ifrågavarande punkt i allmänhet ha ansetts vara den att till odlad jord skolat hänföras — förutom åkermark — allenast sådan betesmark, som en gång varit lagd under plog. Lantbruksstyrelsen har för sin del utgått från att begreppet odlad jord även i fortsättningen vid tillämpningen av uppsiktslagen bör fattas på sätt nu sist angivits.

Vad härefter angår spörsmålet, i vad mån man vid tillämpningen av bestämmelserna om arealgränsen bör ta hänsyn till den ökning eller minskning av ägoinnehavet, som kan uppstå genom arrendeavtal, måste det enligt lantbruksstyrelsens uppfattning av syftet med lagstiftningen anses följa att man i sådana fall, som nu nämnts, icke skall taga hänsyn till den ökning eller minskning i det temporära faktiska ägoinnehavet, som åstadkommits genom arrendeavtal eller liknande upplåtelser av nyttjanderätt. Vad byggnadsvanhävd angår synes det sålunda klart, att man ej bör grunda en skyldighet för en jordägare att underhålla eller uppföra byggnader å en honom tillhörig fastighet på den omständigheten att han utöver den jord, som finns å fastigheten, även till följd av ett, måhända kortvarigt, arrendeavtal erhållit rätt att bruka viss till annan fastighet hörande mark. Bestämmas arealgränsen för byggnadsvanhävd i enlighet med lantbruksstyrelsens förslag till fyra hektar bör sålunda exempelvis en jordägare, vars fastighet endast innehåller tre hektar odlad jord, icke beröras av bestämmelserna om byggnadsvanhävd, även om han av en granne arrenderar en lika stor jordareal och brukar denna i sambruk med sin egen fastighet. Omvänt bör emellertid ej heller en fastighet, som utgjort en brukningsenhet och som har en odlad areal överstigande fyra hektar, bli undantagen från lagens tillämplighetsområde därför att ägaren utarrenderar så stor del av inägojorden, att vad som är kvar i ägarens besittning understiger fyra hektar.

Vad nu sagts rörande innebörden av arealgränsen i fråga om byggnadsvanhävd bör givetvis äga motsvarande tillämpning beträffande arealgränsen för jordvanhävd.

Det föreslagna tillägget till 2 § första stycket uppsiktslagen, innebärande undantag från vanhävdsbegreppet i det fall att nedläggande av jordbruk å bruksningsdel eller del därav »eljest överensstämmer med en ändamålsenlig utveckling av jordbruksnäringen», har berörts i de allmänna motiven, kapitel X, sid. 104. I förslaget har även i andra stycket av sagda paragraf använts uttrycket »utveckling» i stället för ordet »planläggning», som återfinnes i nu gällande lag. Denna ändring av ordvalet är huvudsakligen av formell karaktär. Att i nu gällande lag talas om ändamålsenlig planläggning av jordbruket i orten torde bero på att man vid lagens tillkomst räknade med att lantbruksnämnderna inom en relativt begränsad tidrymd skulle kunna för jordbruket i dess helhet företaga först regionalplanering avseende större områden och sedan, på basis av regionalplaneringen, individualplanering beträffande jordbruken inom smärre områden. Såsom lantbruksstyrelsen anmält i samband med avgivande av sina anslagsäskanden för de senaste åren har emellertid detta planeringsarbete fått väsentligt mindre omfattning än som från början torde ha avsetts och torde ej heller i fortsättningen böra bedrivas annat än i begränsad skala och med inriktning på speciella problem. Man torde därför ej på långt när kunna räkna med att det i alla de fall, där det kan bli fråga om att taga ställning till lämpligheten av en ifrågasatt sammanslagning, kommer att finnas någon egentlig planläggning beträffande strukturen av jordbruket i orten, som kan läggas till grund för bedömningen, utan vara hänvisad till en mera allmän bedömning av huruvida åtgärden förefaller stå i överensstämmelse med de jordpolitiska strävandena. Med hänsyn härtill synes det lämpligt att här i stället använda uttrycket ändamålsenlig utveckling.

Med avseende å uttrycket »annan giltig anledning» i 2 § andra stycket torde beröras en fråga, som kan uppkomma inom jordbruksområden, vilka ligga i anslutning till tätbebyggelse, eller där eljest marken kan komma ifråga för tätbebyggelse. Om marken tages i anspråk för dylikt ändamål bli ju bestämmelserna i 12 § tillämpliga, varigenom något ingripande enligt uppsiktslagen ej kan komma ifråga. Däremot har vid tillämpningen av lagen någon osäkerhet varit rådande huruvida vanhävdsåläggande skulle kunna komma ifråga beträffande bruksningsenhet, därest läget är det att bruksningsenheten visserligen ligger inom område för upprättad plan enligt byggnadslagen men det ändock är ovisst om och när marken kan tänkas bli tagen i anspråk för tätbebyggelse och dessutom i och för sig ur jordbrukssynpunkt är av intresse att bruksningsenheten, till dess så sker, skall utnyttjas för jordbruksändamål. Härvidlag kan å ena sidan framhållas att det för markägaren kan te sig stötande att han — om bruksningsenheten exempelvis ligger inom fastställd byggnadsplan — ålägges vidtaga investeringar i byggnader för jordbruk etc. trots att marken enligt det allmännas intentioner enligt planen är avsedd att användas för annat ändamål än jordbruk. Å

andra sidan må erinras om att dylika planer ofta i vissa delar kunna vara behäftade med osäkerhet just ifråga om behövligheten av att mark tages i anspråk för tätbebyggelse. Så är bland annat ofta fallet ifråga om äldre planer, vilka ej sällan överdimensionerats, och så gott som undantagslöst fallet ifråga om planer av mera översiktlig karaktär såsom generalplan, regionplan. Avgörande för om vanhävdsåläggande skall kunna komma i fråga i dylika fall torde med hänsyn till sistberörda förhållande böra vara ej de formella planförhållandena utan i stället frågan huruvida marken kan betecknas såsom behövlig för tätbebyggelse inom viss, någorlunda fixerad och ej alltför långt avlägsen tid.

7 §.

I fråga om förfarandet vid länsstyrelsen innebar 1947 års lag vissa avvikelser från vad som gällde dessförinnan. Bland annat begränsades sålunda användningen av syn till det fall, då syn påkallades av den för vanhävden ansvarige. Lantbruksstyrelsen vill med ledning av de erfarenheter, som vunnits vid tillämpningen av nu gällande lag, ifrågasätta huruvida det ej bör överlåtas åt länsstyrelsen att avgöra, huruvida syn skall företagas, och detta oberoende av huruvida den för vanhävden ansvarige gjort framställning därom eller ej. I regel torde det väl förhålla sig så att sakförhållandena äro väl klarlagda genom nämndens besiktning — vid vilken protokoll skall föras — och genom vad som förekommit vid handläggningen av ärendet i nämnden samt att länsstyrelsens prövning därför kan inskränka sig till ett ställningstagande till det förebragta materialet och en bedömning av fallet ur jordpolitiska synpunkter. En begäran om syn kan i ett dylikt fall, därest den ovillkorligen måste villfaras, medföra ett ganska väsentligt dröjsmål med avgörandet, särskilt då det är fråga om jordvanhävd och en för synen tjänlig årstid måste avvaktas. Å andra sidan kunna väl undantagsvis också fall tänkas då det kan vara önskvärt att länsstyrelsen skall kunna förordna om syn även om någon begäran härom icke gjorts av den för vanhävden ansvarige.

Med hänsyn till vad nu anförts torde en mera ändamålsenlig anordning än den nuvarande vara att det — oavsett om framställning om syn gjorts eller ej — får bli helt beroende av länsstyrelsens avgörande om syn skall hållas. En följd härav blir då även att bestämmelserna i 11 § rörande synekostnad torde få ändras.

9 a §.

Här må hänvisas till de allmänna motiven, kapitel XI sid. 117 ff.

11 §.

Ändringen är en följd av ändringen av 7 §. Innebörden av de föreslagna bestämmelserna i 11 § andra stycket är sålunda den att kostnad för syn kan

påföras sakägare endast om ärendet leder till föreläggande mot denne samt att, om så sker, endast särskilda skäl kunna föranleda till att han icke ålägges gälda denna kostnad.

13 §.

Ändringen är närmast en följd av den föreslagna 9 a §. Paragrafen har utformats så, att besvärstidens längd kommer att regleras av lagen den 4 juni 1954 om besvärstid vid talan mot förvaltande myndighets beslut.

14 §.

Andra stycket av denna paragraf bör utgå därest, i enlighet med vad lantbruksstyrelsen föreslår i nästföljande kapitel, lagen den 30 juni 1947 om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom upphäves (se kap. XIII).

Till de nu föreslagna ändringarna torde icke erfordras särskilda övergångsbestämmelser.

TRETTONDE KAPITLET

Särskilda regler för ingripande mot vissa slag av vanhävdsfall

Såsom ett komplement till 1942 års vanhävdslag inrättades år 1946 ett särskilt rättsmedel för ingripande i vissa fall mot vanhävd, lagen om tvångsinlösen av vanhävddad jordbruksegendom (SFS nr 89/1946). Denna lag var av provisorisk karaktär och dess giltighetstid utgick den 30 juni 1947. Den ersattes då av den nu gällande lagen den 30 juni 1947 om tvångsinlösen av vanhävddad jordbruksegendom, vilken i allt väsentligt fick samma lydelse som den provisoriska lagen, dock att — till skillnad mot vad som gällt enligt denna — riksdagens samtycke till dylik inlösenåtgärd skall inhämtas.

Nu gällande lag har i huvudsak följande innehåll:

Enligt lagen äger Konungen, med riksdagens samtycke, under vissa förutsättningar förordna, att vanhävddad jordbruksegendom eller, om särskilda omständigheter föranleda därtill, del av sådan egendom skall mot lösen avstås till kronan. Förutsättningarna för ett dylikt förordnande äro dels att å egendomen förekommer synnerligen grov vanhävd av den odlade jorden eller för jordbruket nödiga byggnader och dels att det med hänsyn till vanhävdens omfattning och egendomens storlek eller av andra särskilda skäl finnes erforderligt att åtgärder till avhjälpande av vanhävden vidtagas i annan ordning än som stadgas i 1947 års uppsiktslag (1 §). Fråga om inlösen kan väckas av vederbörande lantbruksnämnd eller länsstyrelse. Innan frågan väckes skall utredning vara förebragt om de förhållanden som kunna vara av betydelse för frågans bedömande. I övrigt skola å inlösenförfarandet i tillämpliga delar gälla de allmänna bestämmelserna i expropriationslagen. Dock gäller den avvikelser att Konungen, om särskilda skäl äro därtill, kan i samband med beslutet om inlösen förordna, att egendomen eller del därav får tagas i besittning redan sedan stämning i expropriationsmålet utfärdats (2 §).

Här nedan må lämnas en redogörelse för de huvudsakliga motiven för nu ifrågakvarande lagstiftning.

Den provisoriska lagen om tvångsinlösen av vanhävddad jordbruksegendom tillkom efter förslag av 1944 års vanhävdsutredning. Det bör här särskilt nämnas att till denna utredning hade från jordbruksdepartementet överlämnats åtskilliga till departementet under en lång följd av år inkomna handlingar angående vanhävd å Bogesunds fideikommisssegendom i Östra Ryds socken i Stockholms län. Till sin promemoria med förslag till nämnda

lag hade vanhävdsutredningen fogat en redogörelse för innehållet i nämnda handlingar och för iakttagelser i fråga om förhållandena å nämnda fideikommisssegendom, som utredningsmännen gjort vid besök därstädes m. m.

Såsom allmän motivering till sitt förslag anförde utredningsmännen att 1942 års vanhävdslag befunnits brista i effektivitet och att det, redan innan vanhävdsförslaget i dess helhet kunnat behandlas, vore erforderligt att vanhävdslagstiftningen skärptes i en eller annan form så att möjlighet erhöles att komma till rätta med sådana vanhävdsfall, som icke kunde med tillräcklig verkan och i allt fall icke med tillräcklig snabbhet åtkommas med användande av 1942 års vanhävdslag. Utredningsmännen förklarade sig härvid avse sådana fall, som i det allmänna medvetandet framstode såsom särskilt stötande, nämligen de synnerligen grova vanhävdsfallen då ingen som helst godvillig medverkan från den för vanhävdsens avhjälpande ansvarige vore att förvänta. En skärpning av vanhävdslagstiftningen vore enligt utredningsmännens uppfattning erforderlig i all synnerhet såvitt anginge större jordbruksegendomar, som utsattes för en mera omfattande vanhävds, såsom förhållandet vore exempelvis med Bogesunds fideikommisssegendom. Med vanhävden å mindre gårdar, även om den vore av grov beskaffenhet, syntes man i allmänhet kunna komma till rätta med användande av de medel, som 1942 års vanhävdslag erbjöde. Utredningsmännen anförde härom ytterligare följande.

Med de ändringar i uppsiktslagstiftningen, som genomfördes i och med antagandet av lagen den 30 juni 1942 om åtgärder mot vanhävds av jordbruk, avsågs, förutom en av hänsyn till folkförsörjningen betingad utvidgning av lagstiftningens tillämplighetsområde, även en förenkling och effektivisering av själva förfarandet beträffande behandlingen av vanhävdsärenden. I detta hänseende föreskrives sålunda genom 1942 års lag att vanhävdsärendena, för den händelse överenskommelse angående vanhävdsens avhjälpande ej kan träffas med den för vanhävdsen ansvarige, skola behandlas icke, såsom enligt förut gällande lag var bestämt, av domstol utan av vederbörande länsstyrelse, som skall äga föreskriva de åtgärder, som erfordras för vanhävdsens avhjälpande och förelägga viss tid därför, varvid länsstyrelsen också äger fastställa vite för underlåtenhet att ställa sig föreläggandet till efterrättelse ävensom fälla till sådant vite. Genom de befogenheter, som sålunda lämnades länsstyrelserna, hoppades man kunna komma till rätta med vanhävdsfallen på ett enklare och snabbare sätt än vad förut varit förhållandet då desamma skulle behandlas i vanlig domstolsordning.

Ehuru väl det material för bedömande av verkningarna av 1942 års lag, som utredningsmännen införskaffat, ännu icke kunnat fullständigt bearbetas, torde man dock redan nu kunna utsäga att de förhoppningar, som hystes beträffande den nya vanhävdslagstiftningens effektivitet, icke i allo gått i uppfyllelse. Från en del håll, bland annat från flera jordbrukskommissioner, ha också till utredningsmännen framförts anmärkningar om att den gällande vanhävdslagen brister i effektivitet. I avseende härå har det framhållits att, därest den för vanhävdsen ansvarige visar ovillighet att biträda vid vanhävdsens avhjälpande, det ej kan undvikas att åtskillig tid förlöper innan jordbrukskommissionen erhåller länsstyrelsens beslut, varigenom den skyldige vid vite förelägges att vidtaga nödiga åtgärder för vanhävdsens avhjälpande. En viss tendens har även visat sig att vid träffande av

överenskommelse eller meddelande av föreskrift om vanhävdens avhjälpande fastställa tiden för åtgärds vidtagande till den enligt vanhävdslagen högst tillåtna eller fyra år, varigenom stundom hävdens återställande onödigt uppskjutits. De viten, som fastställts, ha vidare ofta till sitt belopp ej stått i rimlig proportion till de kostnader, som varit förenade med de föreskrivna åtgärderna för vanhävdens avhjälpande, ett förhållande som helt naturligt inbjudit vederbörande till att underlåta att ställa sig föreläggandet till efterrättelse. Genom att även i sådana mål, där myndigheterna varit ense om att grov vanhävd förelegat, överklaga länsstyrelsens beslut har en tredskande part haft möjlighet att få det slutliga avgörandet uppskjutet ett år eller än längre tid med ytterligare påföljd att tiden för vanhävdens avhjälpande framflyttats. Det torde överhuvudtaget kunna fastslås att jordbrukskommissionen gentemot en jordägare eller en brukare, som aldrig kan förmås till godvillig överenskommelse och som överklagar varje föreläggande eller utdömande av vite, är urständssatt att inom rimlig tid få rättelse till stånd. Så mycket betänkligare är detta som ovilligheten att medverka till avhjälpande av vanhävd i all synnerhet framträder i de fall då vanhävden är av grövre art. Under tiden griper vanhävden allt vidare kring sig, fastighetens tillstånd försämrar allt mera och det rena förfallet kan befaras inträda redan innan ens ett slutgiltigt föreläggande att avhjälpa vanhävden föreligger. Och ingalunda är det alltid visst att, sedan det slutgiltiga föreläggandet meddelats, detsamma skall leda till det avsedda resultatet. Snarare kan man mer än en gång förvänta att den mot vilken föreläggandet riktats fortfarande skall visa samma motvilja att avhjälpa vanhävden, som den han tidigare ådagalagt. Ett även aldrig så kraftigt vite kan icke utan vidare antagas vara ägnat att framtvinga de åtgärder som befunnits erforderliga för vanhävdens avhjälpande.

Vad nu sagts om den bristande effektiviteten hos 1942 års vanhävdslag gäller i särskilt hög grad, då vanhävden omfattar en större jordbruksegendom. Det kan visserligen sägas att de fall äro få då en jordbruksegendom av större omfattning utsättes för synnerligen grov vanhävd — för att så skall anses vara förhållandet måste helt visst vanhävden gälla en mera väsentlig del av egendomen. Härvidlag torde dock antalet fall icke få vara det utslagsgivande. Vad som är av vikt är att vanhävdslagstiftningen utformas sålunda, att den giver det allmänna medel i sin hand att, då vanhävd föreligger, ingripa på ett sätt som icke i någon mån lämnar rum för ett kringgående eller ett motarbetande av lagstiftningen.

I fråga om sättet för genomförande av en dylik skärpning av vanhävds-lagstiftningen övervägde utredningsmännen olika möjligheter.

Av olika skäl avvisades därvid vissa tänkbara alternativa lösningar, såsom att för vanhävden nödig åtgärd finge verkställas genom jordbrukskommissionens försorg, varvid kostnaden skulle förskjutas av allmänna medel och slutligen gäldas av den för vanhävden ansvarige, eller att egendomen skulle kunna ställas under tvångsförvaltning av en syssloman, vilken skulle äga att vidtaga för vanhävdens avhjälpande erforderliga åtgärder, eller att egendomen under vissa betingelser skulle kunna försäljas genom över-exekutors försorg. Enligt utredningsmännens förmenande kunde en tillfredsställande lösning av ifrågavarande problem icke vinnas med mindre den vanhävdade egendomen överfördes i det allmännas, i detta fall statens ägo. Därest så skedde, hade man anledning antaga att från statens sida allt skulle göras för att den vanhävd, som föranlett att staten funnit sig böra

övertaga egendomen, skulle bliva avhjälpt så fort omständigheterna det medgäve, varjämte det utan vidare kunde förutsättas att egendomen av staten ej överlättes till annan än den, som vore väl skickad att övertaga brukningen. Överginge egendomen i statens ägo, komme domänstyrelsen att övertaga förvaltningen av densamma efter samma grunder, som gällde för all annan under domänstyrelsens förvaltning stående jordbruksegendom. Den sålunda föreslagna skärpningen av vanhävdslagstiftningen innebure i själva verket en tillämpning av expropriationsinstitutet å sådana egendomar, som blivit utsatta för synnerligen grov vanhävd.

Rörande de förutsättningar, som borde gälla för den ifrågasatta lagens tillämpning, anförde utredningsmännen.

I första hand bör för lagens tillämpning fordras, att den ifrågavarande jordbruksegendomen är utsatt för synnerligen grov vanhävd och att denna vanhävd gäller egendomen i dess helhet eller en väsentlig del därav. Vad som med synnerligen grov vanhävd skall förstås torde i det särskilda fallet utan större svårigheter kunna avgöras, helst med hänsyn därtill att det förutsättes att vanhävden skall omfatta om också ej hela egendomen så dock i varje fall en väsentlig del därav. Att anmärkningar även av svårare art kunna framställas mot det tillstånd, vari någon av de å egendomen befintliga för jordbruket nödiga byggnaderna eller något av egendomens åkerskiften befinner sig, utgör ej tillräcklig förutsättning för lagens tillämpning å egendomen, utan den synnerligen grova vanhävden skall gälla en större del av byggnadsbeståndet eller en mera avsevärd del av den odlade jorden. Föreligger synnerligen grov vanhävd i båda dessa hänseenden är helt naturligt förutsättning för lagens tillämpning i än högre grad för handen. Det bör i detta sammanhang nämnas att då utredningsmännen använt ordet »jordbruksegendom» och ej »jordbruksfastighet» eller i överensstämmelse med 1942 års vanhävdslag »brukningsdel», detta skett för framhävande att om fråga väckes om tvångsinlösen av en jordbruksegendom, som består av flera kameralt eller lantmåteritekiskt skilda fastigheter, förskrift om tvångsinlösen av egendomen i dess helhet bör, blott förutsättningarna i övrigt äro för handen, kunna meddelas även om det ej kan påvisas att synnerligen grov vanhävd föreligger beträffande samtliga av de i egendomen ingående fastigheterna.

Såsom en ytterligare förutsättning för att tvångsinlösen av en vanhävddad jordbruksegendom skall kunna ske bör uppställas, att det med hänsyn till vanhävdens omfattning eller av annan grund anses erforderligt att åtgärder till avhjälpande av vanhävden vidtagas i annan ordning än som stadgas i 1942 års vanhävdslag. Härmed åsyftas såväl att redan träffad överenskommelse enligt 6 § eller meddelat föreläggande enligt 7 § berörda lag ej lett till avsett resultat som ock att det anses utsiktslöst att ens försöka att få till stånd överenskommelse eller föreläggande eller att fortsätta med ett till äventyrs inlett vanhävdsförfarande enligt vanhävdslagen. Då utredningsmännen använt uttrycket vanhävdens omfattning, har avsetts, att lagen, om ej »annan grund» kan åberopas, må komma i tillämpning endast om större jordbruksegendomar, som i sin helhet eller till väsentlig del utsatts för synnerligen grov vanhävd. Att även i dessa fall ytterligare skäl för lagens tillämpning kunna åberopas, såsom att jordägare visat motvilja mot att medverka till vanhävdens avhjälpande, är givetvis ej uteslutet. Sådan motvilja är lätt påvisbar just då vanhävden är av större omfattning. Mot tillämpning av lagen även å mindre jordbruksegendomar, som utsatts för vanhävd i sådan utsträckning som

nyss nämnts, möter visserligen enligt den föreslagna avfattningen intet hinder. Då emellertid i sådant fall omfattningen i och för sig av vanhävden icke kan åberopas som skäl för tvångsinlösen, erfordras här alltid en annan grund för lagens tillämpning. Vilken grund som sålunda må kunna åberopas får avgöras i det särskilda fallet. Det bör dock framhållas att fråga om tvångsinlösen av en vanhävddad mindre jordbruksegendom ej må anses aktuell förrän den väg till vanhävdens avhjälpande som nu gällande vanhävdslagstiftning utstakar blivit beträdd utan att avsett resultat vunnits. Då fråga är om en större jordbruksegendom bör detta däremot icke vara erforderligt utan kan utredning angående förutsättningarna för lagens tillämpning ske jämväl i annan ordning. Om en egendom skall anses vara större eller mindre är en fråga som också får avgöras från fall till fall under beaktande av alla de omständigheter som äro bestämmande för lagens tillämplighet. Att lagen icke kan vinna tillämpning å en brukningsdel som icke innehåller odlad jord till en vidd överstigande ett hektar följer av att lagen utgör ett komplement till 1942 års vanhävdslag, därvid dock är att märka att om en sådan brukningsdel utgör en del av en jordbruksegendom hinder naturligtvis icke möter mot att ett beslut om tvångsinlösen av egendomen i övrigt kan omfatta även den särskilda mindre brukningsdelen.

Beträffande förfarandet vid tvångsinlösen anförde utredningsmännen bl. a.:

I lagen bör intagas föreskrift om att bestämmelserna i expropriationslagen i tillämpliga delar skola gälla i avseende å tvångsinlösen. En dylik föreskrift innebär i första hand, att för egendom som tvångsinlöses skall av kronan erläggas löseskilling motsvarande egendomens fulla värde och vidare att denna löseskilling, där överenskommelse om densamma ej kan träffas, skall bestämmas av expropriationsnämnd. Härigenom torde den säkraste garanti vara given för att den, vars egendom tvångsinlöses, varder till fullo ersatt för värdet av egendomen i hans hand, därvid dock hänsyn bör tagas till egendomens vanhävddade tillstånd. Vad nyss sagts äger motsvarande tillämpning beträffande särskild rätt till den egendom som skall avstås där ej sådan rätt jämlikt utfästelse av kronan lämnas orubbad. Det förutsattes att Kungl. Maj:t, då föreskrift om tvångsinlösen meddelas, uppdrager åt justitiekanslersämbetet att vidtaga erforderliga åtgärder för tvångsinlösenmålets instämmande till och bevakande vid domstol i överensstämmelse med vad som gäller för den som vunnit rätt till expropriation.

I propositionen till 1946 års lag om tvångsinlösen av vanhävddad jordbruksegendom yttrade vederbörande departementschef rörande behovet av lagen.

Den provisoriska lagstiftning rörande åtgärder mot vanhävd av jordbruk som tillkom år 1942 har till syfte att giva myndigheterna större och förbättrade möjligheter att ingripa mot vanhävd. Såsom framgår av flertalet yttranden från länsstyrelser och jordbrukskommissioner synes emellertid 1942 års lagstiftning icke under alla förhållanden erbjuda tillräckliga möjligheter att få redan inträdd vanhävd avhjälp. Myndigheterna torde sålunda understundom ha svårigheter att gentemot jordägare eller brukare, som icke kunna förmås till godvillig överenskommelse och som på alla sätt söka tredskas mot givna förelägganden, få till stånd rättelse i fråga om vanhävden. I vissa fall torde vitesförfarandet icke vara ett tillräckligt effektivt medel för att framtvunga ett avhjälpande av vanhävden inom rimlig tid. Vad nu anförts gäller såsom utredningsmännen framhållit i särskilt hög grad, då vanhävden omfattar en större jordbruksegendom. Ett typiskt sådant fall utgör Bogesunds fideikommissiegendom i Östra Ryds socken av Stock-

holms län. Såvitt framgår av den av utredningsmännen upprättade redogörelsen för förhållandena på denna egendom, befinner sig egendomen i ett tillstånd av höggradig vanhävd och förfall, ett förhållande, som varit rådande under en lång följd av år och som kan förväntas komma att ytterligare förvärras, därest icke kraftiga åtgärder mot vanhävden skyndsamt vidtagas. Ingripande har i viss mån redan skett med anlitande av de möjligheter som 1942 års lag erbjuder men dessa åtgärder ha uppenbarligen icke åstadkommit någon påtaglig förbättring av egendomens tillstånd. Ytterligare åtgärder synas därför vara påkallade. Givet är, att de fall äro förhållandevis få, då en jordbruksegendom av större omfattning utsättes för synnerligen grov vanhävd. Härvidlag bör emellertid såsom utredningsmännen framhållit antalet fall icke få vara det utslagsgivande. Det måste för det allmänna rättsmedvetandet framstå såsom stötande, att — trots förefintligheten av en vanhävdslagstiftning — jordbruksegendomar skola kunna utsättas för den mest uppenbara vanhävd och misskötsel utan att statsmakterna äga möjligheter att få till stånd en rättelse i förhållandena. Enligt min mening bör därför vanhävdslagstiftningen ha den utformningen, att den giver statsmakterna medel i händerna att vid vanhävd av synnerligen grov beskaffenhet ingripa på ett sådant sätt, att en tredskande jordägare eller brukare icke kan kringgå eller sätta lagstiftningen ur kraft. Med hänsyn till det anförda finner jag det erforderligt att ifrågavarande lagstiftning skärpes för att förhindra missförhållanden av nu antydd art.

Departementschefen delade i övrigt i huvudsak utredningens synpunkter och förslag rörande lagens utformning.

I samband med avgivande av förslag till ny uppsiktslag, avsedd att gälla från och med den 1 juli 1947, togs lagen om tvångsinlösen av vanhävdad egendom under förnyat övervägande av 1944 års vanhävdsutredning. Utredningen yttrade nu i denna fråga.

Enligt vad utredningsmännen inhämtat har förordnande om tvångsinlösen hittills meddelats endast i ett fall, nämligen beträffande Bogesunds fideikommiss-egendom.

I utredningsmännens ovan angivna promemoria uttalades, att frågan om skärpning av vanhävdslagstiftningen skulle bliva föremål för ytterligare begrundande i samband med den fortsatta behandlingen av vanhävdsspörsmålet i hela dess vidd.

Vid de överväganden som därefter gjorts ha utredningsmännen funnit, att de skäl, som åberopats för den vid 1946 års riksdag genomförda skärpningen av vanhävdslagstiftningen vid vissa fall av synnerligen grov vanhävd, alltså ha sin fulla betydelse och att behov därför fortfarande föreligger av särskilda regler för ingripande mot vanhävdsfall av ifrågavarande slag. Då dessa skärpta regler icke lämpligen synas böra intagas i den av utredningsmännen föreslagna uppsiktslagen, är en kompletterande lag till denna erforderlig. Utredningsmännen anse liksom tidigare att tvångsinlösen till staten ur olika synpunkter är den bäst framkomliga vägen, när det gäller att komma till rätta med de grövsta vanhävdsfallen. Utredningsmännen förorda förty antagandet av en permanent lag om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom att träda i kraft den 1 juli 1947 med samma innehåll som 1946 års provisoriska tvångsinlösenlag, dock med ett tillägg innebärande att, innan förordnande om tvångsinlösen av Konungen meddelas, riksdagens samtycke till åtgärden skall inhämtas. I enlighet härmed har det av utredningsmännen uppgjorda förslaget till lag om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom avfattats.

I propositionen till 1947 års riksdag med förslag till lag om uppsikt å jordbruk m. m. anförde vederbörande departementschef om utredningens förslag i nu förevarande del.

Erfarenheten har visat, att de möjligheter till ingripanden, som en allmänt utformad uppsiktslag erbjuder, ej alltid äro tillräckliga för att få till stånd rättelse i grova vanhävdsfall. I likhet med utredningen anser jag därför, att det bör finnas möjlighet att i undantagsfall vidtaga längre gående åtgärder. Men hänsyn till dylika fall har utredningen förordat, att även nu gällande provisoriska lag om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom skall göras permanent, dock med den ändringen, att Kungl. Maj:t ej skulle äga förordna om avstående till kronan av sådan egendom annat än med riksdagens samtycke.

—:—:—:—:—:—:—

Med hänsyn till det nu anförda och till de omständigheter som i övrigt — på sätt jag anført i propositionen nr 111 till 1946 års riksdag med förslag till lag om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom, m. m. — tala mot att lösningen av förevarande problem sökes i tvångsförvaltning eller försäljning genom överexekutors försorg, anser jag alltjämt tvångsinlösen till staten vara den ur praktiska synpunkter bäst framkomliga vägen, då det gäller att komma till rätta med fall av synnerligen grov vanhäv.

I nyssnämnda proposition framhöll jag, att den där föreslagna lösningen, att Kungl. Maj:t skulle äga meddela förordnande om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom, ur principiella synpunkter ingåve vissa betänkligheter men att jag, med hänsyn till att lagstiftningen endast avsåges såsom ett provisorium, tillkommet för att råda bot på uppenbara missförhållanden, och då man kunde utgå från att densamma komme att användas med den största försiktighet och endast i fall av nyss angiven beskaffenhet, funne mig kunna bortse från dessa betänkligheter.

De sålunda anförda principiella betänkligheterna synas bortfalla, därest lagstiftningen i överensstämmelse med utredningens förslag utformas så, att förordnande om tvångsinlösen skall få meddelas av Kungl. Maj:t endast om riksdagen samtyckt därtill. Med hänsyn härtill och till vad jag förut anført om behovet av att i undantagsfall kunna vidtaga längre gående åtgärder än som avses i den allmänna uppsiktslagen, anser jag att vid sidan av sagda lag bör ställas en lag om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom av det innehåll, som utredningen föreslagit.

Vad angår förutsättningarna för att ingripande enligt sistnämnda lag skall ske vill jag understryka, att lagen endast bör taga sikte på sådana vanhävdsfall, som ur det allmännas synpunkt te sig särskilt allvarliga. Att, såsom ifrågasatts i ett yttrande, utforma lagen så, att den skulle giva möjlighet att tvångsinlösa även mindre brukningsdelar, där vanhävden visserligen kan sägas vara grov men där dess omfattning absolut sett likväl är förhållandevis ringa, synes ej böra ske. Tvångsinlösen torde vidare böra ifrågakomma endast om det visat sig icke vara möjligt att med mindre långt gående åtgärder komma till rätta med missförhållandena. Bland annat böra sålunda möjligheterna att med förelägganden enligt den allmänna uppsiktslagen få till stånd rättelse först ha prövats. Vidare bör ägaren ha lämnats tillfälle att överlåta fastigheten till lämplig person. I det i några yttranden berörda fallet, att ägaren av en grovt vanhävdad fastighet, vilken personligen saknar vilja eller förmåga att avhjälpa fastighetens brister, har någon anförvant, som har större förutsättningar i dessa hänseenden och är villig övertaga fastigheten, bör alltså hinder ej resas mot en överlåtelse av fastigheten till en dy-

lik släkting, om detta kan förväntas leda till ett avhjälpande av vanhävden. Uppenbarligen bör förefintligheten av en lag om tvångsinlösen vara ägnad att öka möjligheterna att på dylikt sätt få till stånd en överföring av en grovt vanhävdad brukningsdel till en lämpligare ägare.

Fråga om tvångsinlösen enligt ovannämnda lagstiftning har hittills väckts endast i ett fall, nämligen beträffande den ovan berörda fideikommisssegendomen Bogesund. Dylik inlösen av denna egendom kom även till stånd sedan beslut härom avgivits av Kungl. Maj:t den 30 mars 1946.

Av den ovan lämnade redogörelsen framgår att i propositionen nr 78/1947 — mot bakgrunden av vad som förekommit beträffande egendomen Bogesund — såsom skäl för en lagstiftning innebärande rätt för det allmänna att tvångsinlösa vanhävdad jordbruksegendom framför allt anförts att de möjligheter, som en allmänt utformad uppsiktslag ger i fråga om åtgärder för avhjälpande av vanhävd, i vissa fall, särskilt när det gäller större egendomar, icke äro tillfyllest. Sålunda skulle vitesförfarandet i vissa fall icke vara ett tillräckligt effektivt medel för att framtvinga ett avhjälpande av vanhävden inom rimlig tid. Departementschefen har visserligen i sagda proposition framhållit att de fall måste vara förhållandevis få, då en jordbruksegendom av större omfattning utsättes för synnerligen grov vanhävd, men har härtill anført att antalet fall icke bör få vara utslagsgivande. Det måste enligt departementschefens mening för det allmänna rättsmedvetandet framstå såsom stötande att — trots förefintligheten av en vanhävdslagstiftning — jordbruksegendomar skola kunna utsättas för den mest uppenbara vanhävd utan att statsmakterna äga möjligheter att få till stånd en rättelse i förhållandena.

Då det gäller att numera bedöma behovet av en lag om dylik tvångsinlösen torde det till en början vara anledning framhålla att de ställningstaganden, som ledde till lagstiftningens inrättande, i hög grad synas ha grundat sig på vad som förekommit i fråga om egendomen Bogesund.

Det bör härvid beaktas att vanhävden å ifrågavarande egendom — liksom vanhävdsfallen i övrigt under tiden för det senaste världskriget — framstodo i särskilt skarp belysning mot bakgrunden av då rådande importsvårigheter, vilka medförde att landet för fyllande av sitt livsmedelsbehov hade att lita till enbart inhemsk produktion. Vad beträffar vanhävden å Bogesund kommo sålunda vederbörande myndigheter att på allvar ta i tu med missförhållandena därstädes i anledning av den allmänna förfogandelagen av den 22 juni 1939, vilken innebar möjlighet för det allmänna att i och för folkförsörjningen förfoga över vanhävdad jordbruksegendom. Sålunda påyrkade dåvarande livsmedelskommissionen att dylikt ianspråktagande skulle ske beträffande Bogesund. Det är sålunda naturligt om man vid denna tid ansåg att en lagstiftning om tvångsinlösen hade stort berättigande. En dylik lag kunde ju även antagas få en stark allmän preventiv

verkan över huvud taget i fråga om vanhävd. Visserligen kom lagstiftningen om tvångsinlösen till stånd först något år efter krigets slut. Icke desto mindre torde det få anses att de ovan berörda förhållandena, som under krigsåren med sådan styrka kunde tala för berättigandet av särskilda, långt gående rättsmedel i fråga om vanhävd, trots att förhållandena icke längre voro aktuella, ändock i viss mån kommo att bilda underlag för och bidraga till inrättandet av lagen om tvångsinlösen.

I detta sammanhang är även att märka att den vanhävd, som i början av 1940-talet var för handen å Bogesund, härrörde av en utveckling, som inletts betydligt tidigare och till huvudsaklig del förlupit under en tid, då befintlig uppsiktslagstiftning över huvud taget icke var tillämplig å egendomar av denna kategori. Först i och med tillkomsten av 1942 års uppsiktslag öppnades formell möjlighet för uppsiktsmyndigheten att ingripa för att åstadkomma ett avhjälpande av vanhävderna å ifrågavarande egendom. Med hänsyn till att vanhävderna då hade gått så långt — och bl. a. på grund av nedläggning av många arrendelägenheter i ej ringa grad lett till strukturförändringar inom den jordbruksbygd, som egendomen innefattade — måste en tillämpning av uppsiktslagen i förevarande fall stöta på problem, som voro i särskild grad skärpta. Det torde därför med visst fog kunna göras gällande att de nämnda förhållandena å Bogesund icke utgöra ett adekvat exempel när man numera skall bedöma behovet av en lag om tvångsinlösen.

Vad som förekommit på jordbrukets område efter år 1947 ger knappast stöd för antagandet, att något egentligt behov av en dylik lag skulle föreligga. Det har sålunda under de gångna nio åren ej i något fall begärts att lagen skulle tillämpas, och styrelsen har sig ej heller bekant något fall, där det ifrågasatts att förordnande om tvångsinlösen skulle meddelas. Detta utesluter givetvis icke att sådan grov vanhävd, som avses i lagen, kan förekomma eller framdeles kan uppstå i enstaka fall. Frågan blir emellertid då huruvida det, såsom skedde vid tillkomsten av nu gällande lag om tvångsinlösen, med fog kan hävdas, att den allmänna uppsiktslagstiftningen ej erbjuder tillräckliga möjligheter att i dylika eventuellt förekommande fall komma till rätta med vanhävderna. Bogesundsfallet synes i och för sig knappast kunna åberopas till stöd för en dylik ståndpunkt. Den å Bogesund förefintliga vanhävderna föranledde nämligen endast ett vitesföreläggande enligt uppsiktslagen, lydande å beloppet 3.000 kronor. Tiden för utförande av de åtgärder som angåvos i föreläggandet kom för övrigt slutligt att bestämmas till den 1 juni 1946, och som tidigare nämnts hade Kungl. Maj:t redan före nämnda dag meddelat beslut om egendomens inlösen. Man torde sålunda ej av handläggningen av Bogesundsärendet vara berättigad att draga den slutsatsen, att de påtryckningsmedel, som den allmänna uppsiktslagen ställer till förfogande, äro otillräckliga i fall av grov vanhävd.

Tvärtom bör man i dylika fall enligt lantbruksstyrelsens uppfattning, om dessa medel användas på rätt sätt, i allmänhet ha goda utsikter att nå en ur det allmännas synpunkt tillfredsställande lösning. Om vitesbeloppet sättes tillräckligt högt, synes det nämligen sannolikt, att de flesta fastighetsägare i längden ej skulle föredraga att betala vite framför att rätta sig efter föreläggandet eller överlåta fastigheten till någon person, som kan väntas sköta fastigheten bättre. Eftersom det här förutsättes, att vanhävden är grov, torde man väl även få räkna med att vederbörande myndigheter icke skola hysa någon tvekan om det berättigade i ett ingripande, och fastighetsägaren torde med hänsyn därtill ej heller ha stora möjligheter att under någon längre tid fördröja myndigheternas avgöranden.

I detta sammanhang kan även påpekas att det, om en vanhävdad egendom lämpligen bör användas för stärkande av ofullständigt jordbruk, under de förutsättningar som angivas i lagen den 30 juni 1947 (nr 326) angående ändring i lagen den 12 maj 1917 om expropriation torde föreligga möjligheter för lantbruksnämnden att genom expropriation lösa till sig egendomen.

Enligt lantbruksstyrelsens uppfattning bör man sålunda kunna räkna med att den allmänna uppsiktslagen skall kunna användas även för att komma till rätta med sådana fall av grov vanhävd, som avses i lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom. Härutöver må även påpekas, att förfarandet med tvångsinlösen i praktiken ur ekonomisk synpunkt torde ställa sig väsentligt oförmånligare för det allmänna än ett ingripande enligt uppsiktslagen, eftersom kronan i förra fallet dels får vidkännas samtliga kostnader för inlösningsförfarandet och dels också löper risken att vid en blivande avyttring av fastigheten ej kunna få ut ett pris, som motsvarar inlösenersättningen. Erfarenheterna från de fall, där expropriationsinstitutet använts i syfte att främja jordbrukets yttre rationalisering, visa att vad kronan sålunda får vidkännas lätt stiger till belopp, som ej stå i rimlig proportion till egendomens värde och ej heller till vad som kan vinnas genom expropriationsåtgärden. Det nu berörda förhållandet torde för övrigt, om lagen om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom bibehålles, leda till att lagen, även om förutsättningarna för tillämpning av densamma äro för handen, kommer att användas endast i ytterst sällsynta fall.

Vad nu anförts synes leda fram till den slutsatsen, att något egentligt behov av en lagstiftning om tvångsinlösen av vanhävdad jordbruksegendom icke längre kan anses föreligga. Nu gällande lag om dylik tvångsinlösen synes därför böra upphävas.

Statens offentliga utredningar 1956

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmägstiftning. Rättskipning. Fångvård.

Upphovsmärrätt till litterära och konstnärliga verk. [26]
Rådhusrättsammansättning i brottmål. [28]
Domartjän i häradsrätt och hovrätt. [52]
Skyddslag, rafflagberedningens slutbetänkande. [55]
Betänkande, förslag till ändringar i lagstiftningen angående, psikt å jordbruk m. m. [62]

Statsfattning. Allmän statsförvaltning.

Upplysningssamhet vid folkomröstningar. [35]

Kommunalförvaltning.

Städernas sationsjord. [7]
Kommunallund och indelningsändringar. [19]

Stens och kommunernas finansväsen.

Förenklad tsbidragsgivning. [8]
Tulltaxa. slag av 1952 års tulltaxekommitté. 1. Allmänna punkter. [14] 2. Detaljmotivering. [15]
3. Taxan. [16] 4. Tulltaxeförordning. [60]
Vissa ändrar i nöjesbeskattningen m. m. [23]
Nya kommunala ortsavdrag. [41]
Undersökt av taxeringsutfallet. [57]

Politi.

Tillsynen å jurskyddslagens efterlevnad. [49]
1951 års outredning. Brandfarliga varor. Del 1. [50]
Del 2. Bgor. [51]

tionalekonomi och socialpolitik.

Aldringssvår [1]
Statliga fötagsformer. 1. Statsägda aktiebolag i Sverige. [6] 2. Statsägda företag i utlandet. [24] 3. Statens repluktionsanstalt. [59]
Penningvärundersökningen. 3. Investeringsverksamhet och sparide. Balansproblem på lång och kort sikt. [10]
Utredning om kortare arbetstid. [20] Bilagor. [21]
Remissyttralen. [31]
Hemmen o samhällsplaneringen. [32]
Statens bygnadsbesparingsutrednings betänkande. 1. Offentliga ggnader. Översikt och byggnadsbehov. [39]
Riktlinjer i bostadspolitiken. [40]
Zigenarfrågan. [43]
Bränsleutredningen 1951. 1. Bränsleförsörjningen i atom-äldern. Futsättningar, slutredningar, rekommendationer och örslag. [46] 2. Grundläggande studier av energiförjningens förutsättningar inom viktiga områden. [5]
Stöd åt ofständiga familjer. [47]
Stadsbudgets verkningar på konjunkturutvecklingen. [48]
Balanserad xpansion. [53]
Ekonomiska villkor för rusdrycksutskänkningen. [56]
Barnavårdsammittén. Betänkande 2. Ny barnavårdslag. [61]

Hälsa- och sjukvård.

Betänkande med förslag till sjukhuslag m. m. [27]
Lag om rätt att utöva läkekonsten. [29]
Kliniska utbildningsplatser för blivande läkare. [34]
Alkoholblödovet. [37]
Strålskydd. [38]

Allmänt näringsväsen.

Frågan om fortsatt samarbete mellan staten och TG(TGO i LKAB. [9]

Fast egendom. Jordbruk med binärningar.

Fiskhandeln i Sverige. [2]
Statens stöd åt växtförädlingen m. m. [4]
Fiskeområde. [17]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Skogsindustrins utbyggnad. [33]
Skogsbrukets arbetsmarknad. [36]

Industri.

Atomenergien. [11]

Handel och sjöfart.

Kommunikationsväsen.

Standardtariffer för detaljdistribution ev elektrisk kraft. [5]
Statens Järnvägars taxor. [54]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.

Restaurering av Uppsala domkyrka. [3]
Bihang till kyrkohandboken. [12]
Konstbildning i Sverige. [13]
Seminarieorganisationen. 1. [18]
Alternativt aftonsångsritual. [22]
Byggnadsminnen. [26]
Prästvalsag. [30]
Staten och de politiska ungdomsorganisationerna. [42] 2]

Försvarsväsen.

Utrikes ärenden. Internationell rätt.

Översyn av Förenta Nationernas stadga. [44]
Nordiska parlamentariska kommittén. 12. Slutbetänkande. [45]